

DEMOGRÁFIA

41. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1998

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZLET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEI-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS,
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ,
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULCSZ FERENCNÉ, PINTÉR KATALIN, VÁRNAINÉ ANIK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

FARAGÓ TAMÁS igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: 11-1149 Budapest, Angol u. 77.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Jelentés a Regionális Népesedési Értekezletről	335
Regionális Népesedési Értekezlet, Budapest, 1998. December 7–9. Magyarország Nemzeti Jelentése	354
Meghívó	369
<i>Kincses Gyula</i> : A demográfiai mutatók nemzetstratégiai konzekvenciái	373
<i>Hablicsek László</i> : Öregedés és népességcsökkenés. Demográfiai foratókönyvek, 1997–2050	390

KÖZLEMÉNYEK

<i>Óri Péter</i> : Paradigmaváltás a francia történeti demográfiában?	414
---	-----

FIGYELŐ

Hírek	456
-------------	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Hanika, A.</i> : Bevölkerungsvorausschätzung 1998 bis 2050 für Österreich und die Bundesländer. (Népesség-előrejelzés Ausztriára és az osztrák szövetségi tartományokra 1998–2050-ig.) Statistische Nachrichten, 1998/9. 696–708. P. (F.J.)	457
<i>Jensen, A. M.</i> : Partnership and parenthood in contemporary Europe: a review of recent findings. (Párkapcsolat és szülővé válás napjaink Európájában: az újabb eredmények áttekintése.) European Journal of Population, 1998/1. 89–99. P. (Sz.K.)	458
<i>Bartle-Haring, S.–Sabatelli, R.</i> : An Intergenerational Examination of Patterns of Individual and Family Adjustment. (Az egyén és a család kapcsolati mintáinak generációk közötti vizsgálata.) Journal of Marriage and the Family, 1998/4. 903–911. p. (M.A.)	459
<i>Stack, S.–Esbleman, J. R.</i> : Marital Status and Happiness: A 17 Nation Study. (A családi állapot és a boldogság. Tanulmány 17 országról.) Journal of Marriage and the Family, 1998/2. 527–536. p. (T.A.)	460
<i>Clarke, L.–Cooksey, E.C.–Verropoulou, G.</i> : Fathers and absent fathers: Sociodemographic similarities in Britain and the United States. (Apák és különélő apák: szociodemográfiai azonosságok Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban.) Demography, 1998/2. 217–228. p. (Sz.K.)	461
<i>Casper, L.M.–O'Connell, M.</i> : Work, income, the economy, and married fathers as childcare providers. (Munka, jövedelem, a gazdaság és a házas apák mint a gyermekek eltartói.) Demography, 1998/2. 243–250. p. (Sz.K.)	463

<i>Thomson, E.–Hoem, J. M.</i> : Couple childbearing plans and births in Sweden. (A párok gyermekvállalási tervei és a születések Svédországban.) <i>Demography</i> , 1998/3. 315–322. p. (Szk.)	464
<i>Fung, K. K.</i> : How many children? – Fixing total annual birth as a population control policy. (Hány gyermeket? – Az évenkénti születésszám meghatározása, mint a népességszabályozási politika lényeges eleme.) <i>Population Research and Policy Review</i> , 1998/5. 403–419. p. (MÁ.)	465
<i>Schwarz, K.</i> : 100 Jahre Geburtenentwicklung. (A termékenység 100 éves alakulása.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1997/4. 481–491. p. (FJ.)	466
<i>Golini, A.</i> : How low can fertility be? An empirical exploration. (Milyen alacsony lehet a termékenység? Empirikus megközelítés.) <i>Population and Development Review</i> , 1998/1. 59–73. p. (Szk.)	467
<i>Bankole, A.–Singh, S.–Hass, T.</i> : Reasons Why Women Have Induced Abortions: Evidence from 27 Countries. (Miért szakítatják meg terhességeiket a nők: bizonyítékok 27 országból.) <i>International Family Planning Perspectives</i> , 1998/3. 117–127. p. (MÁ.)	469
<i>Hoffmann, J. P.–Johnson, R. A.</i> : A national portrait of family structure and adolescent drug use. (A családszerkezet hatása a serdülőkori kábítószerfogyasztásra Amerikában.) <i>Journal of Marriage and the Family</i> , 1998/3. 633–645. p. (MF.)	469
<i>Horwitz, A. V.–White, H. R.</i> : The Relationship of Cohabitation and Mental Health: A Study of a Young Adult Cohort. (Az együttélés kapcsolata a mentális egészséggel. Tanulmány fiatal felnőttek egy kohorszájáról.) <i>Journal of Marriage and the Family</i> , 1998/2. 505–514. p. (TÁ.)	470
<i>Kelly, S.–Bunting, J.</i> : Trends in suicide in England and Wales, 1982–1996. (Az öngyilkosság alakulása Angliában és Wales-ben 1982 és 1998 között.) <i>Statistical News</i> , 1998/119. 8–22. p. (MF.)	471

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	472
Demography	473
European Journal of Population	474
Journal of Marriage and the Family	475
Population	478
Population and Development Review	479
Population Studies	480
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	481

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Final Report on the Regional Population Conference	335
Regional Population Conference: National Report of Hungary	354
Invitation.....	369
<i>Gyula Kincses</i> : Consequences of demographic indicators on national strategy	373
<i>László Hablicsek</i> : Ageing and population decline. Population scenarios, 1997–2050	390

ARTICLES

<i>Péter Öri</i> : Is there a change of paradigm in the French historical demography?.....	414
--	-----

CHRONICLE

News	456
------------	-----

REVIEW

ARTICLES

<i>Hanika, A.</i> : Bevölkerungsvorausshätzung 1998 bis 2050 für Österreich und die Bundesländer. (Population forecast for 1998–2050 for Austria and the Federal Provinces.) <i>Statistische Nachrichten</i> , 1998/9. 696–708. p. (J.F.)	457
<i>Jensen, A. M.</i> : Partnership and parenthood in contemporary Europe: a review of recent findings. <i>European Journal of Population</i> , 1998/1. 89–99. p. (K.Sz.)	458
<i>Bartle-Haring, S.–Sabatelli, R.</i> : An Intergenerational Examination of Patterns of Individual and Family Adjustment. <i>Journal of Marriage and the Family</i> , 1998/4. 903–911. p. (Á.M.)	459
<i>Stack, S.–Esbleman, J. R.</i> : Marital Status and Happiness: A 17 Nation Study. <i>Journal of Marriage and the Family</i> , 1998/2. 527–536. p. (Á.T.)	460
<i>Clarke, L.–Cooksey, E.C.–Verropoulou, G.</i> : Fathers and absent fathers: Sociodemographic similarities in Britain and the United States. <i>Demography</i> , 1998/2. 217–228. p. (K.Sz.)	461
<i>Casper, L.M.–O’Connel, M.</i> : Work, income, the economy, and married fathers as childcare providers. <i>Demography</i> , 1998/2. 243–250. p. (K.Sz.)	463
<i>Thomson, E.–Hoem, J. M.</i> : Couple childbearing plans and births in Sweden. <i>Demography</i> , 1998/3. 315–322. p. (K.Sz.)	464
<i>Fung, K. K.</i> : How many children? – Fixing total annual birth as a population control policy. <i>Population Research and Policy Review</i> , 1998/5. 403–419. p. (Á.M.)	465
<i>Schwarz, K.</i> : 100 Jahre Geburtenentwicklung. (One hundred years development of fertility.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1997/4. 481–491. p. (J.F.)	466
<i>Golini, A.</i> : How low can fertility be? – An empirical exploration. <i>Population and Development Review</i> , 1998/1. 59–73. p. (K.Sz.)	467

<i>Bankole, A.-Singh, S.-Hass, T.</i> : Reasons Why Women Have Induced Abortions: Evidence from 27 Countries. <i>International Family Planning Perspectives</i> , 1998/3. 117-127. p. (A.M.)	469
<i>Hoffmann, J. P.-Johnson, R. A.</i> : A national portrait of family structure and adolescent drug use. <i>Journal of Marriage and the Family</i> , 1998/3. 633-645. p. (F.M.)	469
<i>Horwitz, A. V.-White, H. R.</i> : The Relationship of Cohabitation and Mental Health: A Study of a Young Adult Cohort. <i>Journal of Marriage and the Family</i> , 1998/2. 505-514. p. (A.T.)	470
<i>Kelly, S.-Bunting, J.</i> : Trends in suicide in England and Wales, 1982-1996. <i>Statistical News</i> , 1998/119. 8-22. p. (F.M.)	471

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demographic	472
Demography	473
European Journal of Population	474
Journal of Marriage and the Family	475
Population	478
Population and Development Review	479
Population Studies	480
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	481

Reproduction permitted only with indication of source.

Manuscripts are not kept or sent back.

SOME OF THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES.

JELENTÉS A REGIONÁLIS NÉPESEDÉSI ÉRTEKEZLETRŐL

A) Részvétel és a munka megszervezése

1. Az Értekezletet az 52/188 számú „Népesség és fejlődés” c. határozatnak megfelelően hívták össze, melyet az ENSZ Közgyűlése fogadott el, és arra hív fel, hogy „... hatékonyan vizsgálta meg a Népesség és a fejlődés nemzetközi konferencia akció-tervének végrehajtása.” A magyar Kormány meghívása alapján az Értekezletet együttesen szervezte az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága, a Magyar Központi Statisztikai Hivatal és az ENSZ Népesedési Alapja. Az értekezletet az akció-program öt éves áttekintésének előkészítése és értékelése keretében tartották. Az Értekezlet Budapesten (Magyarország) volt 1998. december 7–9. között. Az Értekezlet beletartozott az Európai Statisztikusok Konferenciájának munkatervébe.

2. Az Értekezletet dr. *Y. Berthelot* nyitotta meg, aki az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának végrehajtó titkára. A nyitó ülésen az Értekezlet meghallgatta *Harrach Péter*, a Magyar Kormány Szociális és Családügyi minisztere, dr. *Sadik, N.*, az ENSZ Népesedési Alap végrehajtó igazgatója és *Mr. Berthelot* nyilatkozatát.

3. Az Értekezleten részt vettek az ECE tagállamok képviselői: Albánia, Ausztria, Belorusszia, Belgium, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Kanada, Horvátország, Ciprus, Cseh Köztársaság, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Grúzia, Németország, Magyarország, Írország, Olaszország, Kazahsztán, Litvánia, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Moldvai Köztársaság, Románia, Orosz Federáció, Szlovénia, Svédország, Svájc, Tádzsikisztán, Macedónia a Jugoszláv Köztársaság tagjaként, Törökország, Ukrajna Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok.

4. A Pápai Szentszék képviselői az Értekezleten az idézett ECE hivatkozás 8. cikke alapján vettek részt.

5. Az ENSZ következő osztályainak, szakosított képviseleteinek és szervezeteinek képviselői vettek részt az Értekezleten: Gazdasági és Szociális Ügyek Osztálya (UNDESA), Menekültügyi Főbiztos (UNCHR), az ENSZ Gyermekalapja (UNICEF), az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP), az ENSZ Oktatási és Kutatási Intézete (UNITAR), az ENSZ Öregedéssel foglalkozó Nemzetközi Intézete (INIA), Nemzetközi Munkügyi Szervezet (ILO), az ENSZ Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO), és a Világ Egészségügyi Szervezete (WHO).

6. Az Értekezleten részt vettek az ECE 12. cikke alapján a következő nemzetközi szervezetek képviselői: Európa Tanács/Európai Népesedési Bizottság

(CDPO), a Migrációs Politika Fejlesztésének Nemzetközi Központja (ICMPD), a Vöröskereszt és a Vörös Félhold Nemzetközi Szövetsége (IFRC), valamint a Migráció Nemzetközi Szervezete (IOM), a Menedék, Menekültügyi és Migrációs Politika Kormányközi Tanácskozásai Európában, Észak-Amerikában és Ausztráliában.

7. Az Értekezleten részt vettek a következő nem-állami szervezetek képviselői is: Osztrák Családtervezési Társaság (ÖGF), Európai Demográfiai Társaság (EAPS), Német Alapítvány a Világ Népeiségeért, Magyar Nőszövetség, Népeiségfejlődés és Reprodukív Egészségügyi Érdekcsoport, Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF), Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI), Olasz Egyesület a Nők Fejlődésben való részvételéért (AIDOS), NGO MAMA-86, Népeisédi Érdekeltség, Pro Família Magyar Tudományos Társaság a Család és a Nők Jólétéért, a Nemek szerinti Vizsgálatok Moszkvai Központja az Európai Nők és a Közös Jövőért (WECF), a Nők Környezet(védelmi) és Fejlesztési Szervezete (WEDO).

8. Ezen kívül részt vett 13 kiváló demográfus szakértő, akik közé tartoznak a háttér jellegű cikkek szerzői, az Értekezlet Tanácsadó Csoportjának vitapartnerei, akiket személyes képességeik alapján hívtak meg.

9. A jelenlevők teljes listája megtalálható a CES/PAU/1998/13. sz. dokumentumban.

10. Az Értekezlet felállított egy Fogalmazó Csoportot, hogy áttekintse és véglegesítse az Értekezlet Jelentését, és annak függelékét, a „Konklúziók”-at (CES/PAU/1998/30) Annex I.). Ez a csoport 1998. december 7-én és 8-án találkozott.

B) Napirendi pontok (Agenda)

11. Az Értekezlet elfogadta a következő napirendet (GES/PAU/1998/1):
1. A napirend elfogadása
 2. A vezetőség megválasztása
 3. Kiemelkedő demográfiai fejlemények: témák és politikák
 4. Termékenység és reprodukciós jogok: témák és politikák
 5. Halandóság és egészségügy, beleértve a reprodukciós egészségügyet és politikákat
 6. A népeiség öregedése: témák és politikák
 7. Nemzetközi vándorlás: témák és politikák
 8. Általános vita
 9. A Jelentés elfogadása

A) A vezetőség megválasztása

12. Az Értekezőlet megválasztotta az Értekezőlet főnökévé *Vukovich Gabrielát*, Magyarország. Megválasztották a következő négy elnökhelyettest: Mr. *Haug, W.* (Svájc), Ms *Höbn, C.* (Németország), Mr. *Østby, L.* (Norvégia) és Ms *Steszenko, V.* (Ukrajna). Az Értekezőlet megválasztotta továbbá Mr. *Golinit, A.* (Olaszország) személyében a Fogalmazó Csoport elnökévé, *Klinger Andrúst* a Regionális Népesedési Értekezőlet Tanácsadó Csoportjának elnökévé, aki a vezetőség hivatalos tagja.

B) A lényeges témák áttekintése

13. Az Értekezőlet áttekintette napirendjének lényeges témáit (3–7 pontok) a háttér-dolgozatok és országos jelentések alapján. A dokumentumok jegyzéke a CES/PAU/1998/29-ben található.

C) Általános vita és a jelentés elfogadása

14. Ezen áttekintés után általános vitát tartottak az Értekezőlet végleges időpontjáról. Ezt követően elfogadták az Értekezőlet jelentését, függelékével a „Következtetések”-kel együtt (CES/PAU/1998/30/I. Melléklet).

15. Az Értekezőlet elhatározta, hogy a Jelentést mellékleteivel együtt továbbítják az Európai Statisztikusok Konferenciájához áttekintés és jóváhagyás céljából. Az Értekezőlet felkérte az ECE Végrehajtó Bizottságát, hogy egyidejűleg továbbítsa a „Következtetések” az Egyesült Nemzetek Főtitkárságának. Az Értekezőlet felkérte az elnököt, hogy egyidejűleg adja át ezt a dokumentumot annak az Előkészítő Ülésnek, mely az Egyesült Nemzetek Közgyűlése speciális ülése lesz az Akcióprogram öt éves áttekintését és értékelését végezve.

16. Ezen felül a Fogalmazási Csoport az Értekezőlet elnökét kérte fel, hogy a „Kutatási Területek” c. dokumentumot (CES/PAU/1998/ 30/II. Melléklet) továbbítsa az Európai Statisztikusok Konferenciájához.

*I. Melléklet**CES/PAU/1998/30**A Regionális Népesedési Értekezlet eredményei
Az értekezlet záróülésén, 1998. december 9-én elfogadta*

1. Öt évvel az után, hogy 1993-ban az Európai Népesedési Konferencia (EPC) és 1994-ben egyetértésre jutottak a Népesedési és Fejlesztési Nemzetközi Konferencián (ICPD) az alapelvek tekintetében, azok ma is fontosak. Az EPC Ajánlásai, valamint az ICPD Akcióprogramja különösen hangsúlyozta, hogy a globális népesedés és a fenntartható fejlődés egymással összefügg. A nemzetközi közösség is megerősítette ezeken és más szakmai találkozókön, hogy a jelenlegi generációk felelősek a jövőbeli generációkért. Ebben a vonatkozásban emlékeztetni kell az összes ENSZ csúcstalálkozókat és konferenciákat eredményeire is. Az Értekezlet újra megerősítette azokat a kötelezettségeket, amelyeket ezek a csúcstalálkozók és konferenciák meghatároztak. Bár az utolsó évtizedben messzemenő változások mutatkoznak az országos és nemzetközi erőfeszítések eredményeképpen, sok még a jövőt illető kihívás.

2. A Regionális Népesedési Értekezleten szereplő meggondolások kiindulópontja az EPC Ajánlásai és az ICPD Akció Programja. Az Értekezlet teljes mértékben megerősítette azokat a megállapodásokat és kötelezettségeket, melyek azokban szerepelnek. Arra a következtetésre jutottak, hogy az Értekezlet eredménye támogassa ezeknek a dokumentumoknak az ajánlásait, eredményei ezzel összhangban legyenek, illetve alapuljanak az említett két dokumentumon. Megállapodtak abban is, hogy az Értekezlet eredményeinek túl is kell mutatnia az Ajánlásra és az Akcióprogramra oly módon, hogy azok a régióban újabb fejlesztést célozzanak meg.

I. Fő témák és politikai kihívások

3. Az ECE régióban – itt „régio”-ként erre gondolunk – soha nem látott demográfiai változásoknak vagyunk tanúi. Újabb „demográfiai átmenet” kezdődött ebben a régióban, és az ehhez hasonló fejlődés valószínűleg a világ más részein is mutatkozik majd. A régió több országában azonos vagy hasonló fejlődési tendenciák érzékelhetők. Egyes fejlemények azonban csak a fejlett piacgazdasággal rendelkező országokra jellemzőek, az átmeneti gazdaságú országok között számos találja magát szemben kritikus trendekkel, különösen az egészségügy és a halandóság területén.

4. A termékenység Európa nagy területein jelenleg az utánpótlási szint alatt van, és semmi jelét nem mutatja a javulásnak. Néhány országban a termékenység már azt a szintet közelítette meg, ahol az egy főre jutó gyermekek száma már csak a fele annak, ami szükséges lenne a generáció utánpótlásához. Ilyen jelenséget békeidőben még soha nem észleltek. Az utánpótlás alatti termékenység azonban az egyének és párok döntésének eredménye. Nyilvánvaló, hogy a termékenység szintje a polgárok általános szociális és gazdasági helyzetét tükrözi. Ugyanakkor a család lényegi átalakulása változatlanul folytatódik, ami a családok és háztartások különböző formáit eredményezi. Általában jelentősen javult a nők helyzete, viszont a nemek közötti egyenlőtlenség tovább él különböző fokon az összes országban.

5. A tartósan alacsony termékenység az öregkori halandóság nagyobb javulásával együtt hozzájárul a népesség öregedéséhez az egész régióban. Mindkét trend arra mutat, hogy az öregek aránya kitolódik a népesség egyharmadáig a következő században. A népesség előregedése minden egyes országban alapvetően befolyásolja a gazdaságot és a munkaerőpiacot, a pénzügyi rendszert és a közkiadásokat, valamint a családot és a közösséget. Ha az idős személyek részarányának növekedése folytatódik, az országok arra fognak törekedni, hogy olyan körülményeket teremtsenek, ami elősegíti az aktív és egészséges öregedést.

6. A nyugati országok lakosai a világon a legmagasabb várható élettartamnak örvendhetnek. Számos közép- és kelet-európai országok polgárai kevésbé szerencsések. Európa e részében, különösen a munkaképes korú férfiak olyan halandósági körülményektől szenvednek, ami ugyanolyan rossz, ha nem rosszabb, mint sok fejlődő országban. Bizonyos esetekben riasztóan nagy a férfi halandóság mértéke a nőkhöz képest, a különbség elérheti 10 évet is a születéskor várható élettartam tekintetében. Nem megfelelő sok közép- és kelet-európai országban a reprodukciós egészségügy helyzete sem. Még ma is inkább szokás a művi vetélésre hagyatkozni, korlátozott a modern fogamzásgátlók használata, kevés a kivétel ez alól az átmeneti gazdaságú országokban.

7. A vándormozgalom a régió egyes országaiban csökkent, másokban tovább emelkedett. Míg a szabályozott vándorlás kedvező jelenségnek mondható, az azonosítatlanul érkező vándorlók speciális kihívást jelentenek, ami megkívánja, hogy egyensúlyba hozzák a vándorlók emberi jogainak védelmét azzal az igénnyel, hogy a vándormozgalmat kezelni, menedzselni kell. Míg a vándorlók befogadása elfogadottá vált a régióban, sok esetben a vándorlók teljes integrálása a befogadó társadalomba még elérendő cél marad. A vándorlók között nő a nők részaránya, ami teszi szükségessé, hogy gondot fordítsanak a nemenkénti beavatkozásokra, ellátásra, szolgáltatásokra.

8. A népesség alakulása sokrétű, komplex és messzemenő kihívásokat állít a családok és helyi közösségek, polgári társaságok és üzleti közösségek elé, a

kormányok, civil szervezetek és általában a nemzetközi közösségek irányába is. A demográfiai változások annyira mindenütt jelen vannak, hogy sok társadalmi intézmény természetes dolognak tartja, s gyakran jelentős késedelemmel reagálnak a változásokra. Szükség van a demográfiai és fejlesztési témák sokrétű megközelítésére, ahol számításba veszik a társadalmi-gazdasági és környezeti szempontokat is, valamint ezek közötti együttműködésre, hogy fenntartható fejlődést lehessen biztosítani. Kormányzatoknak, közintézményeknek feladata, hogy az örökké változó demográfiai helyzetben elemezzék a trendeket, szem előtt tartva a fejlődést, a kapcsolódó dimenziókat, s elkerülve azt, hogy a fókuszba csak a demográfiai trendek kerüljenek. Ezeknek az elemzéseknek fel kell ismerniük, hogy a demográfiai folyamatok csak hosszú távon nyilvánulnak meg.

II. Kiemelt fontosságú témák

9. Annak tudatában, hogy a régióban számos kiemelkedő demográfiai téma tényleg jelen van, az Értekezlet a következő öt prioritást választotta ki vizsgálatra:

- Termékenység, család, nemmel kapcsolatos témák;
- Reprodukciós jogok és szexuális, valamint reprodukciós egészség;
- Halandóság és egészségügy;
- A népesség öregedése;
- Nemzetközi vándorlás.

10. Az EPC és az ICPD óta eltelt rövid időszakban a világ sok részén új fordulatot vettek a demográfiai fejlemények. A régiót jellemző fejlődési trendek öt évvel ezelőtt főleg európai jellegzetességnek látszottak, de mára széles körben felismerték, hogy hasonló tendenciák a világ más részein is kezdenek kibontakozni, különösen Kelet- és Délkelet-Ázsiában. Gyorsan terjed az alacsonyabb csecsemő- és gyermekhalandóság, immár utánpótlási szint alatti a termékenység, gyorsult a népesség öregedése, mindennek sokféle következményével. Ezt látva, a régiót jellemző jelenlegi demográfiai fejleményeket és az általuk kiváltott politikai válaszokat ma már a regionális szintet meghaladónak, annál szélesebb körűnek tekintjük.

11. A Regionális Népesedési Értekezlet elfogadta az alábbi konklúziókat és felkérte az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának (ECE) Végrehajtó Titkárságát, hogy az Értekezlet Jelentését, mellékleteivel együtt továbbítsa az ENSZ Főtitkárságának. Az Értekezlet azt is elhatározta, hogy a Jelentést, mellékleteivel együtt adja át az Európai Statisztikusok Konferenciájának tanulmányozásra és elfogadásra. Az Értekezlet elnökét is felkérte, hogy egyidejűleg adja át a konklúziókat az ENSZ Közgyűlés speciális ülésének Előkészítő Bizottságának, az Akcióterv végrehajtásának öt éves áttekintése és értékelése alkalmából.

III. Konklúziók

III. 1. Termékenység, család, nemmel kapcsolatos témák

12. A gyermekvállalási döntések és a társadalmi, gazdasági és demográfiai környezet kölcsönösen befolyásolhatják egymást. A választás szabadsága az eltérő társadalmakban a család különböző formáinak kialakulását eredményezheti. Sok országban az emberek növekvő mértékben késleltetik a házasságkötést és a gyermekszülést, kevesebb gyermeket szülnek vagy maradnak gyermektelenek. Nő azok száma is, akik házasságkötés nélkül élnek együtt, vagy nem házasodnak; egyeseknek gyermekeik vannak élettársi kapcsolatból. Egyre több a válás, aminek eredménye az egyszülős családok számának növekedése, melyeknek többségében a nő a családfő, akik közül sokan gazdaságilag hátrányos helyzetben vannak. Ezek a trendek a régióban új kihívásokat állítanak a politikusok elé.

13. *Gyermekek családok támogatása.* Minden párnak és egyénnek alapvető joga, hogy szabadon és felelősséggel döntsön gyermekei számáról, időzítéséről, és hogy információt, oktatást és eszközöket kapjon ahhoz, hogy a döntéseket meghozhassa. A nehézségek, a döntések komplexitása és a gyermeknevelés gazdasági terheinek tudatában az ipari társadalmak, a legtöbb ECE ország az elmúlt évtizedben különböző programokat valósított meg a gyermekes családok támogatására. Az utóbbi években újabb családpolitikai intézkedések is születtek, egyebek között arra törekedve, hogy lehetővé tegyék a dolgozó szülőknek, hogy egyidejűleg teljesítsék szakmai és szülői szándékaikat. A közelítés kétirányú: kielégíteni a szülők igényét rugalmasabb munkarend iránt, beleértve hosszabb és jobban fizetett szülői szabadságot, valamint ellátni a családokat megfelelően javított gyermekgondozási szolgáltatásokkal. Úgy tűnik, ezeket a politikai igényeket is sikerül kielégíteni különböző mértékig, s egyúttal a gyermekszülés és -nevelés magánköltegeit is sikerül folyamatosan csökkenteni. Ahol a közfinanszírozási megfontolások megkívánták, a gyermek után járó vagy családi pótlékokat a jövedelemhez igazították, vagy reálértéken tartották. Az ECE országokban a kormányok és üzleti közösségek tovább folytatják a programok és eszközök családtámogató intézkedéseinek nyomon követését; az átalakulásban lévő országok azonban azt várják, hogy visszanyerjenek bizonyos elvesztett alapokat, s ebben a térségben ez a gazdasági talpra állástól is függ. Széles körű és helyes családpolitikai intézkedések hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a párokat képessé tegyék a gyermekvállalásra. Ugyanakkor azonban az ilyen politikai intézkedéseknek és programoknak biztosítani kell, hogy társadalom felismeri és figyelembe veszi azokat a sajátos terheket, melyekkel a

gyermekeket nevelő asszonyok találják szemben magukat. Hiszen a legtöbb esetben még mindig főleg ők a felelősök a gyermekek felneveléséért, és egyben ők azok közé tartoznak, akiket igazságtalanul befolyásoltak a gazdasági átmenet eseményei. Ebben a vonatkozásban azok a programok, melyek támogatják a gondozás egyenlőbb megoszlását, például a férfi és nő között, fejlesztést igényelnek.

14. *A nők helyzete és a nemek közötti egyenlőség.* Az ECE országok továbbra is azon erőfeszítések frontvonalában vannak, melyek javítani akarják a nők helyzetét és a nemek közötti egyenlőségeket. E célok iránti hosszú időn keresztül elkötelezettség, mely érvényesült mind az ECP-n, mind az ICPD-n is, olyan körülményeket eredményezett a régióban a nők számára, melyek a világon ma a legjobbak. Az EPC és az ICPD óta sok ECE ország folytatta erőfeszítéseit, hogy ezeket a körülményeket tovább javítsa, egyebek közt azáltal, hogy támogatja a szülőket abban, hogy igyekezzenek jobban kiegyensúlyozni a szülői és munkabeli szerepüket. Bár történt javulás, az asszonyok és lányok mégis még mindig változó mértékű diszkriminációval találják magukat szemben az élet csaknem minden területén. Némely országban, ahol a gazdaság átmenetben van, a cél elérése terén mutatkozó hátrányok inkább a gazdasági és társadalmi ellentéteknek tulajdoníthatók, és nem az eszme elvetésének. A kormányoknak és a civil társadalomnak – mint egyetértettek az EPC-n is – folytatniuk kell a régióban a körülmények javítását, hogy „fokozódó politikai, gazdasági és társadalmi egyenlőség legyen a férfiak és nők között, beleértve az iskolázásra, tanulásra és alkalmaztatásra vonatkozó egyenlő esélyeket, valamint egyenlőséget a családi kötelezettségekben” azáltal, hogy olyan politikát és törvénykezést fogantossanak, ami segíti a nemek közötti egyenlőséget.

III. 2. *Reprodukciós jogok és szexuális, valamint reprodukciós egészségügy*

15. *Reprodukciós jogok.* A reprodukatív jogok magukba foglalnak olyan emberi jogokat, melyeket már elismertek az országok törvényei, nemzetközi emberjogi eszközök és egyéb egyetértő dokumentumok. Ezek közé a jogok közé tartozik a szexuális és reprodukatív egészséghez való jog. E jogok között szerepel annak szükségessége, hogy biztosítva legyen az egyéneknek és pároknak a megfelelő oktatás, információ és a szolgáltatások teljes sora az egész élet terén. Az a tény, hogy a szexuális oktatást gyakran elhanyagolják, és a serdülők nem vehetnek igénybe reprodukatív egészségügyi szolgáltatásokat és információkat, nemcsak jelentősen befolyásolhatja egészségi, tanulási és foglalkoztatási lehetőségeiket, de valószínű, hogy hosszú távú káros hatása is lesz az életük minőségére. A civil társadalom és az NGO-k (nem kormányzati szervezetek) úttörő jellegű erőfeszítéseket tesznek, hogy elősegítsék és biztosítsák a reprodukatív

jogokat különösen a rosszul ellátott csoportoknak, továbbá felkaroljanak olyan, elhanyagolt reprodukív egészségügyi problémákat, mint például a szexuális erőszak. Különleges figyelmet kell szentelni olyan országoknak, területeknek és csoportoknak, ahol a szolgáltatások nem megfelelőek, továbbá figyelmet fordítani a különleges szükségletekre. Sok átmeneti gazdaságú országban, ahol nincs meg a képesség, lehetőség a reprodukív jogok teljes élvezetére, beleértve azt, hogy jog van olyan oktatásra és információra a biztonságos, hatékony, rendelkezésre álló és elfogadható családtervezési módszerek és jó minőségű szolgáltatások terén, e hiányok következtében sok a művi vetelés, és egyéb káros hatások is mutatkoznak. Ezekben a területeken a jelenleg mutakozó javulást tovább kell erősíteni. A nemzetközi együttműködésnek fontos szerepe van e tekintetben. A régióban a következő kihívás a megelőzés és a reprodukív egészségügyi problémák megoldása lesz, miközben ellenőrzés alatt kell tartani az etikailag kérdéses módszereket és eljárásokat.

16. *Szexuális és reprodukív egészségügy.* Mint az egészség általában, a reprodukív egészség is nagyon eltérő a régióban. A fejlett piacgazdasággal rendelkező országokban a reprodukív egészség helyzete a világ legjobbjai között van, bár némely társadalmi egyenlőtlenségek még megmutatkoznak. Ugyanakkor az átmeneti országok még ettől a színvonaltól jelentősen hátrább vannak. Különösen aggasztó, hogy néhány helyen nő az anyai halálozás. Néhány átmeneti állapotban lévő országban a művi vetelésre, mint születésszabályozási módszerre való hagyatkozást már helyettesítik modern fogamzásgátlókkal, de ajánlatos az információ, oktatás és szolgáltatások javítása. Ez az út azonban sokkal lassabb a kívánatosnál az országok többségében. A kormányok és a civil társadalom ezekben az országokban teljesen tisztában vannak az előttük álló feladatokkal: erőteljesen kell előmozdítani az áttérést a művi vetelésről a modern fogamzásgátlókra, és további erőfeszítéseket kell tenni a férfiak és nők reprodukív egészségi állapotának javítására. Az, hogy egyes nők képtelenek hozzájutni a családtervezési szolgáltatásokhoz, és nem biztonságos abortusz elvégzése sem, komoly fenyegetést jelent a reprodukív egészségügy területén. Riasztóan gyorsan terjednek a szexuálisan fertőző betegségek, beleértve az AIDS-et, ezt szigorú ellenőrzés alá kell venni. Ez azonban folyamatos szolidaritást és hathatós segítséget kíván a nemzetközi közösségektől. Különleges kihívás az ECE régió egyes részein a menekültek és kitelepítettek reprodukív egészségének védelme, és erőfeszítéseket kell tenni ezeknek az igényeknek a jobb felismerésére.

III. 3. Halandóság és egészségügy

17. A régióon belül a továbbélés terén mutatkozó egyenlőtlenségek fontos témává váltak a jelen évtizedben, ezek valóban nőttek az utóbbi években. Európa-szerre különösen nagyok az egyenlőtlenségek, ami a kontinens múltbeli Kelet-Nyugat szerinti megosztottságának „örökségeként” tekinthető. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában az emberek egészségesebben és tovább élnek, mint bármikor ezelőtt. Az élettartam növekedésével együtt jár az, hogy az öregebb emberek egészségesebb életnek örülhetnek, ami annak a fejlődésnek köszönhető, amit bizonyos degeneratív betegségek és fogyatékoságok leküzdése terén elértek. Tovább élnek azonban jelentősebb társadalmi-gazdasági különbségek a megbetegedések és a halandóság vonatkozásában, a nemek szerinti eltérések is megmaradtak. A halandóság nagyobb a férfiaknál, viszont a nőket jobban terhelik a betegségek. A legtöbb ország, amelyik átmeneti gazdaságban él, azt tapasztalja, hogy a gazdasági reformok társadalmi ára különösen az egészségügy és a halandóság területén magas; csak néhány országban találunk olyan halandósági szintet, ami közel van a piacgazdasággal rendelkező országok szintjéhez. Az átmeneti gazdaságú országokban a magas halandóság különösen a középkorú férfiakat érinti, aminek fontos okai a rossz munkakörülmények és az egészségügyi szolgáltatások korlátozott elérhetősége.

18. *A haladás fenntartása.* Az egészség és a hosszú élet felé való haladás a piacgazdasággal rendelkező országokban folytatódott az EPC és az ICPD utáni években is. Ez azonban nem ok az önelégültségre. Az egészség javítása, melynek nagy prioritást adott az EPC, olyan fontos marad, mint volt mindig is. Ugyanez igaz arra is, hogy szükség van a természeti, munkaügyi és életkörülmények védelmére. Tovább kell fokozni a harcot a degeneratív betegségek, különösen a rák ellen. A küzdelem alapja az összehangolt orvosi kutatás, valamint a jó egészséghez vezető életmód kialakítása. Prioritása van annak is, hogy elodázzuk a rokkantság bekövetkezését, és fokozott ellenőrzés alá vessük, különösen idősebb korban. A népesség egészségének megtartása érdekében a kormányok, ahol lehet a civil szervezetekkel együttműködve, igyekezzenek fenntartani és javítani a teljes népesség egészségi állapotát, és csökkenteni az egyenlőtlenségeket a csoportok között. Itt olyan hatékony, az egészséggondozó rendszeren kívüli tényezőkről van szó, melyek jelentősen befolyásolják az egészséget. Ez a hozzáállás különösen hasznos ezen a területen, ahol gyorsan emelkednek az egészségügyi kiadások, ahol az egészségügyi szervezetet költségarányosan nyereséges szemlélet alá rendelik, és egyre inkább az egyéni központosítják. Még ha az egészség javítására szolgáló anyagi források évről évre korlátozottak is, az egészség-gondozás sikerének elve tekintetében nem lehet megalkudni.

19. *Ellentétes trendek visszafordítása.* Széles körben elismerik, hogy sok országban, ahol a gazdaság átalakulóban van, különösen az újabban függetlenné vált államokban, egészségügyi és halandósági krízis alakult ki. A FÁK-ban és a balkáni országokban az egészségi állapot és a halandóság szintje, különösen a férfiaké, nagyon nem megfelelő. Az országos egészségügyi rendszerek az utóbbi években leromlottak, reformokra és helyreállításra van szükség. Csak maroknyi közép-európai ország került el ezt a sorsot. Nyilvánvaló, hogy ezekben az országokban az általános egészségügyi helyzet javulása elsősorban attól függ, hogy a piacgazdaságra történő átmenet jelenlegi társadalmi és gazdasági reformjai hogyan haladnak előre. Emellett azonban bizonyos intézkedéseket lehet tenni késedelem nélkül is, s ezek a pozitív nemzetközi tapasztalatokon alapulnak. Közvéleményre ható megfelelő tudatosító politikával üldözni kell az alkoholizmust, a dohányzást, nem megfelelő táplálkozást és egyéb egészségre káros személyes életviteleket. Az elsődleges egészséggondozást fel kell eleveníteni, az egészségben és halandóság terén elnyert eredmények viszonylag olcsón megvalósíthatók az alapvető egészséggondozás elterjesztésének eredményeként. Ezekben az országokban újjá kell építeni az egészséggondozást, és a rájuk vonatkozó jelenlegi igény szerint meg kell reformálni, szem előtt tartva a pénzügyi realitásokat is. Ez azonban jobban központosított országos politikát kíván, továbbá a civil társadalom szélesebb bevonását, valamint folyamatos, hatékony támogatást a nemzetközi közösségtől.

III. 4. *A népesség öregedése*

20. Aktív és egészséges idős személyek egyre inkább kiváló tagjai az ipari társadalmaknak. Növekvő számuk a bizonyítéka a fejlődés két lényeges eredményének: a megnövekedett várható élettartamnak és a jobb egészségnek. Mivel olyan társadalomban éltek, ahol az egymást követő generációkban az egy nőre jutó gyermekek száma egyre kevesebb lett, az idős emberek jelenleg a népesség mérvadó kisebbségének státusát élvezhetik, amely egyre inkább igazolja magát. Az idősebb népesség már ma is relatíve magas részaránya biztosan tovább fog nőni a régió minden egyes országában. Míg ezek a trendek azonosak az egész régióban, az idős emberek helyzete nagyon különböző országokként és kohorszonként. A nyugati országokban ma sok idős ember jobban él, mint az egy generációval előbbieik: iskolázottabbak és egészségesebbek, aktívabbak és mozgékonyabbak, anyagi helyzetük biztosítottabb. Közép- és Kelet-Európában sok országban a helyzet más. Míg az idősek egyre iskolázottabbak, a gazdasági hanyatlás a piacgazdaságra való áttérés során megfelelő nyugdíjas jövedelem nélkül hagyta őket. Ennek eredménye, hogy sokan csatlakoztak Európa e részének szegénységéhez, anélkül, hogy kilátásuk lehetne életük során

életszínvonaluk nagyobb javulására. Egészségi állapotuk alig jobb, sőt néha rosszabb, mint a középkorú embereké, akik a kelet-európai országok nagy részén a legveszélyeztetettebb csoportot jelentik. A magas középkorú férfi halandóság miatt az idősebb népesség nagy többsége özvegyasszony.

21. *Aktív öregedés.* Az elmúlt néhány évtizedben a várható élettartam és egészség javulása, ami sokkal kifejezettebb volt a piacgazdaságban élő országokban, mint az átalakulásban levőknél, együtt járt a munkából való egyre korábbi visszavonulással. Ez a korai nyugdíjazási trend ellentétben van az „aktív öregedés” újabb fogalmával, ami sok idősebb ember óhaját és képességét jelenti arra, hogy tovább dolgozzon, vagy vegyen részt egyéb társadalmilag hasznos tevékenységben. Megfelelő elismerést kellene adni annak az értékes tevékenységnek, amit az idősek nyújtanak a társadalomnak, főleg mint önkéntesek és gondozók. Részben ennek eredményeként, az általános nyugdíjformáknak újonnan bevezetett reformja néhány országban megfordíthatja a nyugdíjas korbeli hanyatlást. Biztos, hogy a nyugdíjrendszer reformja – egyebek között – ezt a célt is szolgálja. Azonban ennél sokkal több lehetőséget kell feltárni abból a célból, hogy elősegítsük az aktív öregedést, megfelelő alkalmat adva az egyén szabad választásának és tekintetbe véve az öregebb emberek körülményeit. Meg kell szüntetni az idősebb emberek ijesztgetését a munkaerő-piaci részvételükkel kapcsolatban, különösen a legfiatalabb öregek között. A rugalmas vagy részidős foglalkoztatás gátjait alacsonyabbra kell tenni az idősebb személyeknél, anélkül, hogy indokolatlan torzulást okoznánk a munkaerőpiacon. Támogatni kell az életen át tartó tanulást, különösen a szakmai továbbképzést, a középkorú és idősebb dolgozók között. A kihívásoknak megfelelően jobb összehasonlítható adatokat kell nyújtani az öregedésről a régió összes országában a politika alakítóinak jobb tájékoztatása érdekében.

22. *Társadalmi és jövedelmi biztonság.* Ahogy tovább nő az idősebb emberek részaránya a régióban, biztosan nőni fog sok ECE országban a társadalombiztosításra és különösen a nyugdíjrendszerre nehezedő nyomás, és ez megelőző cselekvést tesz szükségessé az egyensúly fenntartására, vagy helyreállítására, vagy a felmerülő hiányok megszüntetésére. Cél, hogy garantáljuk a jövedelem biztonságát, az egészségi és társadalmi jóléti juttatásokat az idősek számára a jövő évszázadra. Számos ország már bevezette a szükséges reformokat az utóbbi években, elősegítve egyebek között az aktív öregedést és főleg a későbbi nyugdíjazást. A nyugdíjreformok folytatódnak a következő években, ahogy a kormányok nyomon követik a hármas célt: *a)* a jövedelem biztonságát az öreg embereknek; *b)* nagyobb generáción belüli és generációk közötti egyenlőséget; valamint *c)* a nyugdíj és egyéb programok pénzügyi fenntartását. Mivel a társadalombiztosítás az idősek jövedelmének biztosítását többféleképpen is elérheti, az ECE országok választhatnak közöttük megítélésük szerint. A nyugdíjformáknak azonban minden esetben tekintetbe kell venniük a nők gazdasági aktí-

vitási életútjának sajátosságait. Továbbá figyelmet érdemel a régió néhány országában a nyugdíj portabilitása. Azok az országok, ahol a gazdaság átalakulóban van, ahol a társadalombiztosítási és nyugdíjrendszer sürgős javítása szükséges, folytatják a reformokat, s eközben megismerik a pozitív és negatív következményeket, melyeket a társadalmi és magánbiztosítási rendszerek alternatívái nyújtanak. Az ECE országok, miközben végrehajtják a társadalombiztosítási és nyugdíjreformokat, keresni fogják, hogyan lehet azt biztosítani, hogy a generációk közötti szerződésben bekövetkező változások hozzájáruljanak a jövőben a „minden kor számára szóló társadalom” megteremtéséhez.

23. *Gondozás.* A 80 évesek és idősebbek csoportja a leggyorsabban növekvő a régióban, sok országban évi három-négy százalékkal nő a létszámuk. Mivel a tehetetlenséget, bénaságot és debilitást okozó betegségek előfordulása leggyakoribb a legöregebb öregek közt, gondozásra igényük, beleértve a hosszú távú gondozást is, gyorsan nő. Olyan családok, akik öreg személyt gondoznak, különösen, ha elgyengültet, támogatásra szorulnak. Különösen mobil szolgáltatások nyújtására van szükség, vagy napközi központokra, rövid távú gondozásra, a gondozók gyakorlati oktatási programjaira és egyéb megfelelő juttatásokra és szolgáltatásokra, főleg a nők számára, hiszen főleg ők vállalják a gondozást. A politikának ösztönözni kell a gondozás különböző formáit, beleértve a közösségi szolgáltatásokat is. Ez a trend megerősödik, ha – egyebek között – emelkedik az idősek között az egyedül élők gyakorisága. Ezenkívül egyre több kihívás érkezik arra, hogy a gondozási formák vegyes együttes nyújtására van szükség. A civil társadalmat, valamint a köz- és magán intézményeket kell felhívni arra, hogy lássák el megfelelő infrastruktúrával és szolgáltatással azokat az öregeket, akik nem tudnak családra támaszkodni.

III. 5. Nemzetközi vándorlás

24. Európában és Észak-Amerikában a vándorlók belépését, tartózkodását és foglalkoztatását a fogadó ország szabályozza. Viszont az Európai Unió országai megengedik állampolgárainak, hogy szabadon költözzenek, tartózkodjanak és dolgozzanak bárhol a közösség határain belül. Mind ez ideig hasonló jogok nem illetik a vándorlók többségét, az ECE régióban, akik Európában és Észak-Amerikában szigorúbb szabályok vannak alávetve. Azok a vándorlók, akik megszerezték a hosszú távú tartózkodási engedélyt, már olyan jogoknak és juttatásoknak örvendenek, melyek sok esetben megközelítik annak az országnak az állampolgáraiét, ahol vannak. Menedéket vagy átmeneti védelmet igénylő személyeknek szintén vannak jogaik, melyek némelyikét humanitárius megfontolások vezetnek. A dokumentumok nélküli vándorlók tényleges számát viszont nem ismerjük, de azt hisszük, létszámuk növekvőben van. Az ille-

gális költözés, vagy tartózkodás, néha különböző személyek és a forgalomba bevont szervezetek segítségével vándorlók a törvények átellenes oldalán vannak. Ennek eredményeképpen gyakran kizsákmányolják őket, diszkriminálják, visszaélnék helyzetükkel; jogaikat megsérthetik; és be lehet őket vonni törvénytelen tevékenységekbe. A régióban a kormányok azon igyekezete, hogy megküzdjön a migrációs üzérkedéssel, olyan eljárásokat kíván, melyek biztosítják a vándorló egyén emberi jogainak védelmét, ugyanakkor pedig hatékony eszközei annak, hogy kárhóztassák, üldözzék azok az egyéneket és szervezeteket, melyek érdekeltek a vándorlási üzérkedésben. Különösen nagy szükség van arra, hogy politikák és akciók foglalkozzanak olyan üzérkedéssel, melyek nők és gyermekek szexuális kizsákmányolása céljából tevékenykednek, beleértve áldozataik védelmét is.

25. *A migráció kezelése.* Az 1990-es évek eleje óta a régióban sok országban jelentős számú bevándorlási többlet volt tapasztalható. Világszerte továbbra is léteznek a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek, politikai és katonai konfliktusok törtek ki és terjedtek, és ez nagyobb vándorlási mozgást indított el az ECE régió felé és a régió belül is. Ennek eredményeként némely országban – egyebek között – módosították a menedékjogi törvényeket és eljárásokat, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a menedéki eljárásokat nemcsak az igazi menekültek hasznosították, hanem olyan vándorlók is, akiknek indítéka főleg gazdasági jellegű volt. Miután az átalakuló gazdaságú országokban megszüntették a múltbeli utazási és vándorlási korlátozásokat, a kormányok azért küzdöttek, hogy ellenőrizzék országuk határait. Viszont, ahogy a legális migráció lecsökkent, széles körben úgy hiszik, hogy az illegális mozgás, gyakran üzérkedéssel támogatva, megnőtt. Egyes országokban különösen erős a mozgások hatása földrajzi elhelyezkedésük miatt. Ezért sok országban továbbra is fennáll a hosszú távú igény arra, hogy visszaállítsák a népességmozgások ellenőrzését és sikeres irányítását. Hogy ezt a célt milyen mértékben sikerül elérni, nemcsak a célország intézkedéseitől függ, hanem a származási ország társadalmi és gazdasági fejlődésétől is. Minden ország érdeke – a származási és a befogadó országoké is –, hogy elősegítsék a fejlődést, egyebek között szabad kereskedelem, beruházás és segélyezés terén tett haladással. A jelen és jövő migrációs politikája azt kell célozza, hogy a migráció alapvető okait befolyásolja. Nemzetközi együttműködésre van szükség ahhoz, hogy az embereknek ne kelljen elhagyniuk otthonukat, s ha már megtörtént, meg kell könnyíteni a vándorlók önkéntes hazatérését. Ezt a következőkkel lehet elérni, különösen:

- segítség minden emberi jog és minden alapvető szabadságjog érvényesítésében;
- a demokratikus struktúrák létrehozása, megerősítésük támogatása;
- a konfliktusok megelőzésének és megoldásának segítése és a fenntartható fejlődés elősegítése.

26. *A politikák összehangolása.* A demokratikus társadalmak, melyek tiszteletben tartják az emberi jogokat, mindig szembe kell nézzenek a nem állampolgárok bizonyos mértékű bevándorlásával. A körülményeknek megfelelően a legjobb, amit a kormányok tehetnek, ha irányítják és befolyásolják a vándorlási mozgalmakat, amik – természetüknek megfelelően – változóak és megjósolhatatlanok. Ez azonban megkívánja, hogy korszerűsített módon állítsák helyre a migrációs politikát, mely képes legyen arra, hogy egyszerre kezelje az uralkodó trendek ingadozásait és a migráció új irányba történő hirtelen átbillenéseit is. A cél az, hogy kifejlesszünk koordinált, integrált eszközöket, melyek képesek kezelni a migrációt megfelelő módon úgy, hogy maximalizálják az egyedi vándorlók lehetőségeit és javát, valamint a befogadó társadalomét is, de minimalizálják az úzérkedést és a jogtalan mozgásokat. Adott a migráció nemzetközisége, így az államok közötti együttműködés e téren a haladás sine qua nonja. Ezért az egyes országok politikáit egyre jobban kell koordinálni regionálisan. hogy biztosítsák az egyetértés és összehangolás lehető legnagyobb fokát.

27. *Menekültek.* A kormányokra van bízva, hogy tartsák tiszteletben a menekültek jogát ahhoz, hogy élvezhessék a menedékes státust úgy, ahogy azt meghatározta a nemzetközi jog, beleértve az 1951-es, a menekültek státusára vonatkozó genfi konvenciót, és ennek 1967. évi végrehajtási utasítását. A kormányok feladata, hogy betartsák a non-refoulement elvét és támogassák a tartós megoldásokat, különösen az önkéntes repatriálást. A kormányok felismerik, hogy milyen fontos, hogy fellépjenek a nemi erőszak és a diszkrimináció minden formája ellen, amit menekült, vagy elhurcolt asszonyok és lányok ellen elkövetnek, és rájuk van bízva, hogy biztosítsák emberi jogait, megvédjék fizikai és pszichológiai épségüket. Nem szabad, hogy a migráció kezelésére és ellenőrzésére vonatkozó intézkedéseknek negatív hatása legyen a menedéket keresők jogaira, hogy tisztességesen, hatásosan és gyorsan meghallgatást nyerjenek panaszaikra.

28. *Az integráció elősegítése.* A legális vándorlók gazdasági és társadalmi beilleszkedése az EPC és ICPD óta folytatódott. A beilleszkedés keretei már sok éve kiépültek a piaccgazdálkodó országokban és ezek tovább fejlődnek. Az integráció kihívásokat és nehézségeket vet fel, azonban ennek ellenére a folyamat tovább tart, nagymértékben a befogadó társadalmak és a vándorló közösségek elkötelezettsége miatt. Ugyanakkor az ECE országok be fogják tartani az integráció azon alapelveit, melyekben megegyeztek az EPC-n, egyebek között a bevándorlók „különböző nemzeti, etnikai és kulturális gyökereinek” tiszteletben tartása, „nyitott hozzáállás azok kulturális, vallási és egyéb értékeik” megnyilvánulásához, mindaddig, míg azok összeegyeztethetők a befogadó ország törvényeivel és alapvető értékeivel. Bár a kormányok egy csomó intézkedéssel küzdenek a sikeres integrálódásért, együtt kell és lehet működniük a civil társadalommal, hogy még inkább segítsék az integrálódást, egyebek közt azzal is,

hogy megfelelő képzést biztosítanak és bizalomerősítő intézkedéseket tesznek minden közösség irányában. A hosszú távú tartózkodási engedéllyel rendelkező legális bevándorlók honosítását, mint logikus választást, elő kell segíteni. Azért is tenni kell, hogy kiküszöbölhető legyen minden ok, ami a vándorlók kisebbségi csoportjának a társadalom egészéhez viszonyított marginalizálódása mögött áll.

IV. Új együttműködési lehetőségek

IV. 1. Nemzetközi együttműködés a népesedés és fejlődés területén

29. Mint az EPC-n felismerték, a nemzetközi együttműködés nagyon fontos a népesedési és fejlesztési programok sikeres alkalmazása érdekében. Ezen a téren az ICPD óta sok pozitív változás történt. Az ICPD újra ráirányította a figyelmet ezekre a témákra, tudatosítva azok nagyságát, eltérőégeit és kölcsönös egymásra hatását az egyéb globális kihívásokkal. Ennek következtében a népesedés és fejlesztés témáit jobban elismerik a fejlesztések középpontjában állónak. Az Akcióterv hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a demográfiai vonatkozású célokat bevonják minden fejlesztési tervbe országos szinten. A regionális értekezlet megerősíti ennek végrehajtását, szorgalmazza a nemzetközi és regionális együttműködést.

1. A nemzetközi együttműködés lényeges ezen a területen azért, hogy meg lehessen felelni a kihívásoknak, különösen olyan országok esetén, ahol speciális igények vannak.

2. Az ilyen együttműködést koordinálni kell összefüggő és stratégiai, nyitott politikán alapuló párbeszédekkel minden érdekelt között, beleértve az NGO-kat is, melyeknek az ICPD Akcióprogram végrehajtásában való részvétele lényeges és fontos.

3. Az információ, oktatás és párbeszéd fontos összetevői a programnak, elősegítik a megalapozott döntéseket és megkönnyítik a szolgáltatások igénybevételét. A megfelelő szolgáltatások és eszközök nyújtását követnie kell a támogatásnak és az érzékennyé tételnek.

30. Sokoldalú, megfelelő szervezeteknek nyújtott támogatás a kulcsa az összefüggő globális válasznak. Ebben a vonatkozásban nagyon fontos a szerteágazó rendszer összehangolt tevékenysége arra, hogy fokozza a hatékonyságot és megerősítse a tevékenységek eredményét, főleg az országok szintjén.

IV. 2. Együttműködés a demográfiai adatgyűjtés és elemzés terén a régióban

31. A népesedési és fejlesztési, minőségi és mennyiségi adatok használatának fokozása, valamint a folyamatok és meghatározóik, ezek következményeinek ismerete a sine qua non-ja a népesedéssel és fejlesztéssel kapcsolatos problémák sikeres megragadásának és értékelésének. Ez azt kívánja, hogy mindazok, akik ilyen információ gyűjtésével foglalkoznak, vagyis a kormányok, nemzetközi szervezetek, országos statisztikai szolgálatok, akadémiai és kutató szervezetek, demográfiai intézetek, nem kormányzati szervezetek erősítsék kapcsolataikat és együttműködésüket.

32. Az Értekezlet hangsúlyozza a statisztika és kutatás közötti együttműködés tovább fejlesztésének fontosságát azáltal is, hogy rendszeresen ad közre összehangolt népesedési statisztikát, valamint az adatokat a kutatási igényeknek megfelelően hozzáférhetővé teszi. Az Értekezlet ismételten hangsúlyozta, hogy jobban összehasonlítható adatokra van szükség mindegyik területen. Elismeri az összehasonlítás hasznosságát a kutatási eredmények tekintetében az egyes országok között, valamint a régióban koordinált felvételek, vizsgálatok között is. Az UN/ECE demográfiai tevékenységgel foglalkozó egysége, az Európai Demográfiai Bizottság (CDPO) az Európa Tanácsnál, és mások jelentősen növelték az ismereteket az évek során. Az Értekezlet biztosítani kívánja, hogy ezek a kutatási infrastruktúrák hatékonyan tovább működjenek olyan célokért, mint a különböző demográfiai jelenségek megértése, ezért üdvözlí azt a felismerést, hogy a további munkában és együttműködésben még hatékonyabbnak kell lenni, és a meglévő mechanizmusokon keresztül még jobb koordinációt kell megvalósítani.

II. Melléklet

A Szervező Csoport kérte az értekezlet elnökét, hogy adja át a következő, meg nem tárgyalta dokumentumot az Európai Statisztikusok Konferenciájának, és hogy az Értekezlet Jelentésében szerepeljen ez a kérés.

Kutatási területek

Biztatást kap mindenki, aki a népesedés területén tevékenykedik, demográfiai intézetek, országos statisztikai hivatalok nemzetközi szervezetek, akadémiai körök és nem kormányzati szervezetek, hogy az együttműködés kiépítésénél a következő szempontokat vegyék figyelembe:

a) erősítsék a kapcsolatokat a statisztikai tevékenység, kutatás, elemzés, politika megfogalmazása és a működési programok között;

b) cseréljenek egymás között információt, ismereteket és tapasztalatokat; és

c) teremtsenek új partnerkapcsolatokat a speciális témák és vonatkozások körül, hogy meg lehessen felelni a régió főbb demográfiai kihívásainak.

Tudva, hogy milyen sok, fontos politikai vonatkozású kutatási terület van, a „Konklúziókban” foglaltaknak megfelelően (I. Melléklet), az Értekezlet a következő kutatási területeket jelölte meg a jövőbeli regionális együttműködésre a demográfiai elemzés során:

1. Termékenység és családtervezés

a) A termékenység trendjei, azok alakulása és különbségei, különös tekintettel az utánpótlási szint alatti termékenységre, beleértve azok okait, mint a kulturális, társadalmi és gazdasági körülmények, a nemek közötti vonatkozások és a családpolitika;

b) Családtervezési magatartás és családtervezési, oktatási, valamint egyéb szolgáltatások hozzáférhetősége, beleértve azok támogatását, például a kormány politikáját, a civil társadalom erőfeszítéseit a családtervezés előmozdítására;

2. Halandóság és egészségügy, beleértve a reprodukciós egészséget

a) A rokkantság, a megbetegedés és halandósági trendek és ezek különbségei, különösen az olyan országokban, ahol a gazdaság átalakulóban van, beleértve azok meghatározóit, mint életmód, közegészségügyi ellátás;

b) Rokkantság, morbiditás és halandóság öregkorban, beleértve azok okait, mint például az életmód és az orvosi és gyógyszerellátás; és

c) Trendek a reprodukciós egészségben, különösen az átmeneti gazdaságú országokban, beleértve a szolgáltatásokat, demográfiai és szexuális oktatást.

3. A népesség öregedése

a) Trendek a népesség korösszetételében, különösen az öregedés és annak gazdasági és munkaerő-piaci vonatkozásai, beleértve következményeiket a pénzügyi rendszerben, közkiadásokban, a munkából a nyugdíjba menés átmenetében;

b) Az idősebb emberek helyzete, különösen az öreg nők, annak demográfiai, társadalmi és gazdasági befolyásolói, például a termékenység és halandóság hosszú távú alakulása, a nők részvétele a munkaerőben, társadalombiztosításban, egészségügyi programokban; és

c) Trendek az idősebb személyek gondozása, formális vagy informális hosszú távú gondozás, és az azokat befolyásoló tényezők vonatkozásai, például életvitelbeli támogatás, vannak-e utódok, család, továbbá az idős nők munkaviszonyai, akik legtöbbször a gondozók.

4. Nemzetközi vándorlás

a) Trendek és sémák a különböző típusú vándorlásoknál, mint a menedéket keresők vagy a családsegítő vándorlás, beleértve az azokat befolyásoló tényezőket, például vándorlási hálózatok, igény a külföldi munkaerőre, beléptetési és tartózkodásra vonatkozó politika; és

b) Vándorló közösségek alakulása, beilleszkedésük, a befogadó társadalomba, mint a kulturális, társadalmi és gazdasági integráció, beleértve az integrációt segítő és gátló tényezőket, például a munkaerő-piaci körülmények vagy a beolvadási politika és az azt elősegítő programok.

Tárgyszavak:

Népesedési helyzet
Demográfiai kutatás

**FINAL REPORT ON THE
REGIONAL POPULATION CONFERENCE**

REGIONÁLIS NÉPESEDÉSI ÉRTEKEZLET, BUDAPEST, 1998. DECEMBER 7–9. MAGYARORSZÁG NEMZETI JELENTÉSE

I. Demográfiai áttekintés

Az elmúlt évtizedek magyar népességfejlődése két jól elkülöníthető időszakra osztható. Az 1980-ig tartó mérsékelt ütemű népességnövekedési időszakra, és az 1981-ben kezdődő, és jelenleg is tartó népességcsökkenés időszakára. Az ország népességszáma 1980-ban tetőzött 10 millió 710 ezer fővel. 1980 és 1989 között 3,1%-kal, 1990 és 1998 között további 2,3%-kal csökkent. A legjelentősebb a fogyás a gyermek- és fiatal korúaknál, mérsékeltőbb a középkorúaknál. A 60 éven felüliek létszáma viszont az elmúlt évtizedben is emelkedett. A népesség fogyása tehát a népesség további öregedésével párhuzamosan megy végbe.

A termékenység szintje hullámzásokkal tarkítva ugyan, de alapvetően csökkenő irányzatot mutatott az elmúlt évtizedekben. A II. világháborút követően az európai országok közül Magyarországon csökkent először a termékenység a reprodukciós szint alá, és ez a helyzet a leghosszabb ideje – több mint harmincöt éve – tart. A teljes termékenységi arányszám 1997. évi 1,38-as értéke mintegy 35%-kal, a generációs befejezett termékenység 1,85–1,90 közötti átlagos gyermekszáma 10%-kal marad el az egyszerű reprodukciótól. Mindemellett a termékenység jelenlegi szintje nem tartozik Európában a legalacsonyabbak közé.

A politikai, társadalmi, gazdasági rendszerváltozás első öt évében (1990–1995 között) Magyarországon nem csökkent a termékenység olyan drámai módon, mint a többi volt szocialista országban. Ez részben a stabil, a korábbi támogatásokat nagy költségvetési erőfeszítések árán is megőrző családpolitika fenntartására vezethető vissza, részben pedig a magyar társadalom gyermekcentrikus értékrendjére. A családtervezési vizsgálatok tanúsága szerint Magyarországon gyakorlatilag nem létezik tudatos gyermektelenség: Magyar és nemzetközi vizsgálatok egész sora bizonyítja, hogy Magyarországon kivételesen magas a gyermek, a gyermekes lét értéke.

Az 1970-es évek közepe óta fokozatosan visszaesett, az utóbbi néhány évben viszont rohamosan csökkent a házasságkötési kedv. Ennek demográfiai vetületei igen sokrétűek. Jelentősen visszaestek a házasságkötési arányszámok mind az először házasulóknál, mind az újránházasulók körében. Emelkedik a házasságkötés nélkül élettársi kapcsolatban együtt élők és a házasságon kívül született gyermekek aránya. A házasságon kívül született gyermekek jelenlegi

25%-os aránya a század folyamán a legmagasabb. Jelentősen csökkent a fiatalok termékenysége, és gyakoribbá vált körükben a terhesség-megszakítás.

Sajátos vonása a magyar népesedési helyzetnek, hogy az ország társadalmi, gazdasági, kulturális szintjéhez képest méltatlanul magas a halandóság. A halandóság színvonalja az 1960-as évek közepéig folyamatosan javult, azóta viszont jelentősen romlott. 1964 és 1980 között a nyers halálozási arányszám 36%-kal emelkedett. Ennek több mint egyharmada a halandóság tényleges romlásából adódott, a többi pedig a népesség öregedéséből. Az 1980 és 1990 közötti újabb 3,5%-os emelkedés főként a népesség öregedésének tudható be. Az 1990-es évek elején a halandósági mutatók egy újabb romlási irányzatot jeleztek, ami 1993-ban érte el tetőpontját 14,6 ezrelékes halálozással. Az azóta eltelt években a halandósági viszonyok mérsékeltten, de folyamatosan javultak. Az 1997. évi halálozások száma több mint 6%-kal volt alacsonyabb az 1993. évinél. A születéskor várható átlagosan 66,4 éves élettartam a férfiak körében 1,9 évvel magasabb, mint 1993-ban volt, de még mindig több mint egy évvel elmarad az eddigi legkedvezőbb 1966. évi szinttől. A nők 75,1 éves várható átlagos élettartama az utóbbi években is folyamatos emelkedést mutat, de nemzetközi viszonylatban így is az alacsonyak közé tartozik.

A csecsemőhalálozás folyamatosan csökkent az elmúlt évtizedekben, 1990-ben első alkalommal esett 15 ezrelék alá, 1997-ben pedig 10 ezrelék alá süllyedt. A csecsemő-, gyermek- és fiatalkori (30 éven aluli) halálozás együttesen az összes halálozás 3%-át teszi ki, így a szükségszerű további jelentős javulás mellett sem tud érdemben változtatni az összhálaózási viszonyokon. A halandóságban jelentősek a társadalmi, területi és kulturális különbségek. Az egészség társadalmi értéke jelentősen devalválódott az elmúlt évtizedekben, bár az utóbbi években – legalábbis egyes társadalmi csoportokban – megindult az egészséget értéknek tekintő szemlélet terjedése. A romló halandóságban a népesség korábban kialakult és széles körben még ma is érvényesülő egészségre káros életmódjával és életvitelével együtt járó rizikófaktorok nem csekély szerepet játszanak.

Az 1998. évi adatok a termékenység további csökkenését jelzik a halandóság mérsékelt javulása mellett. A csecsemőhalandóság tartósan 10 ezrelék alatt maradt, és alig haladja meg a 9 ezreléket. A termékenység visszaesése nagyobb mértékű, mint a halandóság javulása, így a népességcsökkenés üteme fokozódott.

A tartósan az egyszerű reprodukció alatti termékenység, a magas halandóság és az ezek következtében kialakult népességstruktúra meghatározó erővel bír a jövőbeni népesedési folyamatokra is. A népesség-előreszámítások valamennyi reálisnak tűnő változata további tartós és jelentős népességcsökkenéssel számol. Az előreszámítások szerint a népesség öregedési folyamata is tovább folytatódik. A népesség korösszetételében rejlő adottságok és a demográ-

fiai folyamatok következtében a népességsökkenés öngerjesztő folyamat jellege fokozódhat, a csökkenés mértékét azonban a népesedésre ható intézkedések még befolyásolni tudják.

II. A népesedéspolitika jellemzői

A népesedési folyamatok tudatos befolyásolására törekvő népesedéspolitika hosszú múltra tekint vissza Magyarországon. Már a II. világháborút megelőzően is születtek intézkedések a népesség demográfiai magatartásának megváltoztatására, főleg a születésszám fokozatos csökkenésének megállítása érdekében. Pronatalista célzatúak voltak a II. világháborút követő különböző eszközrendszeret elfogadó közép- és hosszú távú ún. népesedéspolitikai koncepciók, így az 1953-as, az 1973-as és 1984-es ilyen témájú kormányhatározatok is. Az 1990 és 1994 között hatalmon levő Kormány 1994-ben elfogadott egy népesedéspolitikai határozatot, amely jogilag ma is él, intézkedéseinek megvalósítására azonban a gyakorlatban már nem került sor. Az 1994-es kormányhatározat tartalmilag összhangban van az 1998-ban megalakult Kormány programjával, így a határozat lényeges elemei a jövőben megvalósulhatnak.

Az előző, 1994–1998 közötti kormányzati ciklusban a családpolitika segélyezési rendszeren alapuló szegénységpolitika irányába tolódott el. Az igen alacsony jövedelemhatárhoz kötött támogatási rendszerek elsősorban a középrétegek gyermekvállalását nehezítették meg. Az 1996-ban életbe léptetett megszorító intézkedések hatása megmutatkozott a születésszám alakulásában; az 1997. évi 100 000 születés a születések számának történelmi mélypontját jelentette.

Az 1998-ban alakult kormány álláspontja az, hogy az ország népesedési helyzete nagy fontosságú nemzeti, társadalmi ügy, amelynek megoldásában összkormányzati felelősségnek és társadalmi összefogásnak kell érvényesülnie. A Kormány számít a társadalom erkölcsi megújulására, az alulról szerveződő közösségek és az egyházak e megújulásban játszott növekvő szerepére. A népesedési célok között szerepel a népességsökkenés folyamatának mérséklése, majd megállítása, és – a későbbiekben – kedvezőbbé váló korstruktúra mellett a későbbiekben mérsékelt népességyarapodás elérése. Ennek érdekében fontos feladatnak tekinti a termékenység emelését, valamint a halandósági viszonyok javítását és a családok anyagi, társadalmi helyzetének erősítését. E célokat folyamatos, sokrétű és lépéseiben összehangolt, jól időzített intézkedések révén kívánja elérni.

A Kormány a népesség közel két évtizede mutatkozó fogyására tekintettel, és azon felelősségtől vezetve, melyet a magyar népesség fennmaradásának biztosítása iránt érez, szükségesnek tartja az elfogadott népesedéspolitikai kon-

cepció megvalósítását. Ennek alapvető célja a népességfogyás megállítását és egy hosszabb távon mérsékelt népességnövekedést biztosító eszközrendszer kialakítása, amely megállítja az öregedési folyamat gyorsulását és elősegíti a gazdaság fejlődését.

A célok egyértelmű megfogalmazása mellett a Kormány világosan látja az ezek megvalósításához szükséges eszközök bevezetésének anyagi korlátait. A szociális-, család- és népesedéspolitikai célokra fordítható erőforrások nagysága részben az ország gazdasági helyzetétől, a gazdaság jelenlegi és jövőbeni teljesítő képességétől, részben a Kormány által megfogalmazott prioritások érvényesítésétől függ.

Az erőforrások minél hatékonyabb felhasználása és minél megfelelőbb intézkedések megfogalmazása érdekében a Kormány támogatja a népesedés- és családpolitikát megalapozó kutatásokat, valamint a nemzetközi összehasonlításokat elősegítő kutatások összehangolására irányuló törekvéseket.

III. A nemzetközi vándorlásra vonatkozó politika és szabályozás

Az 1980-as évek közepétől 1990-ig egyre több bevándorló érkezett Magyarországra. 1990-ben érkeztek a legtöbben, csaknem 40 ezer külföldi lépte át a határt azzal a szándékkal, hogy hosszabb ideig itt éljen. A kelet-európai gazdasági, társadalmi, politikai változások kezdetén a vándorlások száma gyorsan növekedett, majd csökkenni kezdett, és e jelek szerint egy alacsonyabb, évi néhány ezres szinten stabilizálódik. A bevándorlási hullám elején különösen a szomszédos országokban élő magyar kisebbség tagjai közül költöztek sokan Magyarországra. A Kormány ezzel kapcsolatos politikájának célja Magyarország és a magyar közösségek közötti politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatok kiépítése és fejlesztése, Európa egységesülésének folyamatán belül, a környező országokban élő magyarság szülőföldön maradásának, gyarapodásának elősegítése.

A kivándoroltak száma összességében több mint 100 ezerre tehető; becslések szerint ennyi magyar állampolgár él külföldön legálisan. A Magyarországról történő kivándorlás több közép- és kelet-európai országhoz képest tervezettebb, a külföldön tartózkodók általában képzettebbek, szakképzettek, és jól illeszkednek a fogadó ország körülményeihez. A Magyarországról történő kivándorlás mérsékelt nagyságú, ami részben a hazai életszínvonal, életkörülmények alakulásának köszönhető, részben azonban a fogadó országok korlátozósaival is magyarázható.

Az elmúlt évek során a kormányzat és különböző politikai és társadalmi fórumok reagáltak a kihívásra, megszülettek a migráció kezelésének alapvető jogi keretei. A Magyarországot érintő migrációs folyamatok ugyanakkor még

nem stabilizálódtak, így az átfogó migrációs stratégia felülvizsgálata szükségessé válhat.

A magyar Kormány a politikai demokrácia alapintézményeit megteremtve megszüntette a polgárok szabad mozgását korlátozó intézkedéseket. 1989 őszén törvény született a kivándorlásról, amely a demokrácia követelményeinek megfelelően nem állít adminisztratív korlátot a magyar állampolgárok ki- és beutazása elé. Az Alkotmány értelmében minden törvényesen az országban tartózkodó személyt megilleti a szabad mozgás, a tartózkodási hely szabad megválasztása, illetve a lakóhely (az ország) szabad elhagyásának joga.

Két 1993-ban született törvény rendelkezik vándorlást érintő kérdésekről, az állampolgárságról szóló törvény és a külföldiek beutazásáról, Magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló törvény. Mindkét törvény az Európában ismert gyakorlatot követi a bevándorlások szigorításában.

A menekültek státuszát alapvetően az Alkotmány szabályozza. A főszabály az, hogy a Magyar Köztársaság menedéket ad azoknak, akiket faji, vallási, nemzetiségi, nyelvi vagy politikai okokból üldöznek. A Genfi Menekültügyi Egyezményhez Magyarország 1989-ben földrajzi korlátozással csatlakozott, a menekült státuszért folyamodást az európai eseményekre korlátozta. Az Európán kívülről érkező folyamódókat az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának budapesti képviselője bírálta el. A menekültügyi törvényt 1997-ben fogadta el az Országgyűlés, a törvény 1998 márciusában lépett hatályba. A törvény megszüntette a földrajzi korlátozást.

Az ideiglenes bevándorlók szabályos munkavállalási esélyei korlátozottak, az európai országok többségéhez hasonlóan csak akkor adható munkavállalási engedély, ha nincs helyben rendelkezésre álló, megfelelően kvalifikált munkaező.

A schengeni egyezmény követelményei a közeljövőben feltehetőleg újabb szigorításokat eredményeznek a Magyarországra történő vándorlások feltételeiben, a határátlépések körülményeiben.

IV. A termékenység- és családpolitikához kapcsolódó intézkedések rendszere

1. A családok támogatásának intézményrendszere, az anya és gyermek-egészségügyi szolgáltatások

A gyermekvállalás támogatása, illetve a gyermekes családok anyagi helyzetének segítése érdekében Magyarországon az elmúlt évtizedek során számos intézkedés történt. Az 1990-es években fennálló intézményrendszer egyes elemeit az évtized közepén az 1994-ben hatalomra került Kormány megszüntette

vagy megváltoztatta, ezek egy részét az 1998-ban megalakult Kormány ismét bevezeti.

A támogatások anyagi fedezetének túlnyomó többségét a központi költségvetés, kisebb hányadát a társadalombiztosítás, illetve a munkáltatók fedezik. A helyi önkormányzatok a szociális segélyezésben és a gyermekintézmények fenntartásában, ill. támogatásában játszanak jelentős szerepet.

A támogatási rendszer legfontosabb elemei a következők:

- Anyasági segély (ez alakult át előbb várandóssági pótlékká, majd anyasági támogatássá)
- Szülési szabadság
- Gyermekgondozási szabadság
- Családi pótlék
- Adókedvezmények
- Munkával kapcsolatos kedvezmények
- Gyermekintézmények
- Anya és gyermek-egészségügyi szolgáltatások
- Rászorultságtól függő támogatások

1. Az *anyasági segély* 1992-ig fennálló eszköz volt, ami a szülés után kifizetett egyszeri pénzbeni támogatásként jelentkezett. Először csak a dolgozó anyát illette meg, később állampolgári jogon járt minden szülő nőnek. Összege 1992-ben a havi nettó átlagkereset kétharmadával volt egyenlő. 1993-tól ezt az egyszeri kifizetést felváltotta a várandóssági pótlék, amely a terhesség 4. hónapjától jár a születendő gyermek utáni családi pótlékra való jogosultság hónapját megelőző hónap utolsó napjáig. 1996-ban megszüntették a várandóssági pótléket, helyette egyszeri anyasági támogatást vezettek be, amelynek összege a szülés időpontjában érvényes öregségi nyugdíjminimum 150%-a.

2. A *szülési szabadság* a dolgozó anya kedvezménye, amely 168 napig teszi lehetővé, hogy a szülő nő korábbi keresete 70%-ának terhességi-gyermekágyi segélyként történő folyósítása mellett otthon maradjon gyermeke gondozására. A szülési szabadságból 4 hetet a szülést megelőzően kell igénybe venni.

3. A magyar jogban jelentkezett elsőként – már 1967-ben – a szülési szabadságot kiegészítő *gyermekgondozási segély* (GYES), amely a gyermek 3 éves koráig meghatározott összegű havi rendszerességű juttatást biztosított a gyermeket otthon gondozó szülőnek. 1996-ban a korábbi alanyi jogosultságot segélyezési jelleg, vagyis a jövedelemhatárhoz kötött juttatás váltotta fel. Egyidejűleg megszűnt a GYES progresszivitása, havi összege független lett a gyermekek számától, és a mindenkori öregségi nyugdíjminimum összegével lett egyenlő. A jelenlegi Kormány 1999-től alanyi jogúvá tette a GYES-t.

1985-ben bővült a családtámogatások rendszere a *gyermekgondozási díj* (GYED) intézményével, amely a gyermek 2 éves koráig tette lehetővé az anya otthon maradását, a szülést megelőző évi átlagkeresete 75 százalékának meg-

felelő díj folyósítása mellett. 1996-ban megszűnt ez az intézmény. Az új Kormány 2000-től tervezi a GYED korszerűsített változatának ismételt bevezetését.

1993-tól a rendszer kiegészült a gyermeknevelési támogatással, azon családoknál, akiknek egy főre jutó havi jövedelme az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének háromszorosát nem haladja meg, lehetővé téve az anya otthonmaradását, ha saját háztartásában otthon három vagy több kiskorú gyermeket nevelnek és legkisebb gyermekük 3 és 8 év között van. A támogatás havi összege azonos az öregségi nyugdíj minimumával.

4. A legáltalánosabb támogatási eszköz a *családi pótlék*, amely havi rendszeres támogatásként jelentkezik. 1990 és 1996 közötti állampolgári jogon járt az után a gyermek után, aki 16 évesnél fiatalabb, ill. 16 évesnél idősebb, de 20 év-nél fiatalabb és alap- vagy középfokú oktatási intézményben tanul, vagy aki tartósan beteg, ill. testi vagy értelmi fogyatékos. Az 1995-ben elfogadott törvény módosította a családi pótlék rendszert is, és az alanyi jogosultságot csak a három- és többgyermekes családok esetében tartotta fenn. Az egy- és kétgyermekes családok körében a családi pótlék folyósítását jövedelmi helyzettől tette függővé, és összegét jövedelemhatárhoz kötötte.

Az 1998-ban megalakult új kormány előterjesztése alapján a parlament visszaállította a családi pótlék alanyi jogosultságának rendszerét, és az iskolaköteles kortól iskolába járáshoz kötötte.

5. A személyi jövedelemadó rendszerének bevezetése (1988) óta kisebb-nagyobb változtatásokkal 1994 őszéig létezett a gyermekes családok adókedvezményének rendszere. Az 1995. évi költségvetés elfogadásakor ezt az adókedvezményt eltörölték. Az 1998-ban hivatalba lépett kormány ismét tervezi a *gyermekes családok adókedvezményének* visszaállítását.

6. *Szabadságidő-növelést* kap az a dolgozó anya, akinek 16 éven aluli gyermeke van, ez évente egy gyermek esetén 2, két gyermek esetén 4, három gyermek esetén 7 nap pótszabadságot jelent.

Gyermekápolási táppénz illeti meg az anyát (vagy az apát), ha beteg gyermekét ápolja. A gyermek egy éves kora előtt ezt korlátlanul igénybe veheti, 1–3 éves gyermek esetén évenként és gyermekenként 84 nap, 3–6 éves gyermek esetén 42 nap, 6–12 éves gyermek esetén 14 nap.

7. A *gyermekintézményekbe járó* gyermekek utáni térítési díjak a család jövedelmi helyzetétől és a családban nevelt gyermekek számától függően differenciáltak. A család szociális helyzetét figyelembe véve az intézmények fenntartói, így főleg a helyi önkormányzatok a teljes ingyenességig mérsékelhetik a térítési díjat.

8. Az *anya- és gyermek-egészségügyi szolgáltatások* rendszere rendkívül sokoldalú és fejlett. Az állapotos anya terhessége teljes időtartama alatt orvosi felügyelet alatt áll, a terhesgondozási tanácsadást szüksége szerint bármikor igénybe ve-

heti, bizonyos számú megjelenésre kötelezve is vannak az állapotos anyák. A terhesség gondozás állampolgári jogon térítésmentes. Terhesség esetén a dolgozó nőket munkaügyi kedvezmények illetik meg. A kórházi, szülészeti intézményi szülések aránya 99,4%, de az ezeken kívül szülő anyák és gyermekek is orvosi felügyelet alá kerülnek. Jól szervezett védőnői hálózat működik országszerte. Feladatuk között szerepel az anyák otthoni látogatása a terhesség időtartama alatt és a szülést követően. A védőnőknek gondozói, tanácsadói szerepet vállalnak a szülésre történő felkészítésben, a szülést követően pedig a csecsemő gondozásában. A csecsemők és gyermekek orvosi (egészségügyi) ellátása ingyenes. Az intézményekbe járó gyermekek ugyancsak rendszeres orvosi felügyelet alatt állnak a bölcsődében, óvodában és az iskolában és kiépültek az ún. iskolaorvosi szolgálatok.

A tudatos családtervezést és a terhességre való felkészülést speciális intézmények, családtervezési klinikák segítik elő. Itt lehetőség van a meddőség kezelésére, a kívánt gyermeknek a tervezett időben való megszületésére, és egyénre szabott, igények és adottságok szerinti fogamzásgátlási módszerek alkalmazására. Ezeknek az intézményeknek a száma jelenleg még kevés, így szolgáltatásaik nem országszerte és nem mindenki számára hozzáférhetőek.

9. A családok jövedelmi helyzetétől függően az önkormányzatok rendszeres és eseti pénzbeli és természetbeni támogatást adhatnak, amelyben a kormányzat pénzügyi támogatást nyújt részükre. Jövedelmi helyzettől függően támogatják az önkormányzatok a lakhatást.

2. A művi terhesség-megszakítás szabályozása és a fogamzásgátlás

A művi terhesség-megszakításra vonatkozó szabályokat a magzati élet védelméről szóló 1992. évi törvény szabályozza, amely normának a magzati élet védelmét, a nő önrendelkezési jogosultságát, a magánélethez, a családalapításhoz, illetve a családi élethez való jogosultságát tekinti, míg az abortuszt csupán megszabott korlátok között tolerálja, és nem ismeri el a születésszabályozás, a családtervezés eszközének.

A magyar Alkotmánybíróság ezt megelőzően kimondta, hogy mind az abortusz teljes tiltása, mind korlátozás nélküli hozzáférhetővé tétele összeegyeztethetetlen az Alkotmánnyal. A törvényhozásnak kell meghatároznia azokat a feltételeket, amelyek fennállása esetén a műtėti beavatkozás elvégezhető.

Az 1953-ban megfogalmazott rövid életű, kártékony, totális szigorítás eltörlését követően Magyarországon az abortusz könnyen elérhetővé vált. Az abortuszok száma rövid idő alatt jelentős mértékben emelkedett, és az 1960-as évek végén érte el csúcspontját, amikor 100 élveszületésre 134 terhesség-megszakítás jutott. A korszerűnek számító fogamzásgátlási eszközök, (elsősor-

ban az orális hormonális szerek) az 1960-as évek második felétől már hozzáférhetők, de széleskörűen elterjedté az 1970-es évek közepétől váltak. Az 1980-as években viszont az IUD használata növekedett dinamikusán. Mindezek eredményeként a korszerű fogamzásgátlási eszközök használata válik dominánssá a védekező nők körében. Az 1990-es évek közepén a 18–41 éves, partnerkapcsolatban élő nők mintegy 73 százaléka védekezett a nem kívánt terhesség ellen, ezen belül a pill használata 38, az IUD alkalmazása 17, a condomé pedig 8 százalékra becsülhető. További 10 százalék a természetes védekezési módokat alkalmazta. A fogamzásgátlásra vonatkozóan, a művi meddővé tételt kivéve, nincs külön jogi szabályozás, a pill gyógyszerárakban orvosi rendelvényre kapható, az IUD orvosi felügyelet mellett használható. A sterilizálás lehetőségét az 1980-as évek közepe óta életkortól és gyermekszámtól függően, térítés ellenében teszi lehetővé az egészségügyi törvény. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a terhesség-megszakítások száma jelentősen csökkent az 1970-es évek elejéhez képest, de a korszerű védekezési eszközök használati arányához képest és a nyugat-európai országokhoz viszonyítva még mindig magas. 1997-ben 100 élveszületésre 74 terhességmegszakítás jutott.

Az abortusz a családtervezés elfogadhatatlan módszere. Kívánatos volna, hogy a nem kívánt terhesség létre se jöjjön. Ezért fontos a megelőzés. A születésszabályozás eszköze a fogamzásszabályozás, a fogamzás megelőzése kell, hogy legyen. A társadalmi konszenzus alapeleme az, hogy a fogamzásgátlás minden elfogadott eljárása használható és hozzáférhető legyen.

A jelenleg érvényben levő törvény értelmében a terhesség a 12. hétig, egyes különleges esetekben a 20., illetve 24. hétig szakítható meg. Életveszély esetén a terhesség annak időtartamától függetlenül megszakítható. Az állapotos nő terhességmegszakítás iránti kérelmét a Családvédelmi Szolgálat munkatársa előtt személyesen köteles előterjeszteni. A Szolgálat munkatársa felvilágosító és tanácsadó beszélgetést folytat a kérelmező nővel, aki ezt követően, a háromnapos kötelező várakozási, gondolkodási idő után szabadon dönt, hogy terhességét megtartja-e, vagy súlyos válsághelyzetre hivatkozva annak megszakítását kéri. Egészségi indoknál orvosi konzílium dönt a kérelemről a terhes nő által választott kórházban. Egészségi indoknál, illetve bűncselekmény esetén a terhesség megszakítása ingyenes, annak költségeit az Egészségbiztosítási Alap fedezi. Válsághelyzet esetén a műtét végrehajtásának díja az egyhavi nettó átlagkereset kb. egynegyede, de minthogy az a kérelmező nő szociális helyzetére tekintettel korlátlanul mérsékelhető, az eredetileg meghatározott összeget csak az esetek 6–7 százalékában kell megfizetni. Ténylegesen a műtétek felét 5–10, több mint egyharmadát 15–20 USA dollárnak megfelelő összegért végzik el.

A magzatvédelmi törvény 1993-ban történt bevezetését követően egy év alatt mintegy 15%-kal csökkent az abortuszok száma. A törvény újra szabá-

lyozta az engedélyezések indítékait, de lényegét tekintve nem jelentett szigorítást a korábbi jogszabályokhoz képest. 1994-ben a csökkenés üteme erősen lassult, 1995-ben pedig a trend megváltozott, és lassú emelkedésre váltott. Az 1996–97. évi adatok viszont azt mutatják, hogy nem emelkedett tovább a terhességmegszakítások száma. Az 1997. évi 74 és fél ezres abortuszszám 2,1 ezer műtéttel volt kevesebb, mint az előző évi, és 12 ezerrel alacsonyabb, mint 1992-ben, a törvény bevezetése előtt. A csökkenés főleg a házas és gyermekes nőknél, valamint a korábban már abortuszon átesett nőknél figyelhető meg, körükben a visszaesés mértéke az átlagosnál magasabb. Kisebb mértékű volt a visszaesés viszont a hajadonoknál, a tizenéveseknél, és az első terhességüket megszakítók között. A korszerű fogamzásgátló eszközök költségeihez az 1990-es évek eleje óta a társadalombiztosítás nem járul hozzá. Ez különösen a fiatalabb korosztályoknál okoz gondot, akik körében a legkevésbé csökkent, és még mindig magas a terhesség-megszakítások aránya.

V. A népesség egészségi állapotát és a halandóságot érintő aktuális politika

A Magyar Köztársaság Alkotmánya állampolgári jogként ismeri el az egészséghez és a testi épséghez való jogot.

Az egészség védelmét és az egészségügyi ellátás feltételeit, kereteit az 1997. évi CLIV. törvény szabályozza.

A jogalkotó célja elősegíteni az egyén és ezáltal a lakosság egészségi állapotának javulását, az egészséget befolyásoló feltétel- és eszközrendszer szabályozásával. Fontosnak tartja a törvény az esélyegyenlőség megteremtését az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés során. Külön szabályokat tartalmaz annak biztosítására, hogy a betegek megőrizhessék emberi méltóságukat, önazonosságukat, önrendelkezési jogukat, valamint hogy minden egyéb joguk csorbítatlan maradjon.

A törvény szól az egészségügyi szolgáltatások általános szakmai feltételeiről, garanciáiról. Alapelvnek tekinti a jogalkotó a személyes szabadság és önrendelkezési jog érvényesülését. Általános érvennyel mondja ki a törvény azt, hogy az egészségi állapot javításának elsődleges eszköze az egészség megőrzése, és a betegségek megelőzése.

A megfelelő szakmai színvonalon nyújtott, és az esélyegyenlőség biztosításán alapuló egészségügyi ellátás finanszírozása a társadalmi szolidaritást kifejező társadalombiztosítás feladata.

Az új Kormány programja – a törvényben foglalt alapelvvel összhangban – szintén olyan egészségpolitika megvalósítását tűzte célul, amelynek fő feladata az egészség megőrzése. Az egészség ügye túlmutat a betegségek gyógyításán, és

csak a legtágabban értelmezett társadalmi megközelítésben fogható fel és kezelhető.

A kormányzati döntéseket megelőzően a Kormány megvizsgálja a tervezett intézkedésnek az érintett lakosság egészségi állapotára gyakorolt hatását. Az iskolai tananyag részévé teszi az egészségvédelmet, a kábítószeres, a dohányzás és az alkohol elleni küzdelmet.

A hatékony egészség-megőrzési program működése érdekében a Kormány olyan pénzügyi alapot tervez létrehozni, amelynek forrása az alkohol és a dohánytermékek jövedéki adójának egy része, és amelyet az egészségmegőrzés céljaira fordít.

A Kormány korszerűsíti az egészségvédelmi, egészségnevelési és betegség-megelőzési rendszert. Megalkotja a nemdohányzók védelméről szóló törvényt.

A Kormány fokozott figyelmet fordít az elkerülhető halálozásokra, gyors beavatkozást tesz a sürgősségi betegellátás rendszerének és a minden térségben elérhető megfelelő szintű egészségügyi ellátás hierarchikus rendszerének javítására.

VI. A népesedéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködés

A demográfia és a népesedéssziszatika területein Magyarország, a magyar intézmények és szakemberek évtizedek óta együttműködnek a különböző kormányközi nemzetközi szervezetekkel és nemzetközi tudományos szervezetekkel, mint például az ENSZ és szakosított szervezetei, az IUSSP (International Union for the Scientific Study of Population), az EAPS (European Association of Population Scientists), vagy olyan nem kormányzati szervezetekkel, mint az IPPF (International Planned Parenthood Federation). A népesedéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködés sokoldalú és szoros az érintett nemzetközi szervezetekkel.

Az ENSZ-szel és annak szakosított szerveivel folytatott együttműködés során Magyarország részt vett az 1974. évi bukaresti, és az 1984. évi mexikói Népesedési Világkonferencián, az utóbbi után, 1987-ben házigazdája volt az európai régió konferenciájának. Az 1994. évi Népesedési Világkonferencián szintén aktív résztvevő volt a magyar delegáció, amelynek vezetőjét a konferencia alelnökévé választották.

Az ENSZ Népesedési Bizottságának ülésein rendszeresen részt vesz magyar delegáció, a Bizottság 1996. évi ülése magyar elnököt választott,

Készséggel együttműködünk a továbbiakban is a demográfia nemzetközi projektjeiben, ahogy eddig is részt vettünk az ENSZ és szakosított szerveinek számos munkájában. (Így pl. a világtermékenységi vizsgálatban, az ENSZ Népesedési Alapjának halandósági vizsgálatában, a családtervezési gyakorlatot

kutató projektben, a demográfiai adatbázisok kialakításában és korszerűsítésében, a népesség öregedésével foglalkozó ENSZ projekteken.)

Különösen fontosnak tartjuk a demográfiai, kutatások és általában a népesedési kérdések terén az Európán belüli együttműködést. Ezt európai integrációs törekvéseink mellett az is indokolja, hogy az európai országok népesedési problémái merőben eltérőek a más kontinensek és régiók, s különösen a fejlődő országok problémáitól. Ezért értelemszerűen az európai régió belüli multilaterális és bilaterális együttműködést tartjuk a legfontosabbnak mind kormányzati szinten, mind pedig a tudományos és szakmai szervezetekben.

1990 óta, amikor az Európa Tanács felvette Magyarországot tagjai közé, aktívan részt veszünk az Európa Tanács Népesedési Bizottságának munkájában, különösen a termékenységgel és a kisebbségek demográfiai viszonyaival foglalkozó munkacsoportokban. 1998–1999-ben az Európa Tanács Népesedési Bizottságának elnöki tisztét magyar szakértő látja el.

VII. A következő évtizedekre szóló népesedéspolitika távlati alapelvei

A hosszú távú népesedési célok elérése érdekében a Kormány *a következő évtizedekre szóló népesedéspolitika távlati alapelveit* a következőképpen határozza meg:

A termékenység növelése érdekében:

1. A Kormány a legfontosabb népesedési feladatnak tekinti a gyermekvállalási kedv ösztönzését. A termékenységi szint emelésénél olyan társadalmi légkört kell kialakítani és olyan sokrétű eszközrendszert fenntartani, hogy rövidebb távon az egyszerű reprodukciót, majd hosszabb távon, lehetőség szerint a következő évszázad első évtizedeiben, az azt meghaladó szintet biztosító családokénti gyermekszám folyamatosan megszülessen, ami a későbbiekben a népesség mérsékelt emelkedését biztosítani tudja.

2. A termékenység növelése érdekében segíteni kell a szülőket kettős szerepük: a munkavégzési és a szülői feladatok párhuzamos ellátásában. Az eddiginél sokkal nagyobb szerepet kell kapnia a nevelésnek a gyermekvállalás és gyermekgondozás feladataira való felkészítésben, mind a közoktatásban, mind pedig a tömegkommunikációban, elsősorban egy gyermek- és családbarát környezet kialakításában a társadalom minden területén.

3. A gyermekvállalás és gyermeknevelés segítségét a jövőben az eddiginél egyértelműbben, összehangoltabban és célhoz kötöttebben kell támogatni. Így a gyermekes családok lakáshelyzetének javításán és a gyermekgondozási feltételek anyagi és intézményi biztosításán túlmenően szükséges a dolgozó anyák munkafeltételeinek javítása, a rugalmas és részmunkaidős foglalkoztatás előse-

gítése, a gyermekgondozásról visszatérő anyák munkahelyi biztonságának javítása, a szülők közötti kiegyensúlyozottabb munkamegosztás ösztönzése.

4. A családok pénzübeni támogatásának eszköze a jövőben is a családi pótlék, amelynek rendszerét a kormányzat a differenciálódó jövedelmi helyzet, a gyermeknevelés költségeinek, és az értékállóság figyelembevételével kívánja továbbfejleszteni.

5. A dolgozó nők gyermekvállalásának elősegítésére, illetve az ezzel járó családi jövedelem-kiesés ellensúlyozására a gyermekgondozási segély és gyermekgondozási díj intézményét kormányzati döntés alapján korszerűsített formában kell visszaállítani.

6. A Kormány a jövőben a személyi jövedelemadó rendszer újraszabályozásánál a gyermekek és más eltartottak helyzetét fokozottan figyelembe vevő adózás kialakítására törekszik.

7. Megfelelő kormányintézkedésekkel, önkormányzati, szociális, gazdasági és egyházi intézmények támogatásával biztosítani kell, hogy a gyermekek megfelelő szintű és minőségű gyermekintézményekben – bölcsődékben, óvodákban, iskolai napközi otthonokban – elhelyezhetőek legyenek és azok költségeit a szülők viselni tudják.

8. A távlati egészségpolitika kialakításánál alapelveként kell kimondani, és minden lehetséges eszközzel biztosítani kell, hogy növekedjen a tervezett és kívánt terhességek száma és csökkenjen a nem tervezett és nem kívánt terhességeké. Emellett javítani kell a terhesgondozás, a szülés és az újszülött ellátás feltételeit.

9. A magzati élet védelméről szóló törvény alapelveiből kiindulva azt kell elérni, hogy a gyermeket váró nők további fokozott gondozásban részesüljenek, biztosítva azokat a feltételeket, amelyek az egészséges gyermekek világra hozatalához szükségesek.

10. További intézkedéseket kell hozni annak érdekében, hogy az egyének és a házaspárok szabadon és felelősségteljesen gyakorolhassák a gyermekeik számának és megszületésük idejének tervezésére vonatkozó jogukat, a kívánatosnak tartott gyermekszámot megvalósítsák családjukban. Biztosítani kell a megfelelő ismeretek elsajátítását, a minőségi tanácsadás fejlesztését.

11. Az abortuszok számának csökkentése és a tudatos családtervezés érdekében biztosítani kell a modern fogamzásgátlási eszközök nagyobb mérvű és kulturált használatát, beleértve a természetes családtervezés módszereinek elterjesztését is. A felvilágosítás és a családtervezési hálózat fejlesztése mellett a modern fogamzásgátlás elterjesztéséhez biztosítani kell az ahhoz való gyors és olcsó, a társadalombiztosítás által is támogatott hozzájutás lehetőségeit is, a fiatalok és a legjobban rászorultak esetében az ingyenes hozzájutás lehetőségét.

A családok stabilitása érdekében:

12. Az eddiginél határozottabban elő kell segíteni a házasságkötések megalapozottságát, megfelelő előkészítettségét. Ehhez a nevelés eszközei mellett egyértelműbb intézkedéseket kell tenni a fiatal házasok megfelelő életkörülményeinek kialakítása érdekében. Különösen elő kell segíteni a családalapító és a gyermeces családok megfelelő nagyságú lakáshoz jutását.

13. A jog eszközeit is igénybe kell venni a házasságok stabilitásának fokozása érdekében. Így csökkenteni kell a megalapozatlan korai házasságkötéseket, de a megromlott házasságok esetleges kibékítését, egybetartását nemcsak a családjog eszközeivel kell elősegíteni. Családi tanácsadó és családsegítő hálózatok jobb kiépítésével és ebben a társadalom minden intézményének fokozott részvételével lehetne a jelenlegi helyzeten javítani.

14. A gyermekek és az ifjúság alapvető jogainak törvényi biztosítása mellett a gyermeki jogok megvalósulásának alapjául azt kell megjelölni, hogy a gyermek saját, jól működő családjában nevelkedjen.

15. A nemek közötti egyenlőség biztosítása érdekében, újabb jogszabályokkal is támogatni kell azokat a feltételeket, amelyek előmozdítják a férfiak és nők társadalmi, gazdasági és politikai egyenjogúságát, beleértve azt a szülői felelősséget is, hogy saját megegyezésük alapján egyenlően viseljék a családi és elsősorban gyermeknevelési terheket.

A halandóság csökkentése érdekében:

16. Hathatós intézkedéseket kell tenni annak érdekében, hogy javuljon az ország népességének egészségi állapota és összehangolt hosszú távú egészség- és szociálpolitika eredményeként távlatilag közeledjen a magyar népesség élettartama az európai országok többségének szintjéhez. Ennek érdekében olyan intézkedés-sorozat kidolgozása és egyértelmű, folyamatos bevezetése szükséges, ami a romló folyamatot megállítja, fokozatosan javítja a népesség egészségi állapotát, ennek következtében csökkenti a halandóság szintjét és növeli az élettartamot.

17. A halandóság csökkentésére irányuló népesedéspolitikának a leggyakoribb halálozást okozó megbetegedések megelőzésére és hatékonyabb gyógyítására kell irányulnia. Megfelelő közrendszerrel kell kidolgozni – a preventív orvostudomány fejlesztésétől, a gyógyeljárások és gyógyítási eszközök modernizációjáig, a gondozási rendszerek jobb elterjesztésén keresztül – annak érdekében, hogy csökkenjenek a korai halált okozó, jelenleg még gyakori megbetegedések. Szükségesnek és indokoltnak látszik a leggyakrabban halálozást, illetve tartósan súlyos megbetegedést okozó betegségek megelőzése érdekében a szűrővizsgálati rendszerek széles körű elterjesztése és hozzáférhetőségük bővítése.

18. A megelőzés és gyógyítás fejlesztése mellett megfelelő oktatással, propagandával, közvetlen kormányzati intézkedésekkel és társadalmi összefogással

el kell érni, hogy az egészségi állapotot károsan befolyásoló életvitel megváltozzon. Ezért szükséges a károsító szokások – túlzott dohányzás és alkoholfogyasztás, helytelen étkezési szokások, mozgáshiány, túlzott munkaterhelés – elterjedésének csökkentése, visszaszorítása.

19. A halandóság mielőbbi csökkentéséhez főként a munkaképes korú népesség – elsősorban a férfiak – egészségi helyzetének mielőbbi javítása vezethetne. A tartósan kedvezőbb jövőbeni halandóság azonban a mai fiatalok egészségi állapotától, életmódjától függ. Ezért a legfontosabb feladat a gyermekek és a fiatalok egészségi állapotának megőrzése, körükben az egészséges életmód elterjesztése, a nevelés, a megelőzés, a szűrések minden célszerű eszközével.

20. Különös gondot kell fordítani az egyes veszélyeztetett rétegek egészségi állapotának javítására. Így megfelelő megelőző, felvilágosító és gyógyító intézkedések biztosításával tovább kell csökkenteni a csecsemőhalandóságot, elsősorban a koraszülések magas arányát kiváltó okok visszaszorításával.

21. Az időskorúak megfelelő gondozásával, a többgenerációs családok együttlétére, illetve a generációk közötti támogatás megnyilvánulására alkalmas körülmények elősegítésével, a családtagok nagyobb arányú részvételének jogszabályokkal való biztosításával kell javítani egészségi állapotukat, és így a növekvő élettartam miatt megnőtt éveket egészséges évekké átalakítani. Nagyobb hangsúlyt kell fektetni a különböző okokból munkaképtelenné vált népesség rehabilitációjának fokozására és ezzel a társadalomba való visszahelyezésükre, élet-, munka- és környezeti körülményeik javítására.

Tárgyszavak:

Népesedési helyzet

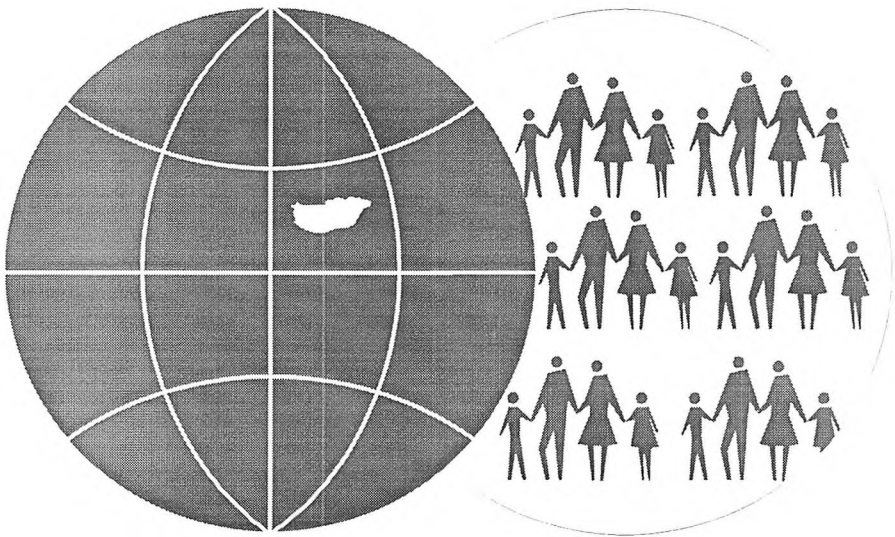
Népesedéspolitika

REGIONAL POPULATION CONFERENCE:
NATIONAL REPORT OF HUNGARY

MEGHÍVÓ¹

NÉPESSÉG ÉS NÉPESSÉGPOLITIKA MAGYARORSZÁGON

1998. november 16–17.

¹ A konferencián elhangzott előadásokat e számtól kezdve folyamatosan közreadjuk (a Szerk.)

Népesség és népességgpolitika Magyarországon

Időpont: 1998. november 16–17.

Hely: Központi Statisztikai Hivatal
Budapest II., Keleti Károly u. 5–7.

November 16. 9 óra. Plenáris ülés

Megnyitó: *Klinger András*, az MTA Demográfiai Bizottság elnöke
Glatz Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke
Kincses Gyula, kormányfőtanácsadó, Miniszterelnöki Hivatal
Mellár Tamás, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke
Főreferátum: *Vukovich György*: Magyarország népesedési helyzete és Európa

November 16. 11–13 óra. Szekcióülések

I. Termékenység és család

Elnök: *Kolosi Tamás*

Kamarás Ferenc: Az 1990-es évek termékenységi trendjei
Szükicsné Serfőző Klára: Termékenység és iskolázottság
Molnár Attila: Születések és magzati veszteségek Magyarországon
1980–1997 között
Váralljai Csocsány Jenő: Gyermekszám-növekedési valószínűségek
1989 előtt és után

II. Halandóság és egészségi állapot

Elnök: *Iván László*

Józsan Péter: Az epidemiológiai átmenet három típusa: a nyugat-, a közép- és a kelet-európai halandóság jellemző vonásai
Eckhardt Sándor: A rákhalálozás Magyarországon az irodalmi adatok tükrében
Daróczi Etelka: Település, iskolai végzettség és halandóság

III. Népesség és társadalom

Elnök: *Sik Endre*

Vukovich Gabriella: Népesség és társadalom – a 2000. évi népszámlálás koncepciója
Tamás Pál: A bevándorlás és az asszimilációs stratégiák

Mészáros Árpád: A népesség etnikai összetételének számbavételi lehetőségei

November 16. 14–17³⁰ óra. Szekcióülések

I. Termékenység és család

Elnök: *Kolosi Tamás*

Csernák Józsefné: Házasodás és válás az 1990-es években

Szűcs Zoltán: A családösszetétel változása a kilencvenes évek első felében

Pongrácz Tiborné: Állandóság és változás a családi értékekben

Utasi Ágnes: Partnerkapcsolatok és individualizálódás – házások, együttélők, elváltak 24 országban

Somlai Péter: A családi életformák változásai Magyarországon

Vavró István: A család, az ifjúság és a nemi bűncselekmények demográfiai vonatkozásai

II. Halandóság és egészségi állapot

Elnök: *Iván László*

Fejér László: Egészségi állapot Magyarországon

Kopp Mária: Az egészségi állapot szociális-gazdasági és pszichológiai háttértényezői a magyar lakosság körében

Gárdos Éva–Juhász Judit: Életmód – egészségi állapot

Grgurics István: Egészségi állapot, interszektoralitás, társadalmi összefogás

Antal Z. László: A túlvilág szerepe a halandósági kutatásokban

Faragó Tamás: A katonailleség akadályai: újoncok testmagassága és egészségi állapota Borsod megyében a 18. sz. elején

Joubert Kálmán: Néhány adat a születés kori testfejlétségre és a csecsemőhalandóság kapcsolatáról

III. Népesség és társadalom

Elnök: *Sik Endre*

Dányi Dezső: Demográfiai átmenetek? Krízisek?

Hablísek László: Öregedés és népességsökkenés – forgatókönyvek 2050-ig

Melegh Attila: Ki mitől fél? – körkérdés a népesedésről

Valkovics Emil: Negatív természetes szaporodási rátánk néhány következménye

Kovács Zoltán: Az előbecslési módszerek, a tájékoztatás
Szabó A. Ferenc: Ideológia, politika vagy tudomány? Kísérletek a
világmagyarság létszámának meghatározására

November 16. 18 óra. *Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke
fogadást ad a konferencia résztvevői számára

November 17. 9–11³⁰ óra. Szekcióülések

I. Termékenység és család

Elnök: *Valkovics Emil*

Hoósz István: A család funkcióinak változásai és a családpolitika az
Európai Unió országaiban

Tárkányi Ákos: Az európai és a magyar családpolitika

S. Molnár Edit: Új kihívások a családpolitikában

Gyenei Márta: A népesedéspolitikai juttatások hatása a demográfiai
magatartásra .

Frey Mária: A munkahelyi és család-háztartási kötelezettségek
összehangolása, mint a munkahelyteremtés pótlólagos forrása

III. Népeség és társadalom

Elnök: *Tamás Pál*

Tóth Pál Péter: A népeség „értéke”

Losonczy Ágnes: A társadalmi sérülékenység halmozódása és oldása
– a kilencvenes évek változásai

Skrabszky Árpád: A szociális tőke területi megoszlása és alakulása
a történelmi változások tükrében

Augusztinovic Mária: A nyugdíj-probléma demográfiai és gazdasági
alappjai

Széman Zsuzsa: Az NGO-k és az öregedés társadalmi problémái

November 17. 12 óra. Plenáris ülés

Cseh-Szombathy László: A konferencia állásfoglalása

Klinger András: Zárszó

A DEMOGRÁFIAI MUTATÓK NEMZETSTRATÉGIAI KONZEKVENCIÁI¹

DR. KINCSES GYULA

Magyarországnak belátható (emberöltőnyi) perspektívában (eltekintve pár rövid és középtávon jelentkező szoliter problémától) három – komoly, egymással összefüggő, politikafüggetlen – probléma-csomópontja lesz, melynek megoldása – vagy legalábbis kezelése, illetve tompítása – az ország sorsa, a társadalom működőképességének megőrzése szempontjából alapvető fontosságú lesz.

A három jelentős probléma-csomópont véleményem szerint a következő:

- a társadalom demográfiai struktúrájának kódolt (programozott) változásai (lakosságfogyás, elöregedés, megbetegedési viszonyok),
- a társadalom polarizációjának, tagozódásának, kettészakadásának fokozódása (gazdasági, szociális, kulturális, etnikai értelemben),
- a jóléti rendszerek finanszírozhatóságának fenntarthatósága.

Demográfiai trendek

Lényeges annak rögzítése, hogy a **három probléma igen szorosan összefügg**, és ezek a konfliktuspontok egymással **kölcsönösen**, oda-vissza **okozati viszonyban vannak**.

A demográfiai prognózisok ismerete és korrekt értelmezése igen nagy jelentőségű a kormányzat számára. Az elmúlt években tovább csökkent a lakosságszám, és a további, tartós csökkenés a demográfiai státusz, társadalmi tendenciák alapján kódoltnak, beprogramozottnak tekinthető, azaz csak kismértékben befolyásolható. Ezért a politika kötelezettsége kettős: a szűk mozgástér minél jobb kihasználása, másrészt az elkerülhetetlen tendenciákhoz való alkalmazkodás, illetve felkészülés az ebből fakadó következmények kezelésére.

A lakosságszám folyamatos csökkenése (I. ábra) elsősorban nemzetpolitikai szempontok miatt jelentős kérdés, de a **korstruktúra prognosztizálható változása** mindemellett **komoly társadalom- és gazdaságpolitikai következményekkel jár**. A korstruktúra várható változása meghatározza az **ország jövedelemtermelő képességét, a gazdaságilag aktív és passzív lakosság arányát**. A II. ábrán látható, hogy a '80-as évek végén megindult folyamat kö-

¹ Készült a „Népesség és népességpolitika” c. 1998. november. 16–18-i konferencián elhangzott előadás alapján.

vetkezményeként pár éven belül erősen lecsökkent a gazdaságilag aktívak aránya. Ez a változás elsősorban a rendszerváltás kapcsán a *foglalkoztatásban létrejött szerkezeti átalakulásokkal magyarázható, de a későbbiekben* már önmagában *a korstruktúra torzulása* (III. ábra) a foglalkoztatási helyzet stabilizálódása ellenére *növelni fogja a gazdaságilag inaktív lakosság arányát*. A tendenciák ismeretében kimondható, hogy belátható időn belül a gazdaságilag aktív lakosság aránya a populáció harmadára fog zsugorodni. A halálozási mutatók javítása növelni fogja az előregedők arányát, a tartósan alacsony születésszám viszont determinálja a gazdaságilag aktívak alacsony számát, és tovább fokozza a lakosság előregedését.

A lakosság fogyása, a korösszetétel változása mellett hasonló súlyosságú probléma a lakosság egészségi állapota, az egyes nem fertőző, krónikus megbetegedések gyakorisága. E tekintetben mind a halálozási, mind a megbetegedési adatok igen nyomasztóak, amit a IV-VI.-ig számozott ábrák megfelelően bizonyítanak. Az EU integráció egyik kulcsa (feltétel helyett inkább célként értelmezve) a felzárkózás, a lemaradások csökkentése. Az intézményrendszer vagy jogrendszer tekintetében ez viszonylag egyszerűen megoldható, a gazdaság teljesítőképességében már nagyobb hátrányt kell ledolgoznunk, az egészségi állapot tekintetében az elmaradás még szembeűnőbb, a lemaradás ezen a területen hozható be a leghosszabb távon.

A társadalmi polarizáció mértéke

Az ország másik kritikus kérdése a társadalom polarizációjának mértéke, alakulása. A probléma igen ambivalens megítélésű, mert *a társadalmi polarizáció egyszerre lehet motorja és szétzilálója a társadalomnak*. Történelmi példák bizonyítják, hogy egy ország társadalmi és gazdasági értelemben is csak akkor működőképes, ha van társadalmi mobilitás. Ehhez az egyének számára jól érzékelhető, de elérhető gazdasági és pozicionális különbségek kellene. Ez a tény, a *létező elérhető különbségek* adják a *hajtóerőt*, a motivációt mind az egyének, mind a gazdaság egyéb szereplői számára. A szocializmus, mint gazdasági formáció azért volt életképtelen, mert kizárta a versenyt, illetve a verseny megélhető hozadékát, a másoktól megkülönböztető gyarapodás lehetőségét. Ez magyarázza a volt szocialista országok igen alacsony produktivitását. Ugyanakkor a társadalmi mértékben megfelelő drive-ot adó polarizáció nem csak a gazdaságot tartja mozgásban, de kontroll-mechanismusok nélkül széttagolja a társadalmat. Az egyes rétegek, egyes egyének számára a különbségek áthidalhatatlanná válnak, és a polarizáció ettől kezdve már nem hajtóerőként, hanem gettósító tényezőként működik. A polarizáció, a széttöredezetttség

nem csak gazdasági értelemben megy végbe, hanem ehhez mélyülő kulturális, etnikai törésvonalak társulnak, ami kvázi kizárja a felzárkózás esélyét.

Magyarországon a társadalmi polarizáció mértéke az elmúlt években erősen megnőtt. A VII. ábra mutatja, hogy a 80-as évek közepéig a jövedelmi különbségek viszonylag nyomottak voltak, majd a különbségek elkezdtek növekedni, és ez a tendencia a rendszerváltás után tovább erősödött. Az ábrán látható, hogy a jövedelmek az egyes decilisekben folyamatosan csökkentek, csupán a felső quintilis jövedelme növekedett. Az alsó és felső decilis jövedelmének aránya 15 év alatt mintegy megduplázódott. (VIII. ábra) Mindennek következtében a polarizáció a felső réteg megerősödését, a középosztály leszakadását és az alsó quintilis elszegényedését okozta.

A túlzott polarizáció kifejezetten rossz hatással van a populációs szintű egészségi állapotra, a közegészségügyi helyzetre, így a problémák itt is szorosan összefüggenek. Az Egyesült Államokban az egy főre jutó egészségügyi kiadás közel duplája, mint az Egyesült Királyságban, az egy főre jutó elvesztett életévek száma mégis az USA-ban jóval magasabb, mint Angliában (IX. ábra). Az Egyesült Államokban magas ráfordítás, kiemelkedően jó egészségügyi ellátás és általánosan magas szintű egészségkultúra mellett is rosszak a populációs szintű egészségi mutatók. Az elvesztett életév-tömeg jelentős része nem az „átlagpolgárok” körében, hanem a Harlemben, a beilleszkedni nem tudó bevándorlók, illetve a biztosítással nem rendelkezők körében vész el, bizonyítva a társadalmi egyenlőtlenségek mértékének és az ellátáshoz való hozzáférésnek a jelentőségét.

Összefoglalva megállapítható, hogy a populációs szintű egészségi állapotot az alábbi tényezők határozzák meg:

- GDP/capita,
- a társadalmi egyenlőtlenségek mértéke,
- környezeti káros hatások mértéke,
- az egészségügyi ellátás hozzáféréseinek egyenletessége (equity),
- az egészségügyi ellátás fejlettsége, minősége.

Jóléti rendszer finanszírozhatósága

A demográfiai trendek érvényesülése és a jóléti kiadások determinált növekedése nem teszi lehetővé a jóléti állam ideájának fenntartását. A társadalmi béke, illetve magának a működőképességnek a megőrzése ugyanakkor kizárja a teljes liberalizálást, a túlzott öngondoskodásra építést is. **A jóléti vagy az éjjeliőr („neoliberális”) állam helyett** a szociális piacgazdaság elvéből kiindulva egy új államideát, **az esélyteremtő állam** ideáját kell megcéloznunk. Az esélyteremtő állam nem általános, feltétel nélküli szociális biztonságot ígér, hanem

számít a polgárok öngondoskodására, de megfelelő védelmet biztosít az öngondoskodásra képtelenek számára. Az esélyteremtő állam alapvető tulajdonsága, hogy segíti a polgárt öngondoskodási képességeinek kifejlesztésében. Ennek egyik alapvető eszköze a társadalom alapegységének, a családnak az erősítése, mert az öngondoskodás elsődleges színtere a család. Ennek megfelelően a családnak, mint gazdasági-szociális és mentális alapegységnek, a generációs szolidaritás elsődleges színterének a hagyományos funkcióiban való megerősítése nem csupán a kormány erkölcsi kötelessége, hanem jó beruházás is, mert a család olyan önellátó, öngondoskodó funkciókat tud betölteni, amelyek pótlása a közfinanszírozású intézményekben sokkal rosszabb hatásokkal, magasabb költségek mellett lehetséges. Családban nevelni gyermeket, gondozni idős hozzátartozót nem csak humanizáltabb, de olcsóbb is, mint a családi funkciókat helyettesítő intézményrendszereket (bölcsődék, öregek otthona stb.) működtetni. A családok erősítése mellett általában a civil szféra, civil önszerveződések segítése elengedhetetlen, de itt is a szubszidiaritás elvét kell a szubsztituálás gyakorlatával szemben preferálni.

A nemzetközi tapasztalatok szerint az egészségügyi rendszerek általános tendenciája a két alap-modell (nemzeti egészségügyi szolgálat és szolidaritás elvű társadalombiztosítás) közelítése, a tervezett, vagy szabályozott piac elvén működő egészségügyi rendszer kialakítása, ahol a szolidaritási és a szubszidiaritási elemek egyensúlyban vannak. Magyarország számára is ez a modell ajánlható, azzal a kiegészítéssel, hogy ha az elsődleges cél a demográfiai mutatók javítása, akkor olyan prevenció központú, a szolidaritás elvéből kiinduló rendszert kell kialakítani, amelyben a tervezési elemek nagyobb hangsúlyt kapnak, míg ha az elsődleges cél az egészségügyi szolgáltatások színvonalának a javítása, a társadalom alapfolyamataival konform egészségügyi rendszer kialakítása, akkor a rendszerben a szubszidiaritás elvét és a piaci elemeket kell preferálni.

Az egészségügyben a privatizáció szerepéről a szakemberek között igen éles vita zajlik. Mára már kikristályosodni látszik az az álláspont, hogy a privatizáció szerepe nem ítéltető meg egységesen, más hatása van a privatizációnak a szolgáltatói és a vásárlói oldalon.

A szolgáltatók esetében a privatizáció lehet jó hatású. Versenyhelyzetet teremt az ellátók között, javíthatja az ellátás minőségét, az érdekeltségi rendszerek jobb érvényesülése miatt javíthatja az ellátók hatékonyságát, növelheti a lakossági elégedettséget. A privatizáció egyik fontos, de nem kizárólagos eszköze az ellátás minőségének fejlesztése szempontjából kívánatos versenynek.

A vásárlói oldal privatizációja alatt jellemzően **a forprofit magánbiztosítások² térhódítását** értik. Az üzleti (forprofit) biztosításokat három alapvető dolog jellemzi: a biztosítás díja kockázatarányos, a szolgáltatás befizetés-arányos, és a biztosítók kockázat szerint szelektálnak az ügyfelek között. Az üzleti biztosítások túlzott térnyerése általában drágítja a rendszert, és nagyban rontja az equityt, ezzel – **azonos források mellett** – veszélyezteti a populációs szintű egészségi állapotot. Az üzleti biztosítások hatását jól példázta az 1998. őszi árvíz: az árvíz-sújtott területek jó részén a lakosoknak nem volt biztosítása, mert **mint magas kockázatú csoportot a biztosítók az árvízveszélyes területeket kizárták a biztosításból**. Maradt a hajléktalanság vagy állami (önkormányzati) szerepvállalás kényszere. Ez a fajta kockázatkezelés a lakosság egészségi állapota és jövedelmi helyzete alapján az egészségügyben megengedhetetlen.

Mint látható, az egészségügyi rendszerben alapvető szempont a közfinanszírozás dominanciájának fenntartása. A privatizáció, mint panacea, itt nem hoz általános megoldást. A X. ábra mutatja, azokban az országokban, ahol magas a közfinanszírozás aránya (alacsony a lakos fizetőképességéhez kötött ellátások szintje), ott kevesebb a potenciálisan elveszett életévek száma, jobb a lakosság egészségi állapota.

Látni kell azt is, hogy az öngondoskodás szerepe nem azonos a nyugdíj és az egészségügyi ágazatban, ezért a két rendszer nem is építhető fel azonos logikára.

- A nyugdíjrendszerben az egyéni kockázatok különbsége sokkal kisebb, jobban becsülhető, így ott kisebb kockázatközösségek is képesek a kockázatok kiátlagolására. Az egészségügyi költségek növekedése csak populációs szintű kockázatközösségekben átlagolható ki.
- A nyugdíjrendszerben a szolgáltatások egy bizonyos szint felett igényfüggőek, így inkább köthetők a polgár választásához. Az egészségügyi szolgáltatások szükséglete alapvetően nem a polgár döntése, tehát a rendszernek a maximális kockázatra kell felkészülnie.
- A nyugdíjrendszer (egy része) tőkefedezetív alakítható, de az egészségbiztosítás (a természetbeni szolgáltatások tekintetében) a világon mindegyütt járulékfedezetűként működik.

A nyugdíjrendszer átalakításában a helyes célkitűzés: *“a minél teljesebb szubszidiaritás mellett érvényesül a szolidaritás is”* de az egészségbiztosítás tekintetében *“a minél teljesebb szolidaritás mellett érvényesül a szubszidiaritás is”* elve az elfo-

² Különbséget kell tenni az üzleti biztosítók és üzleti biztosítások között. Az egészségbiztosítás tekintetében nem a tulajdonforma (állami, nonprofit, forprofit) a meghatározó, hanem az, hogy a biztosítás a társadalombiztosítás, vagy üzleti biztosítás elvén működik.

gadható a költségrobbanás és a lakosság egészségi állapotának komoly romlásának veszélye nélkül. Ez egyébként a FIDESZ programmal konform elmozdulás a jelen állapothoz képest, amikor a szubszidiaritás legálisan egyáltalán nem érvényesül az egészségbiztosításban.

A lakosság egészségi állapotának javítása az elkövetkező évtized gazdaságilag célszerű, etikailag szükségszerű prioritása. Ugyanakkor tisztában kell lenni azzal is, hogy ha a jóléti rendszerek reformjának nem csak társadalompolitikai eredményei, hanem pénzügyi hatásai is lesznek, azaz ha sikerül javulást elérni a tragikusan rossz halálózási, illetve életesély-mutatók terén, ez az átlagos élettartam növekedésével tovább feszíti a szociális rendszer finanszírozhatóságát.

Az egészségügyi költségeket meghatározó tényezők az alábbiakban foglalhatók össze:

- források,
- GDP,
- GDP arány,
- szükségletek,
- korstruktúra változása,
- a lakosság egészségi állapota,
- egészségügyi rendszer fejlettsége,
- igények,
- a lakosság egészségkultúrája,
- az igények generáltsága (egészségügyi szolgáltatók, gyártók),
- elosztási modell,
- szolidaritási és öngondoskodási elv érvényesülése,
- elosztási rendszer típusa.

Konklúziók

A demográfiai trendek elemzése nemzetpolitikai szempontból is igen nagy fontossággal bír, és tudatában kell lenni annak, hogy ezen tendenciák politikai szándékokkal csak lassan és kismértékben változtathatók, tehát rövid távon a politikának kell a tendenciákhoz alkalmazkodnia.

A demográfiai tendenciák hatása komplex, és meghatározza a jóléti rendszerek mozgásterét. A jóléti rendszerekben a szolidaritási és a szubszidiaritási elemek egyensúlyát kell megtalálni, annak figyelembevételével, hogy a szolidaritási elv túlzott korlátozása a demográfiai alaprendenciák romlását okozhatja.

Összefoglaló

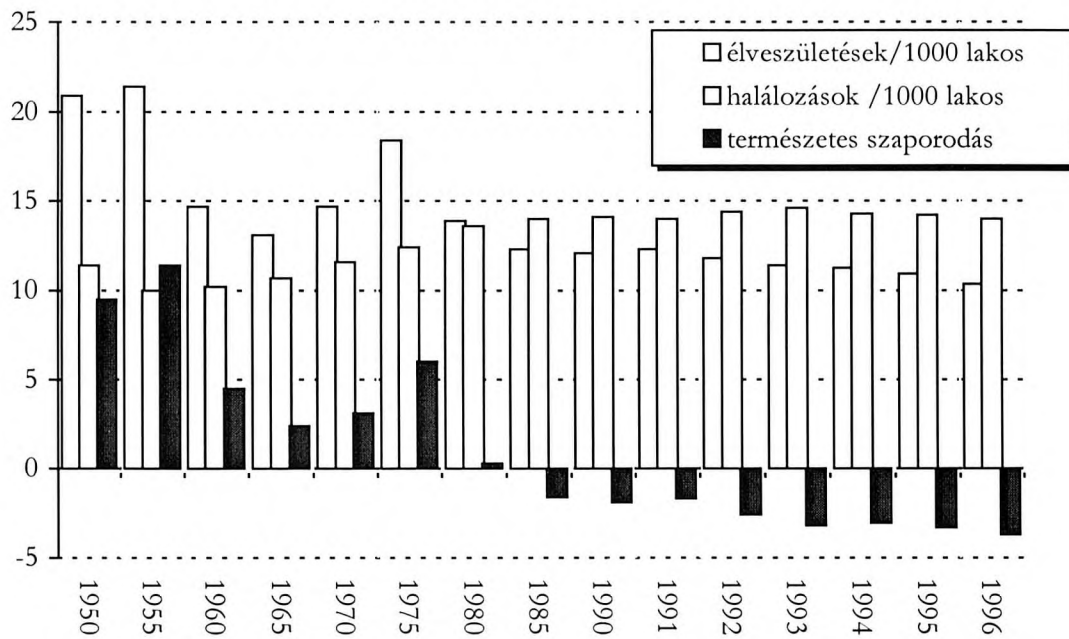
Magyarországnak belátható (emberöltőnyi) perspektívában három – komoly, egymással összefüggő, politikafüggetlen – probléma-csomópontja lesz, melynek megoldása – vagy legalábbis kezelése, illetve tompítása – az ország sorsa, a társadalom működőképességének megőrzése szempontjából alapvető fontosságú lesz. A társadalom demográfiai struktúrájának kódolt (programozott) változásai (lakosságfogyás, elöregedés, megbetegedési viszonyok), a társadalom polarizációjának, tagozódásának, kettészakadásának fokozódása (gazdasági, szociális, kulturális, etnikai értelemben), a jóléti rendszerek finanszírozhatóságának fenntarthatósága.

A demográfiai trendek elemzése nemzetpolitikai szempontból is igen nagy fontossággal bír, és tudatában kell lenni annak, hogy ezen tendenciák politikai szándékokkal csak lassan és kismértékben változtathatók, tehát rövid távon a politikának kell a tendenciákhoz alkalmazkodnia. A demográfiai tendenciák hatása komplex, és meghatározza a jóléti rendszerek mozgásterét. A jóléti rendszerekben a szolidaritási és a szubszidiaritási elemek egyensúlyát kell megtalálni, annak figyelembevételével, hogy a szolidaritási elv túlzott korlátozása a demográfiai alaptendenciák romlását okozhatja.

Tárgyszavak:

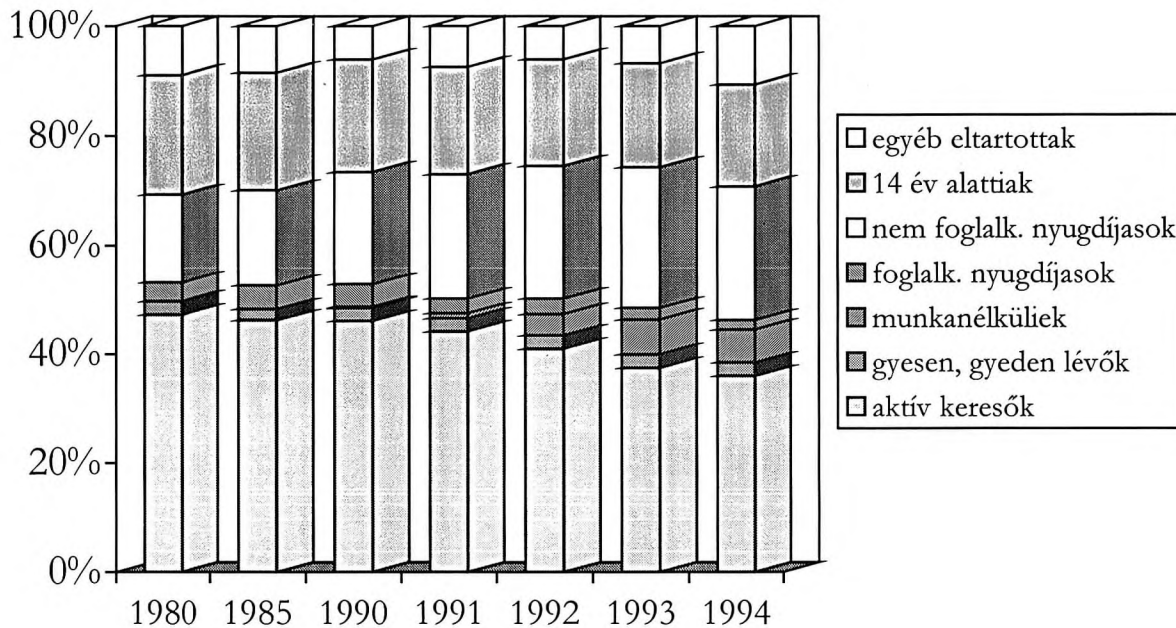
Népesedéspolitikai
Gazdaságdemográfia

CONSEQUENCES OF DEMOGRAPHIC INDICATORS
ON NATIONAL STRATEGY

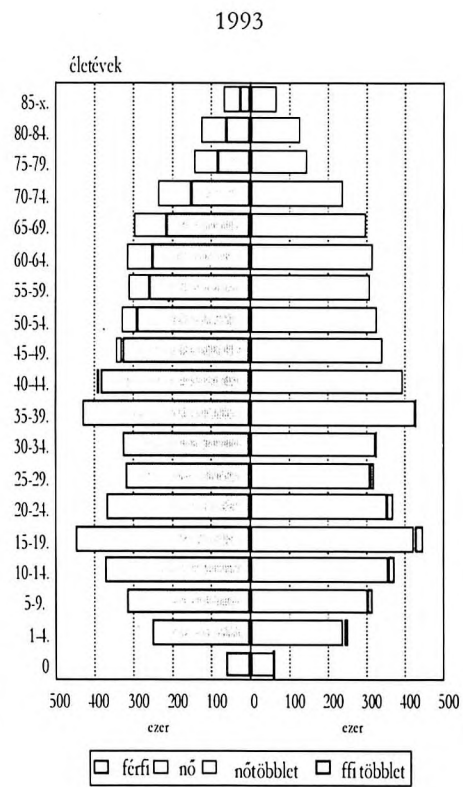
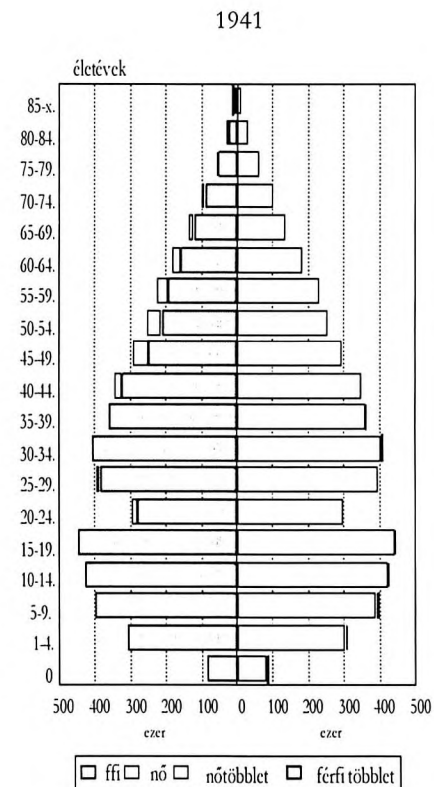
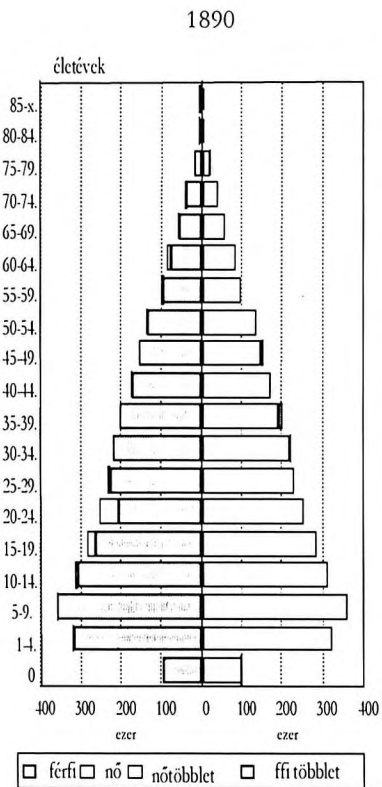
I. Népmozgalmi adatok 1000 lakosra számítva

Forrás: Demográfiai Évkönyv

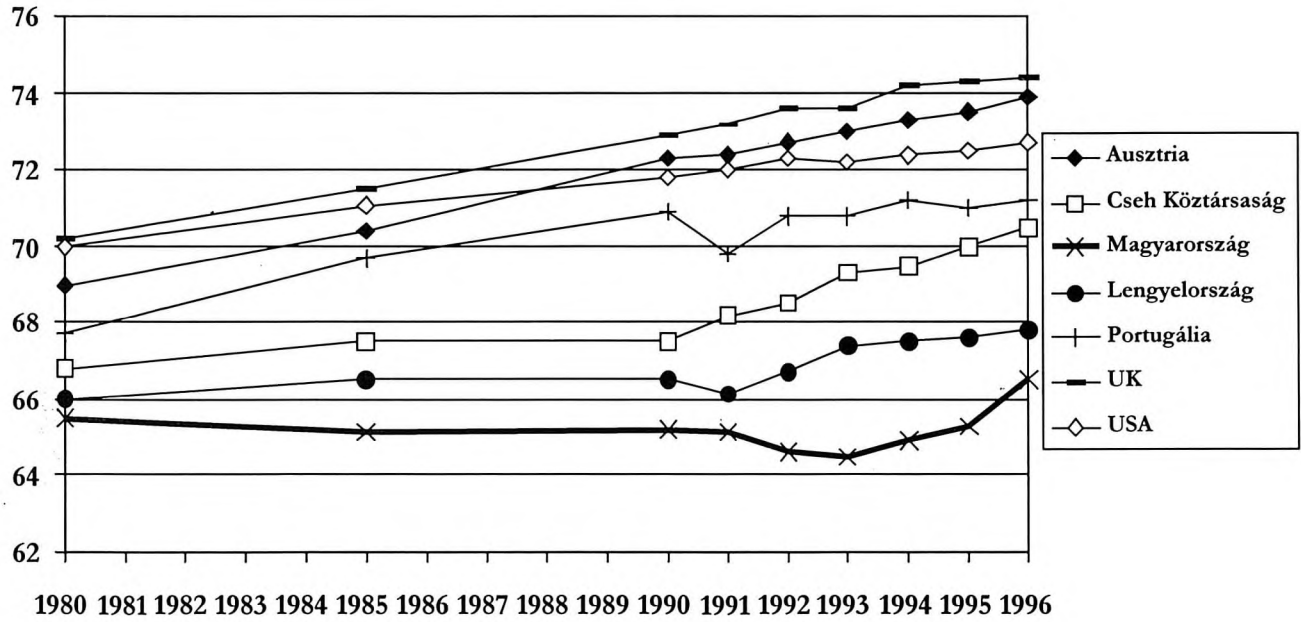
II. A lakosság összetételének változása gazdasági aktivitás szerint

Forrás: Statisztikai Évkönyv 1994

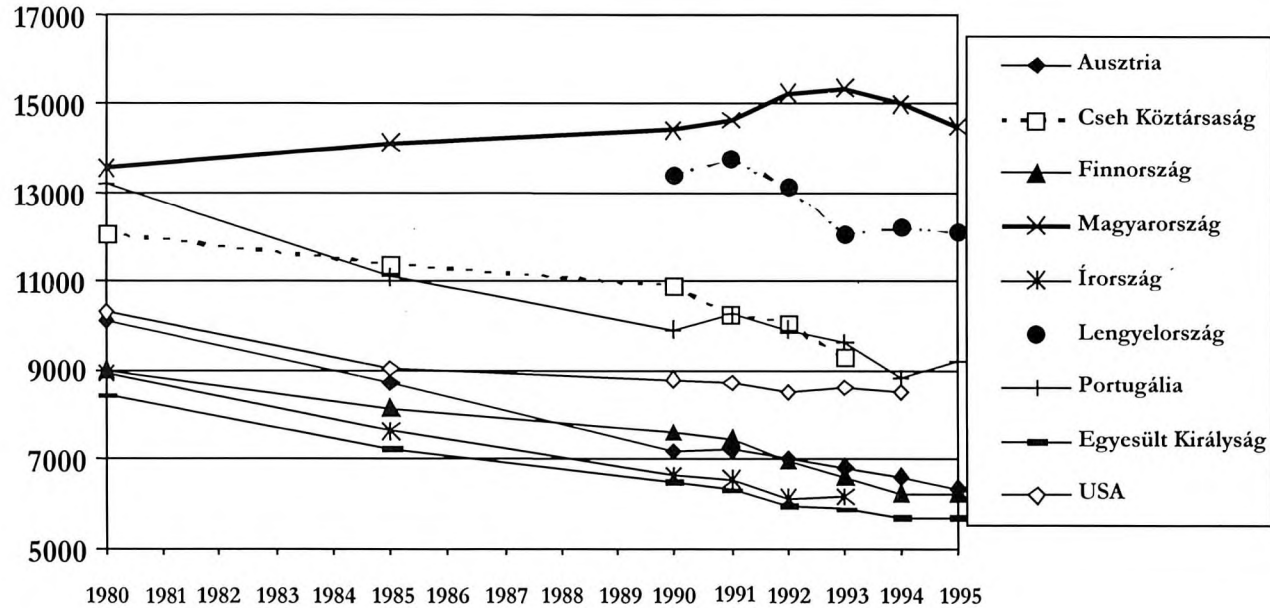
III. A kormegoszlás változása

Forrás: Demográfiai Évkönyv

IV. Születéskor várható átlagos élettartam alakulása a férfiak körében

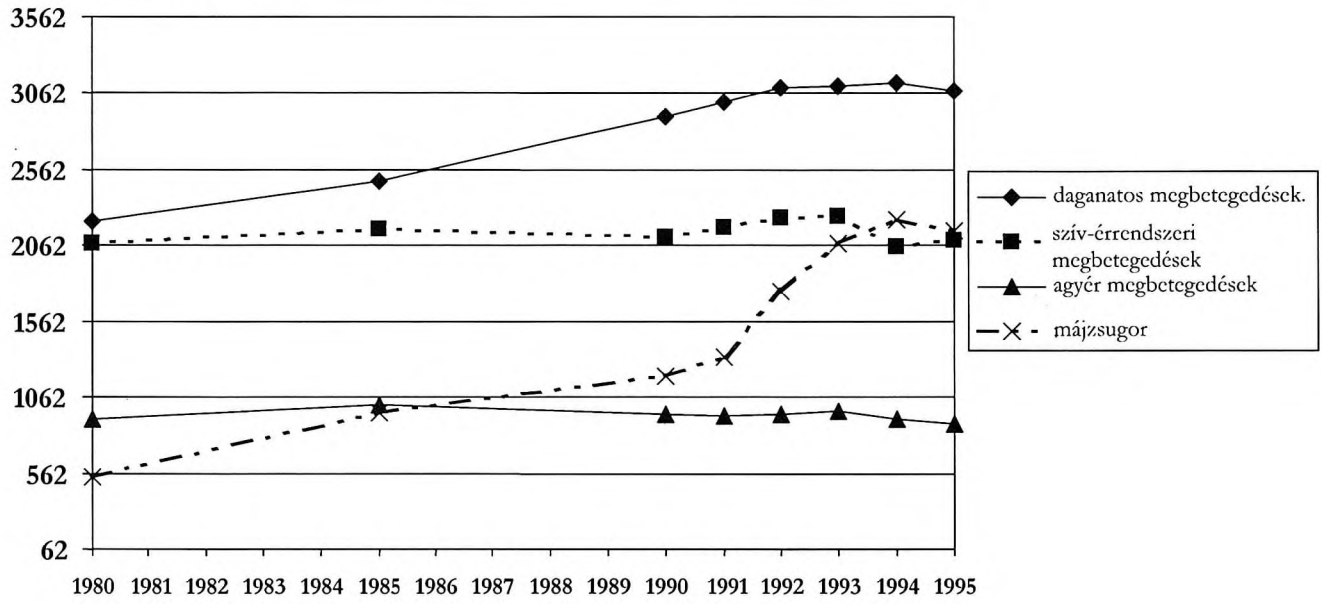
A férfiak 70 év alatt potenciálisan elveszett életévei
100000 férfira számítva

V. A potenciálisan elveszett életévek alakulása*

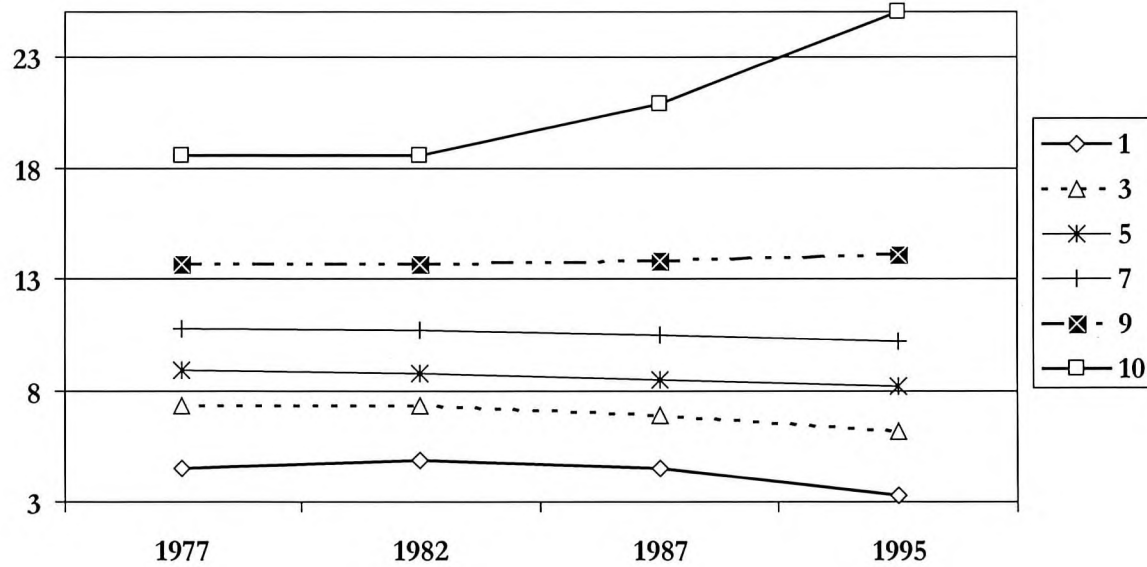
* Öngyilkosság nélkül

A férfiak 70 év alatt potenciálisan elveszett életévei
100.000 férfira számítva (PLY)

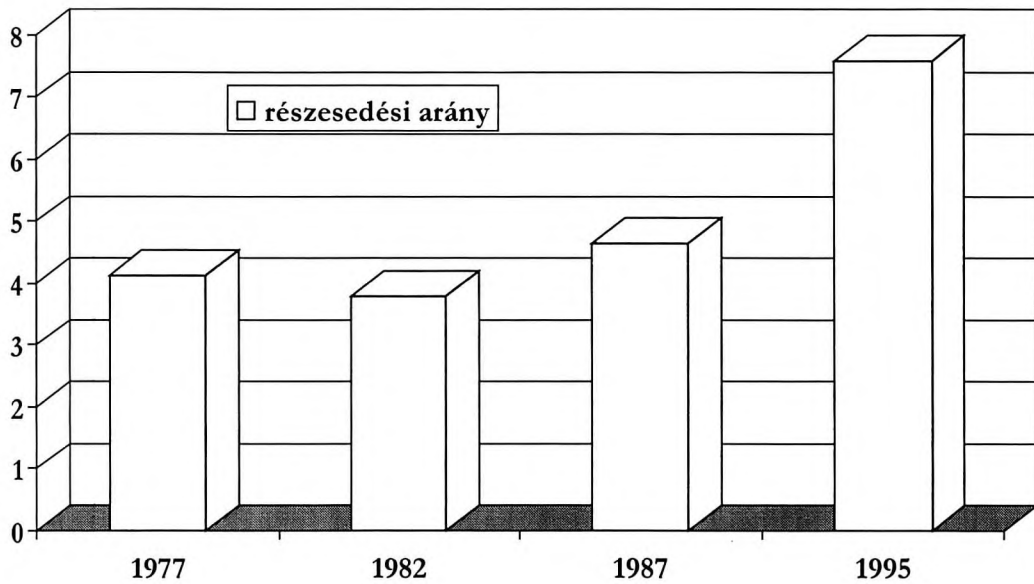
VI. A potenciálisan elveszett életévek alakulása a főbb betegcsoportokban

A nettó jövedelem alapján képzett decilisek részesedése %-ban az összes személyes jövedelemből

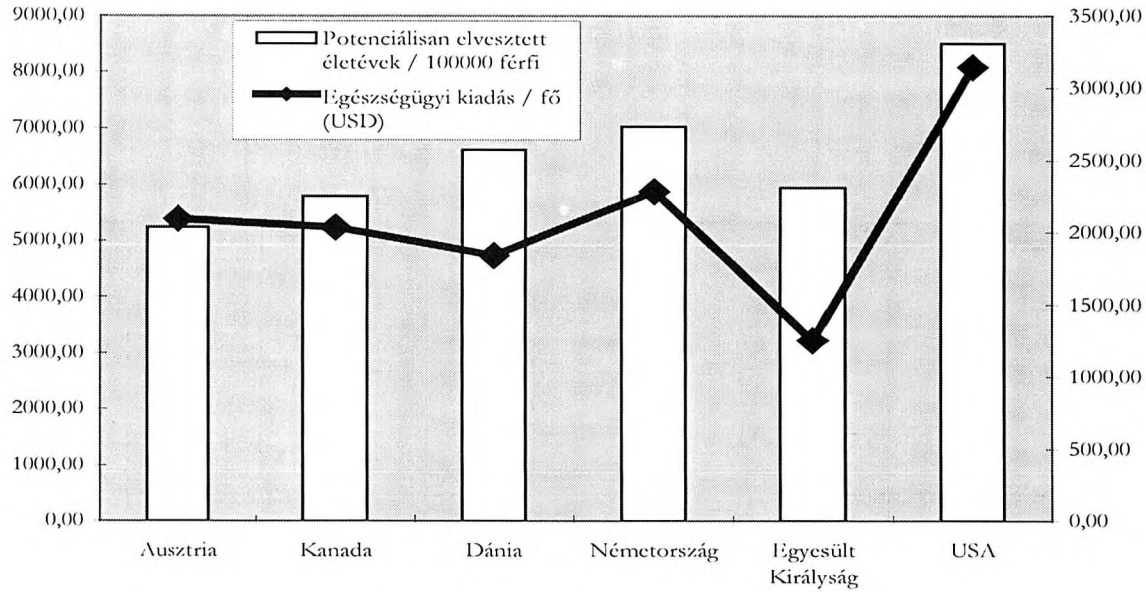
VII. Az egyes jövedelem-decilisek részesedésének változása

Forrás: KSH

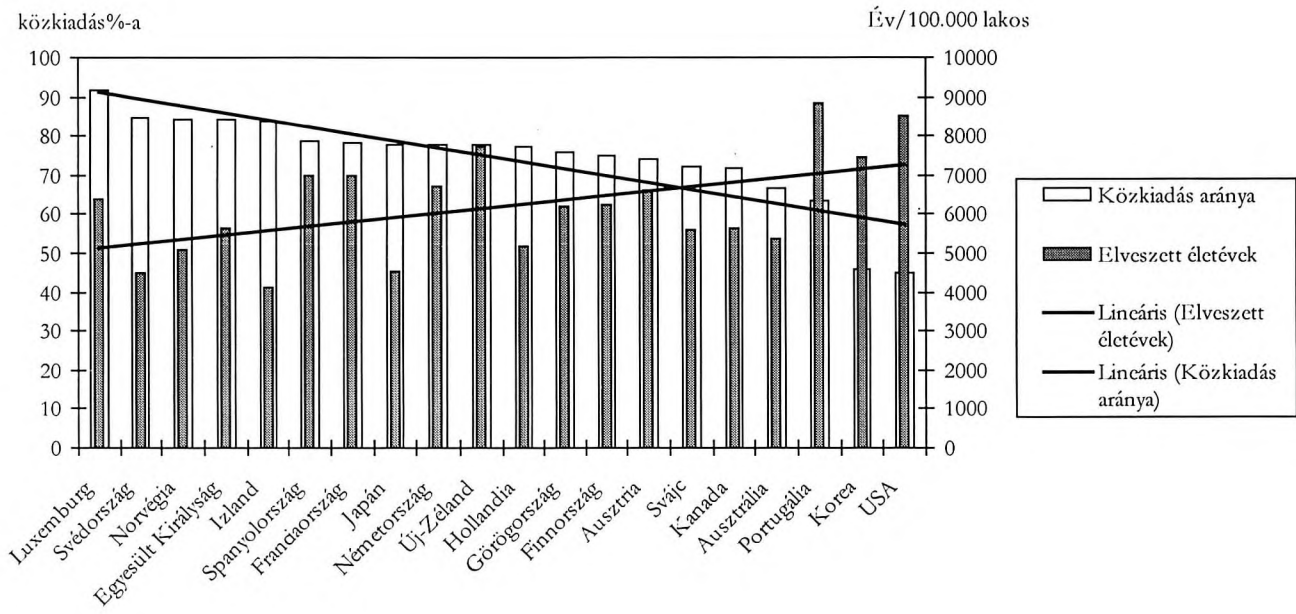
VIII. A 10. és az 1. decilis jövedelem-részesedésének aránya

Forrás: KSH

IX. A potenciálisan elvesztett életek és az egészségügyi költségek összefüggése

Forrás: OECD adatbázis

X. A közkiadások arányának és az elveszett életeknek az alakulása

ÖREGEDÉS ÉS NÉPESSÉGCSÖKKENÉS DEMOGRÁFIAI FORGATÓKÖNYVEK, 1997–2050¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

Ez az összeállítás tájékoztató az 1997–2050 közötti időszakra szólóan kidolgozott és a stratégiai tervezésben alkalmazni javasolt új forgatókönyvekről.

ELŐZMÉNYEK

Az 1991 és 1993. évi előreszámítások² után 1995 folyamán két előreszámítás készült kormányzati felhasználásra.

A nyugdíjreform-koncepció kidolgozásához hosszú távot felölelő, 2050-ig szóló demográfiai forgatókönyvek készültek el.³ Ebben három előreszámítási változat szerepelt, melyek közül a „Középső” változatot használták a nyugdíjreform-számításokhoz. Ez a változat szerepelt az Országgyűlés elé került törvényjavaslatban is. Az előreszámítás széles körű elfogadottságát jelezte, hogy a társadalombiztosítás égisze alatt folyt reform-számításokban is ez a változat került felhasználásra népességi alapként.

Emellett főként a munkaerő-kínálati előrebecslésekhez készültek 2010-ig szóló, első ízben nemzetközi vándorlással kibővített előreszámítások.⁴ Ezeket

¹ Készült a „Népesség és népességpolitika” c. 1998. november 16–18-i konferencián elhangzott előadás alapján.

² Lásd *Hablicsek László*: Magyarország népességének előreszámítása. Demográfiai forgatókönyvek 2010-ig, 2040-ig. KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 10. sz. 1992. és *Hablicsek László*: Magyarország népességének előreszámítása, 1993-2020. Az 1993. évi népességi és az 1992. évi népmozgalmi adatokon alapuló technikai előreszámítás eredményei. KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 14. sz. 1993.

³ *Hablicsek László*: Hosszú távú demográfiai forgatókönyvek, Magyarország, 1995-2050. Tanulmány, készült a Pénztárfelügyelet számára, Budapest, 1995. augusztus, 53 o.

⁴ *Hablicsek László*: Népességelőreszámítások, demográfiai forgatókönyvek a nemzetközi vándorlás figyelembe vételével, 1994–2010. Tanulmány. Készült az Emberi Erőforrások Távlati Fejlesztési Bizottsága számára. Budapest, 1995. április. Az előreszámítás megjelent a Munkaügyi Minisztérium kiadványának részeként: *Hablicsek László*: Demográfiai előreszámítások a munkaerő-kínálat prognosztizálásához. In: Munkaerő-kereslet és -kínálat, 1995-2010. Munkaügyi Minisztérium – Világbank Emberi Erőforrás Fejlesztési Program, 1996. I. kötet, 73–138. o.

együttes ülésén megvitatta és felhasználásra javasolta az MTA Demográfiai Bizottsága és az MTA Munkatudományi Bizottsága.

A kétféle előreszámítás rövidebb távon azonos termékenységi és halandósági feltételezésre épült, ezért együttesen alkalmasnak bizonyultak az 1991–1993. évi előreszámítások felváltására.

Az 1995-ben kidolgozott hosszú távú előreszámítások mind a termékenység, mind a halandóság vonatkozásában újszerűek voltak.

A termékenység hipotézise feltételezte, hogy az 1990-es évek folyamán hosszú távra szólóan hullámvölgy alakul ki. Ugyanakkor az akkori tendenciák és várakozások alapján a hullámvölgyet nem számítottuk „túl alacsonyra”, a teljes termékenységi arányszám (átlagos gyermekszám) legalacsonyabb szintjét 1,5-en rögzítettük. Erről a szintről indulva 2000 után enyhén emelkedő termékenységi trendet vázoltunk fel az akkor kidolgozott kohorsz-modell alapján, amely a mostani, kelet-európai nagy gyermekszám-csökkenést egy termékenységi mintaváltásból adódó hullámként kezeli. Ennek alapján az átlagos gyermekszámot a közepes változatban 1,7-res szinten rögzítettük 2020-tól.

A halandóságra vonatkozó feltételezések is szakítottak a korábbi sémákkal és – az ismert krízisjelenségek ellenére – az élettartam fokozatos, távlatban jelentős emelkedésével számoltak. 2010-re a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 68, a nőké 76 évre, 2050-ig további 8-8 évvel emelkedett. A halandóság, illetve az életkilátások ilyen alakulásának feltételezését differenciális halandósági elemzésekre alapoztuk.

Nemzetközi vándorlással csak a 2010-ig terjedő előreszámítások számoltak, mert az adatokat és a folyamatokat még túlságosan bizonytalanak ítéltük a hosszabb távú kitekintés céljára.

A változatok képzése is eltért a korábbi gyakorlattól, hiszen a hagyományos „Alacsony” és „Magas” változatok helyett, melyek a gyermekszám és az élettartam azonos irányultságú hipotéziseit párosították, a „Fiatál” és az „Idős” változatot proponáltuk, melyek inverz párosítást alkalmaztak: az alacsony gyermekszámot a magas élettartamhoz társították és fordítva. Ez a változatképzés – a népességszám viszonylag szűk intervallumú előrebecslése mellett – markánsan kiemelte a korösszetétel változását.

Az elmúlt évek tapasztalatai messzemenően alátámasztják a hipotézisekben felvázolt tendenciákat. A gyermekszám jelentősen tovább csökkent, ugyanakkor 1996-tól kezdődően a halandóságban kedvező fordulat állt be.

Az azonos tendenciák mellett azonban a mértékekben mutatkoznak nem lényegtelen eltérések. A termékenység lecsökkenése a vártnál gyorsabb és mélyebb szintek felé tartó lett, de a halandóság-csökkenés is ütemesebben kezdődött el.

1995–96-ban a gyermekszám csökkenésének üteme a korábbi várakozásokkal ellentétben ismét felgyorsult. Az átlagos gyermekszám már 1996-ban 1,5 alá

került és 1997 folyamán már 1,4 alattinak becsülhető. Az éves születésszám egyszázezer fő alá esett.

Ugyanakkor mérséklődött a halandóság. 1995–1997 között a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 1,6 évvel, a nőké 0,5 évvel emelkedett.

A fentiekből az alábbi következtetéseket vontuk le:

Indokolt aktualizálni az 1995. évi demográfiai forgatókönyveket.

A megfigyelt tendenciák alapján a termékenységi hipotézis centruma rövidebb távon lejjebb, 1,2 és 1,3 közé tolódik. Hosszabb távon a gyermekszám éves átlagának centruma 1,6-nek becsült 1,3 és 1,9 közötti bizonytalansági sávval.

A megfigyelt adatok alapján az élettartam feltételezése rövidebb távon feljebb tolódik. Ugyanakkor ma még nincs kellő alapunk arra, hogy ennek esetleges hosszabb távú kihatásait mérlegeljük. Ezért feltételezésünk szerint hosszabb távon a korábbi előreszámítás – ma már konszolidáltnak tűnő – élettartam-becslései érvényesülnek. Eszerint 2050-re a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál 75 év, a nőknél 82 év a közepes feltételezés szerint.

Az előkészítés során egyetértés mutatkozott abban, hogy az előreszámításba be kell kapcsolni a nemzetközi vándorlást. Jelenleg ezt – a továbbra is fennálló adat- és tendencia-bizonytalanságok és -hiányok miatt – csak „elnagyolt” formában tehetjük meg, egy erősebben pozitív mérlegtől egy közepesen negatív mérlegig semmit sem zárunk ki. Ugyanakkor a folyamatban lévő kutatások alapján célul tűzzük ki egy megalapozottabb feltételezés-rendszer kidolgozását.

Az előkészítés során abban is egyetértés mutatkozott, hogy a maradjon meg a három változat és ezek képzési elve is azonos legyen a korábbival. Tehát továbbra is magasabb gyermekszámot társítsunk az alacsonyabb élettartammal (fiatal változat) és fordítva (idős változat). A korábbi közepes változat elnevezését az újabb nemzetközi szóhasználatnak megfelelően „**Alapváltozat**”-ra módosítjuk.

A nemzetközi vándorlás erősen pozitív egyenlege a fiatal, negatív egyenlege az idős változatban kerül figyelembevételre.

Felmerült az előkészítés során a sztochasztikus előreszámítások készítésének igénye. Ezeknél nem változatokban, hanem sávokban gondolkodunk és az egyes sávokhoz „bekövetkezési” esélyek rendelhetők. Tekintettel azonban arra, hogy ilyen előreszámítás-tömeeggel a jelenlegi módszerű tervezési célú felhasználás áttekinthetatlenné válna, a jelen munkaszakaszban maradunk a hagyományos népesség-előreszámítási változatok mellett.

MEGJEGYZÉSEK A HIPOTÉZISEKHEZ

Termékenység

Első megközelítésben abból a tényből indulhatunk ki, hogy a termékenység az európai átmeneti országokban **zuhanórepülést** mutat az 1990-es években.

Olyan, korábban magas gyermekszámúnak számító országokban is, mint Románia, Szlovákia, a termékenység nagyon rövid idő alatt a nyugat-európai szintek alá esett, nem is szólva a Baltikumról, ahol alacsonyabbá vált a dél-európai szinteknél is. Jelenleg a világon a legalacsonyabb a termékenység az új német szövetségi államokban (volt NDK), ahol az egy nő által összesen szült gyermekek átlagos száma 0,7 körül van, legalábbis a keresztmetszeti adatok alapján.

Ehhez képest a magyarországi gyermekszám-csökkenés 1990-1995 között nem tűnt túlságosan nagy mértékűnek és ez volt az egyik alapja a *viszonylag magas* 1,5-es alsó szint rögzítésének az 1990-es évek végére a korábbi előreszámítások alapján.

Újabban azonban az 1,5-es alsó szint határozottan magasnak mutatkozik Magyarországra is. Továbbra is ütemes a születésszámok csökkenése, az éves születésszám 110 ezer fő alá került 1996-ban, 1997-ben esetleg 100 ezer fő alatt lehet. Az ennek megfelelő, 1,20–1,30 közötti szinteket rögzítjük a hipotézisek 2001-re.

A termékenység ilyen alakulásának egy lehetséges magyarázata a közép-kelet-európai jelenlegi gyermekszám-csökkenés *karakteréből* következik. Arról van ugyanis szó, hogy ezekben az országokban **a gazdasági-társadalmi váltás radikális változásokat hozott a fiatal generációk családalapítási, gyermekvállalási magatartásában.**

Ennek a változásnak a lényege abban foglalható össze, hogy a korábbi, a demográfiában *keleti típusúként* emlegetett házasságkötési, gyermekvállalási mintát nagyon gyorsan felváltják a *nyugati típusú* házassági, szülési jellemzők. Ennek egyik szembevető jele az, hogy az első gyermek megszületése a nők életében lényegesen későbbi életkorban történik meg. Amíg korábban 20–22 év volt a nők átlagos kora első gyermekük megszületésekor, ez rövid idő alatt 25–28 év lesz a kohorszokban. Mindennek az a következménye, hogy a jelenlegi átmeneti időszakban hiányoznak a korábban fiatal korban szült gyermekek. Emiatt a keresztmetszeti termékenység zuhanásszerűen csökken.

A termékenység végső szintjei – az egyes hipotézisek szerint 1,3, 1,6, 1,9 – a fenti értelemben a végső kohorsz gyermekszámok. Ez azt jelenti, hogy feltételezzük, e szintek „körül” alakul majd a születési kohorszok gyermekszáma, tehát e szintekhez képest fogják „előrehozni”, illetve „elhalasztani” a gyermek-

szüléseket különböző keresztmetszeti hatásokra. Ezek a szintek tehát a gyermekvállalás átlagos feltételeivel asszociálnak hosszabb távon.

A termékenység esetében mindhárom változat szerint a 2000 körüli mélypontról *emelkedik a keresztmetszeti gyermekszám*. Az emelkedés az előbbieken ismertetett *mintaváltással* áll közvetlen összefüggésben és folytatódik 2010 után is. A három hipotézis által megcélzott (végső) értékek 1,3–1,6–1,9. Tehát ezek egyszermind a (végső) kohorsz befejezett termékenységekkel is azonosak és szintjeikben olyan országokat fémjeleznek, mint Németország (alacsony), Franciaország (közepes), Svédország (magas az 1990-es évek elején).

Az alacsony termékenységi hipotézis jelenti a legnagyobb változást a magyarországi termékenységben. Az 1,3-es végső szintnél ugyanis megszűnne a legalább egy gyermek általános vállalása és kialakulna egy jelentős arányú akaratlagos gyermektelenség.

A közepes termékenységi hipotézis európai viszonylatban valamivel az átlag felettinek számítana. Az a feltételezés, hogy a 2000. év körüli 1,25-os szintről 2030-ra 1,6-ra emelkedik, úgy van összhangban a mintaváltással, hogy a nők magasabb életkorokban jelentős részben pótolnák a jelenlegi mintaváltás során "elhalasztott" gyermekeket. Lényeges, hogy már ez a hipotézis is komoly, hatékony családtámogatási rendszer fenntartását feltételezi.

A magas változat, ahol az átlagos gyermekszám 2030-ra 1,9-re emelkedne, európai viszonylatban az északi országok fejlődésével asszociálna, ahol az 1970-es évekbeli igen alacsony gyermekszámot fokozatosan felváltotta egy magasabb szintű termékenység, háttérben az északi típusú jóléti állammal és a gyermektámogatás igen széles körű és karbantartott rendszerével.

Halandóság

Ami a halandóságot illeti, a legújabb adatok alapján szintén lényeges változások figyelhetők meg. A korábban stabilan 150 ezer fő körüli éves halálozásszám 1996 folyamán 144 ezer főre mérséklődött és ez a csökkenő trend folytatódik 1997-ben is. Nemek szerint pedig elsősorban a férfiaknál látszik jelentős „halálozás-elhalasztás”. Mintha – a termékenységhez hasonló, csak azzal ellentétes előjelű – *halandósági „mintaváltás”* zajlana meglehetősen gyors ütemben Magyarországon. Legalábbis erre engednek következtetni a fenti radikális mértékváltozások.

Az élettartam alacsony hipotézise különösebb magyarázatot nem igényel, miután az gyakorlatilag a mai szinteket vetíti előre 2010-ig, 2050-ig. E hipotézis szerint tehát *folytatódna az a különleges halandóság-alakulási szakasz*, amelyet leginkább Magyarországon figyelhetünk meg az 1960-as évektől, nevezetesen a mortalitás süllyedésének *visszafordulása*, a *férfiak*, azon belül a *középkoriak* elhalálozási gyakoriságainak jelentős emelkedése, a férfiak és a nők élettartamai kö-

zötti különbség jelentős megemelkedése. Gyakorlatilag ez a helyzetkép – stagnálás, romlás – uralkodik ma a jövőről való gondolkodásban is.

1960 óta a 45–49 éves férfiak elhalálozási gyakorisága több mint háromszorosára, a nőké 40 százalékkal emelkedett. 30 éves kortól 65 éves korig a férfiak 49 százaléka meghal, ez több mint az 1920-as évek átlaga. A 30 éves nők 76 százaléka éri meg a 65. életévet, annyi, mint 40 évvel ezelőtt.

Az európai közepes helyzetből a magyarországi mortalitás a legrosszabbá vált 1980-ra és ezt a pozícióját "megőrizte" az utóbbi 15 évben.

A súlyos magyarországi halandósági helyzet megítélése mára annyiban változott, hogy a volt Szovjetunió utódállamaiban elképesztő halandóság-romlást mértek az utóbbi három évben. Ugyanakkor ütemes csökkenésnek indult például a cseh és a lengyel halandóság.

A közepes és a magas hipotézis szerint tendenciaváltás valósul meg és ennek alapján már 2010-ig egy közepes mértékű és egy magas mértékű élettartam-emelkedéssel is számolhatunk.

Ha a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 69, a nőké 77 évre emelkedne, akkor az azt jelentené, hogy Magyarország túljutott a hosszú halandósági krízisen, ugyanakkor egy jótányit sem faragott le hátrányából a legfejlettebb országokhoz viszonyítva. Ezt tekintjük *reális feltételezésnek*.

Ha azonban a férfiak élettartama elérné a 72, a nőké a 79 évet, akkor 15 év alatt az európai rangsor utolsó helyéről indulva európai átlagos szintű mortalitás alakulna ki Magyarországon. Ezt tekintjük *megcélzandó hipotézisnek*.

A 2010–2050 közötti intervallumban a hangsúly az élettartamok további változásán (emelkedésén) van. Az alacsony hipotézis még lényegében a jelenlegi élettartamokkal számol 2050-ig. A közepes hipotézisben azonban a nők születéskor várható élettartama már 82, a férfiaké 75 évre emelkedik. Ez a mai szintekhez képest igen magasnak tűnik, ugyanakkor azt jelenti, hogy **2050-re érné el a magyarországi halandóság a jelenlegi élenjáró európai szinteket**. A magas változat viszont ennél tovább megy és lényegében azt tűzi ki célul, hogy a következő 50 évben 20–25 évnyi élettartam-emelkedés következzen be Magyarországon.

Nemzetközi vándorlás

A külső vándorlásra vonatkozó feltételezés tükrözi az alapvető adatbizonytalanságot, ami e jelenségnél a mai napig fennáll.

A külső vándorlás annyira „adatbizonytalan”, hogy a két népszámlálás közötti statisztikai népesség-továbbvezetés továbbra is a zárt népesség elvén, a külső vándorlások figyelembevétele nélkül történik Magyarországon.

Az alacsony vándorlási feltétel szerint az éves vándorlási egyenleg negatív, a közepes szerint mérsékelten pozitív, a magas szerint erősen pozitív lesz. Mindez a mértékekben –5000, +5000, +15000 fős éves egyenleget jelent 2001-től.

Előreszámítási változatok

A 3 termékenységi, 3 halandósági és 3 vándorlási feltétel teljes kombinálásával elvben 27 forgatókönyvet készíthetnénk az 1995–2050 közötti időszakra. Ezek közül három forgatókönyvet választunk ki.

A három forgatókönyv, melyet **hosszú távú népesség-előreszámításnak tekintünk**, az alábbi hipotéziseken alapul:

	Hosszú távú népesség-előreszámítás jellege		
	fiatal változat	alapváltozat	idős változat
Termékenység	magas	közepes	alacsony
Élettartam	alacsony	közepes	magas
Külső vándorlás	magas	közepes	alacsony

Látható, hogy ez egy szűkített és inverz párosítása a feltételezéseknek. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a népességfejlődés egy reális gazdasági-társadalmi környezetében indokolt összefüggéseket vélelmezni a gyermekszám és az élettartam (valamint a külső vándorlások) között és ez korlátokat állít a termékenységi és a halandósági feltételezések (és a külső vándorlási feltételek) teljesítő párosítása elé, reális pályák felrajzolását tartva szem előtt.

Természetesen azt nem lehet kizárni, hogy nem éppen a legerősebben emelkedő élettartam mellett fogjuk megfigyelni a legmagasabb gyermekszám-szinteket is. Vannak erre európai példák (Svédország) és számos jól ismert előreszámítási rendszer (pl. ENSZ) is ezt az elvet követi. Ám a legújabb EUROSTAT előreszámítások, melyek az Európai Unió országaira szólnak, szintén az általunk javasolt változatképzési elvet alkalmazzák, tehát számításaink ebből a szempontból „eurokonformak”.

Fokozza ezeknek az előreszámításoknak az érdekességét, hogy eredményeiket tekintve szűk mozgásteret jelölnek ki a népesség összlétszámára. Ellenben fókuszba állítják a népességnek az alacsony termékenység és a halandóság újabb csökkenésével előálló újra felgyorsuló öregedését.

A scenáriók közül az alapváltozatot javasoljuk a távlati számítások céljára.

EREDMÉNYEK

Népességszám

A népességszám az alapváltozat szerint 2000 elején 10 millió 64 ezer fő, 2010-re a létszám már lényegesen 10 millió alattinak számítható (9,68 millió), 2050-re pedig 8,0 millióig csökkenhet. Hangsúlyozni kell, hogy ebben a létszámban nem elhanyagolható mértékű az 1997–2050 között számba vett bevándorlási többlet, amely – multiplikatív hatással együtt (a bevándorlók korösszetétele miatt többletszületés is jelentkezik) – 300 ezer főt tesz ki.

Az idős változat népességszáma ezzel szemben 2050-re 7,4 millió, míg a fiatal változaté 8,8 millió.

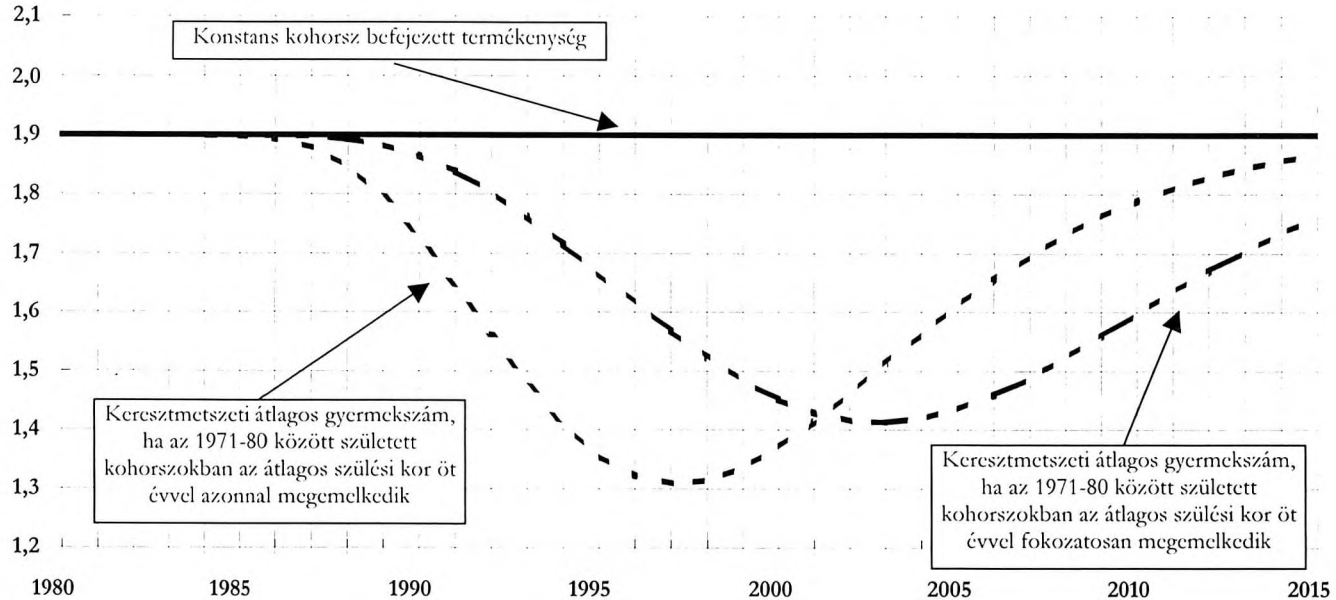
A három előreszámítási változat tehát a népességre ilyen időtávon egy szűk, 7,4–8,8 milliós sávot értelmez, a középső és szélső változatok között 2050-ben 0,6–0,7 millió fő a különbség, alig több egy statisztikai hibahatárnál.

A szcenáriók igen érdekes összefüggéseket mutatnak a különböző termékenységi és halandósági szintek, valamint a népességszámok között. Arra korábban is felhívtuk a figyelmet, hogy a halandóság és a termékenység összérepedésre gyakorolt hatásában ekvivalenciák mutatkoznak. Egyszerűbben fogalmazva: az élettartamok növekedése ilyen hosszú időtávon is ellensúlyozhat bizonyos mértékű gyermekszám-csökkenést a továbbélők számának megemelésével. Nyilvánvalóan ennek ára van: a népesség további (súlyos) elöregedése.

A népességszám határai

Azt becsülendő, hogy a népesség számának a tett feltételezések mik a határai, elkészítettük azokat a forgatókönyveket is (alacsony és magas változatok), amelyekben a *legmagasabb gyermekszám mellé a legmagasabb élettartamok és leginkább pozitív bevándorlási többletek járulnak*. Fordítva: a népességszám minimális alakulásához a legkisebb gyermekszám, a legalacsonyabb élettartam és kivándorlási többletet mutató feltételezés vezet.

Eszerint a legalacsonyabb népességszám 6,0 millió 2050-re, míg Magyarország népességének maximális létszáma 10,4 millió fő lehet a jövő század közepéig, hangsúlyozottan csaknem lehetetlennek tűnő feltételezések mellett.

A kohorszok termékenységi mintaváltásának hatása a keresztmetszeti termékenységre

Magyarázat: Az ábrán a nők születési kohorszaiban végbemenő termékenységi mintaváltás szimulált hatása látható, a tényleges magyarországi jellemzők kissé másként alakulnak. Mindenesetre jól látható a *változatlan kohorsz befejezett termékenység mellett keresztmetszeti termékenységi hullámvölgy, amely az átalakuló gyermekvállalási korszerkezetre hatására alakul ki.*

A népmozgalom alakulása

A születések számának alakulására az alacsony szintek mellett a hullámvás lesz a jellemző. Az alapváltozatban az éves születésszám 90–95 ezer fő körül alakul 2015-ig, majd 2050-ig fokozatosan 70 ezer főre csökken. Ez a szint az akkorra kialakuló élettartamok mellett 5–6 milliós népességet vetít előre 2100-ig, tehát még további jelentős létszámcsökkenést rajzol elénk. **A népességcsökkenés megállítása az alapváltozatban igen hosszú távon sem biztosított.**

Az idős változat születésszámait drámai mértékben csökkennek a következő fél évszázadban. Az éves születésszám 2020-ra 74 ezer főre esik, majd 2040-re 51 ezer fő lesz, 2050-ig pedig leesik 44 ezerre. Mindez egy reprodukcióra egyre inkább képtelen népességet vázol fel. A 2050-es 44 ezer fő születésszám kevesebb, mint az 1997. évi leányszületések száma.

Egészen más képet mutat a fiatal változat. A születésszám ebben a változatban 105 ezer fő körül hullámvás, vagyis a népesség utánpótlása – igen hosszútávú átmeneti időszak után – ebben a változatban biztosított.

A halálozások számának évenkénti nagyságai az 1990-es évekre kialakult 145–150 ezer fő szinten maradnak a fiatal változatban (csekély élettartam-emelkedés). Fokozatosan csökken a halálozásszám az alapváltozatban a 130 ezer fő szintig. Az idős változatban pedig 110 ezer fő körül alakul 2015 után, az élettartamok ütemes emelkedése esetén.

A természetes szaporodás az 1980-as évek eleje óta *természetes fogyásba ment át*. Nem árt hangsúlyozni, hogy a „természetes” egy szakkifejezés része, arra utal, hogy a népesség változásának összetevői közül csak a születésekkel és a halálozásokkal számolunk ebben a mutatóban, eltekintünk a vándorlásoktól.

Annak ellenére, hogy jelentős bevándorlási többletet is feltételeztünk, továbbá emelkedő élettartamokat vettünk fel, az alacsony termékenység továbbra is – 2050-ig folyamatosan – negatív tényleges szaporodást produkál. Az alapváltozatban a fogyás éves mértékei az időszak átlagában 40–45 ezer fő körüliek. A fiatal változatban átmeneti időszak után csökken, az idős változatban nő a fogyás mértéke és 2050-hez közeledve évi 20 ezer, illetve 70 ezer (!) fő szinthez közelít.

A korösszetétel alakulása

Ezek a scenáriók, ha lehet, még inkább aláhúzzuk, hogy a demográfiai létszámok és arányok alakulására nemcsak a folyamatok, hanem az értelmezések is hatással vannak. Az, hogy a különböző korszakokban kiket tekintünk idősnek, munkaképesnek, lényeges effektív hatást gyakorol a tendenciákra.

A halandóság 20. századi átalakulásának egyik lényege a túlélők számának növekedése, az újszülöttek egyre nagyobb hányadának egyre magasabb életkorokig történő továbbélése. A korpíramis ezáltal felfelé "nyújtózkodik", s ha a termékenység szintje nem válik túl alacsonnyá, ebbe a folyamatba még a lényegesen a reprodukciós szint alatti gyermekszám is többé-kevésbé harmonikusan belefér.

A 0–19 évesek száma mindenképpen kevesebb lesz a jelenlegi szintnél. Az idős változatban (a legalacsonyabb termékenység mellett) a korcsoport létszáma felére csökken 50 év alatt. Igen lényeges csökkenést mutat az alapváltozat is és még a fiatal változatban sem éri el újra az 1995. évi szintet a korcsoport létszáma 2050-ig.

A 0–19 évesek össznépességen belüli aránya a létszámhoz hasonló képet mutat, ami a tendenciát illeti. A jelenlegi 26 százalékról gyorsan csökken a fiatalok részaránya és 2010 környékén 21 százalék körül alakul. Az alapváltozatban e szintről tovább csökken egészen 19 százalékig. Az idős változatban viszont 2050-ig 14 százalék alá esik az arány, míg a fiatal változatban ismét megközelíti a 24 százalékot.

A munkaképes korúak (20–64 évesek) száma 2010 után már jelentősen, biztosan csökken, hiszen kilépnek közülük az 1950-es években született nagy létszámú korosztályok. Ezt követően újabb csökkenés várható akkor, amikor elhagyják a korcsoportot az 1970-es évek generációi. 2050-re a mai létszámnak mintegy a háromnegyede kalkulálható az alapváltozatban.

Igen hullámszó lesz az idős népesség létszáma. A 65–x évesek száma az alapváltozatban másfélszeresére, az idős változatban csaknem duplájára nő 2050-ig.

A halandóság javulásának a gyermekszámmal történt inverz kombinálása tisztán bemutatja a jövő népességfejlődés egyik lehetséges, az időskori ellátó rendszereket és azok finanszírozását a jelenlegi keretek között alapvetően veszélyeztető fő tendenciáját, az idős népesség létszáma mellett arányának hallatlan megnövekedését.

A 65 éves és idősebb népesség aránya még a fiatal változatban is nő, 14 százalékról 19 százalékra. Ennél sokkal nagyobb, az alapváltozatban 26, az idős változatban 36 (!) százalékos lehet a korcsoport össznépességen belüli súlya az időszak végén. **2050-re elképzelhető, hogy a népesség fele 50 évesnél idősebb lesz.**

A következő két évtizedben csökken a függőségi arány. A jelenlegi 0,7-es szintről 0,6 alá mérséklődik. Sajnálatos módon azonban ez a csökkenés szinte kizárólag az alacsony termékenységből adódó igen kis létszámú fiatal népességre vezethető vissza. Úgy tűnik tehát, hogy ha a függőség csökkentését „kívánatosnak” tételezzük fel, akkor a népesség *határozott gyermekszám-elvonással „válaszolt”* a rendszerváltozás kihívásaira.

2050-hez közeledve azonban ez a kép megváltozik, ellenkezőjére fordul. A függőségi arány minden változatban növekszik, leginkább pedig az idős változatban. Ebben az időszakban már az idősek létszámnövekedése lesz az, ami túllicitálja az alacsony gyermekszámot is. *Végeredményben tehát a gyermekszámban történő elvonás, mint a függőség csökkentésének egyik eszköze, batástalannak bizonyul.*

Ez egyrészt felhívja a figyelmet arra, hogy így vagy úgy mindenképpen hozzá kell szoknunk a gondolathoz, hogy az első és a második demográfiai átmenet után erősödik a generációk közötti függőség. Ez egyfelől arra hívja fel a figyelmet, hogy távlatban talán nem is lesz annyira irreális, mint amilyennek ma tűnik, az, hogy egyszerre emelkedjen az élettartam és a gyermekszám.

Másfelől nyilvánvaló, hogy az élettartam emelkedése új helyzetet teremt az életút szakaszolásában is. Az alapváltozat halandósági hipotézise a jelenlegi nyugdíjkorhatárok mellett az átlag férfi nyugdíjas számára legalább 22, a nő részére 37 év teljes életjáradékot és ellátást kellene biztosítania a jövő század közepi nyugdíjrendszernek, általában az időskori ellátó rendszereknek. Ez mai szemmel nyilvánvaló képtelenségnek tűnik, az élettartamok emelkedésével az aktív életciklus hossza nem maradhat változatlanul.

Lényeges tanulsága a scenárióknak az, hogy ha a feltételezett alacsony termékenységű jövőkép érvényesül, akkor csak az aktív életciklus egyre idősebb életkorokra történő kiterjesztésével érhető el, hogy a belátható időben legyen elegendő munkavállalási korú az időskorúak eltartásához. Ugyanakkor fordítva is igaz: ha nem növekszik az aktív életciklus hossza, illetve ezen belül nem lesz elégséges a foglalkoztatottság szintje, akkor egy élettartam-emelkedés – ha ilyen körülmények között egyáltalán létrejöhet – katasztrofális következményekkel járhat az időskori ellátó rendszerekre.

Tárgyszavak:

Népességcsökkenés

Népesség-előreszámítás

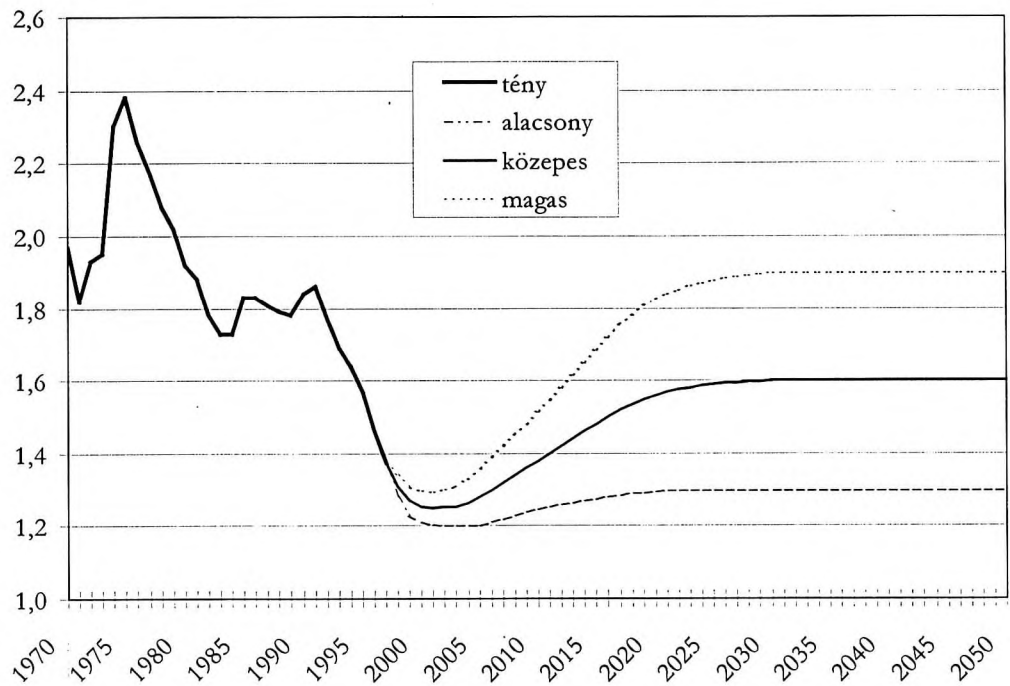
AGEING AND POPULATION DECLINE
POPULATION SCENARIOS, 1997–2050

1. Hipotézisek az 1995-2050 időszakra szóló népesség-szenáriókhoz

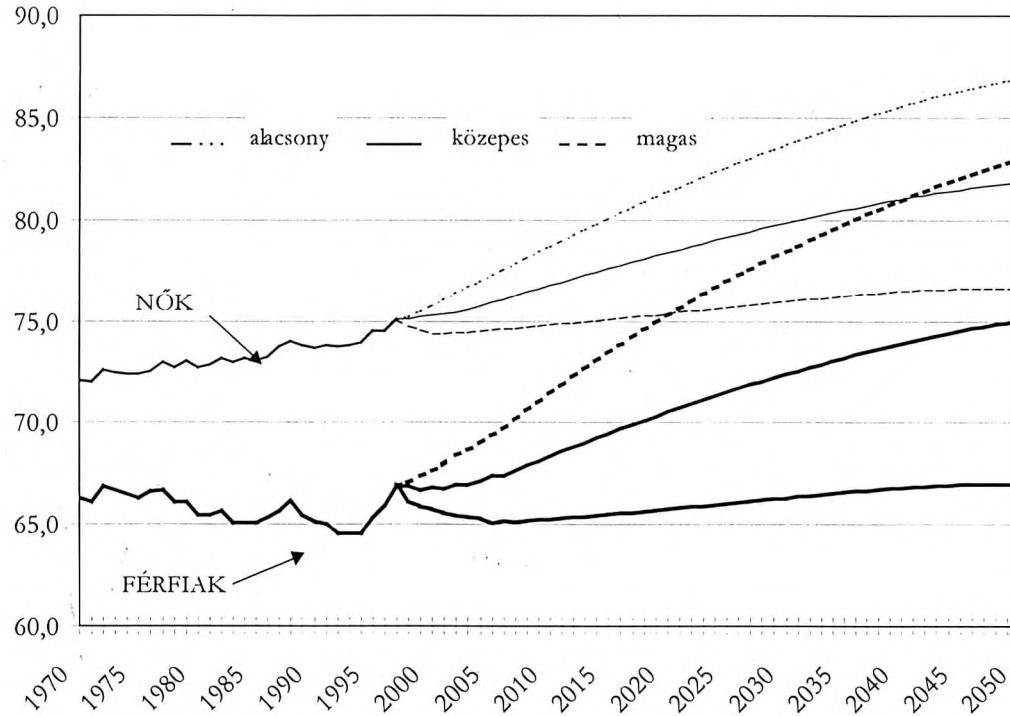
Naptári év folyamán	Teljes termékenységi arányszám az		
	alacsony	közepes	magas
	hipotézis szerint		
1995	1,57	1,57	1,57
2000	1,21	1,26	1,30
2005	1,20	1,28	1,36
2010	1,25	1,38	1,51
2015	1,28	1,48	1,69
2020	1,30	1,56	1,83
2025	1,30	1,59	1,88
2030	1,30	1,60	1,90
2035	1,30	1,60	1,90
2040	1,30	1,60	1,90
2045	1,30	1,60	1,90
2050	1,30	1,60	1,90

Naptári év folyamán	Születéskor várható átlagos élettartam az					
	alacsony		közepes		magas	
	hipotézis szerint					
	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
1995	65,30	74,55	65,30	74,55	65,30	74,55
2000	67,64	75,76	66,81	75,28	65,78	74,38
2005	69,36	77,26	67,36	75,91	65,09	74,56
2010	71,42	78,69	68,35	76,76	65,28	74,82
2015	73,43	80,07	69,46	77,57	65,50	75,08
2020	75,27	81,36	70,52	78,37	65,77	75,38
2025	76,94	82,57	71,49	79,13	66,04	75,70
2030	78,44	83,68	72,39	79,84	66,33	76,00
2035	79,78	84,69	73,19	80,47	66,60	76,25
2040	80,97	85,57	73,89	81,03	66,81	76,48
2045	82,03	86,35	74,51	81,48	66,98	76,61
2050	83,00	87,00	75,01	81,83	67,02	76,65

Naptári év folyamán	Külső vándorlások egyenlege		
	alacsony	közepes	magas
	hipotézis szerint		
1995	-1000	1000	3000
2000	-5000	5000	15000
2005	-5000	5000	15000
2010	-5000	5000	15000
2015	-5000	5000	15000
2020	-5000	5000	15000
2025	-5000	5000	15000
2030	-5000	5000	15000
2035	-5000	5000	15000
2040	-5000	5000	15000
2045	-5000	5000	15000
2050	-5000	5000	15000

I. A teljes termékenységi arányszám alakulása, 1970–2050

II. A születéskor várható átlagos élettartam alakulása, 1970–2050

2. A forgatókönyvek hipotézisei

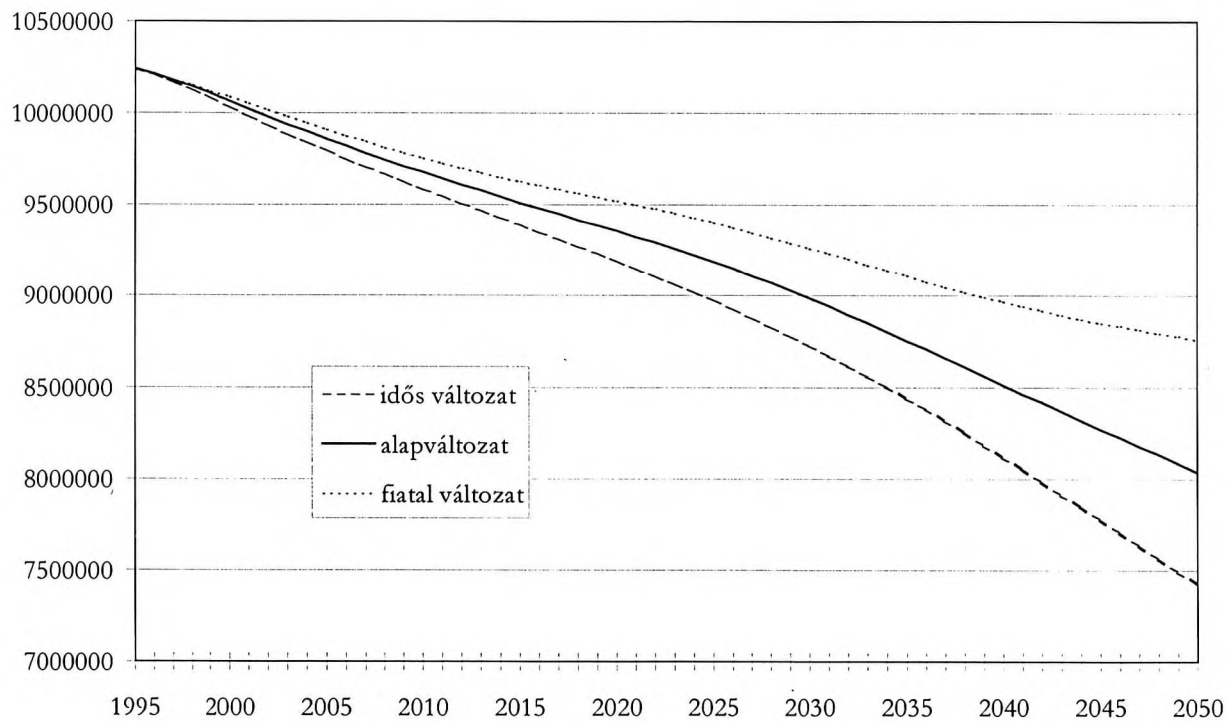
	Termékenység	Élettartam	Vándorlási különbség
Fiatál változat	1,9	67 – 77	+7500
Alapváltozat	1,6	75 – 82	+2500
Idős változat	1,3	83 – 87	-2500

3. A népességi forgatókönyvek főbb eredményei, 1995–2050

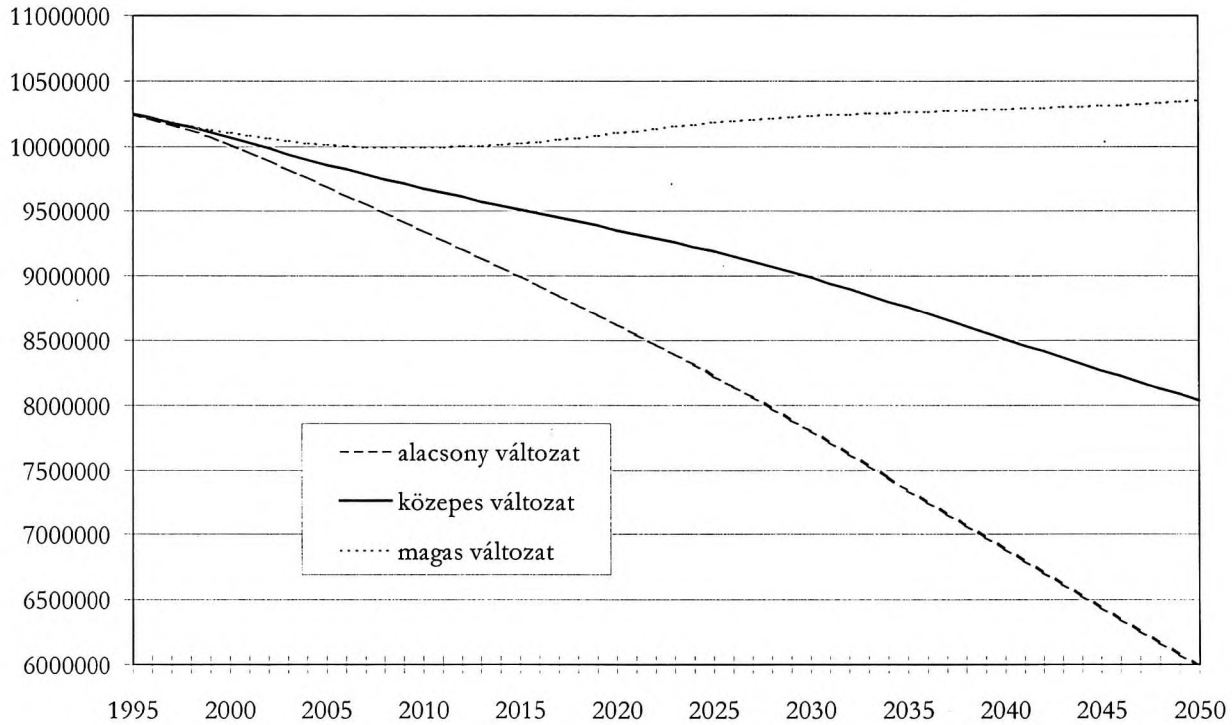
Jellemző (1000 fő, százalék)	1995	2000	2010	2020	2030	2040	2050
---------------------------------	------	------	------	------	------	------	------

Alapváltozat

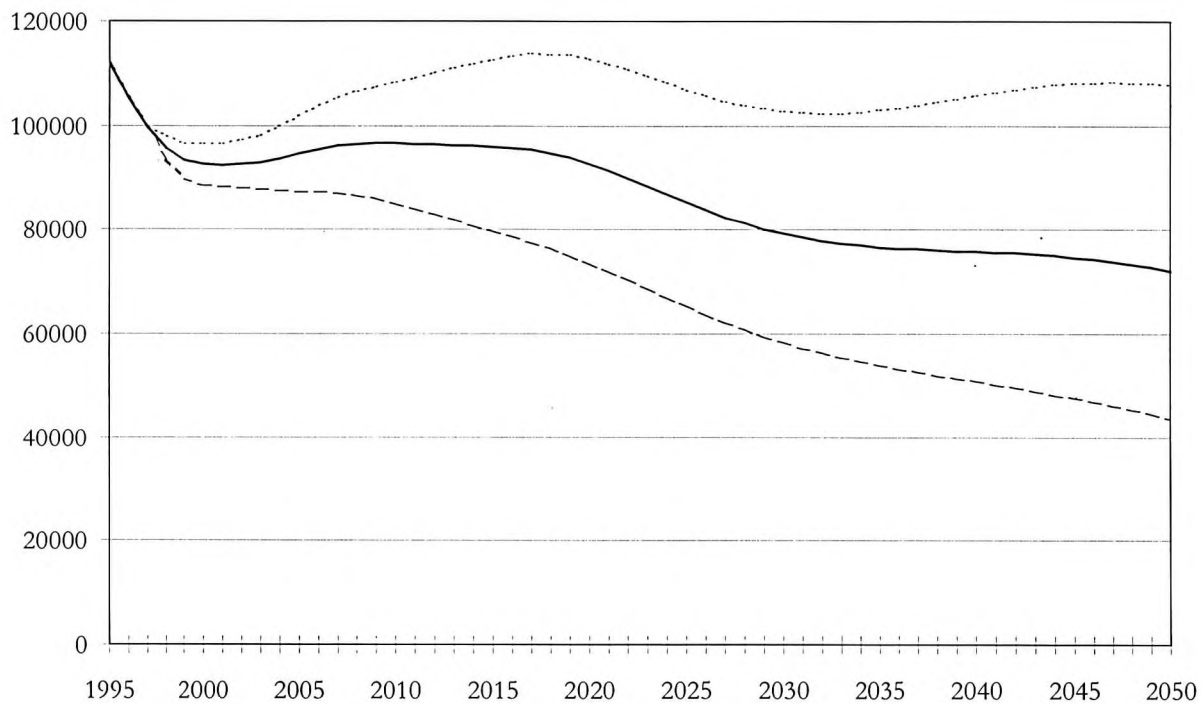
Népesség száma	10245,7	10064,4	9677,3	9358,1	8987,3	8512,5	8036,5
Élveszületések száma	112,1	92,6	96,6	92,7	79,3	75,8	72,0
Halálozások száma	145,4	138,6	135,6	129,2	128,6	129,5	125,1
Természetes szap.	-33,3	-46,0	-39,0	-36,5	-49,3	-53,7	-53,1
Tényleges szaporodás	-32,3	-41,0	-34,0	-31,5	-44,3	-48,7	-48,1
0-19 évesek száma	2725,4	2371,2	2040,3	1894,1	1817,1	1635,7	1521,6
20-64 évesek száma	6083,7	6220,9	6126,7	5733,7	5366,5	4958,1	4408,7
65-x évesek száma	1436,6	1472,4	1510,3	1730,3	1803,8	1918,7	2106,2
0-19 évesek aránya	26,6	23,6	21,1	20,2	20,2	19,2	18,9
20-64 évesek aránya	59,4	61,8	63,3	61,3	59,7	58,2	54,9
65-x évesek aránya	14,0	14,6	15,6	18,5	20,1	22,5	26,2

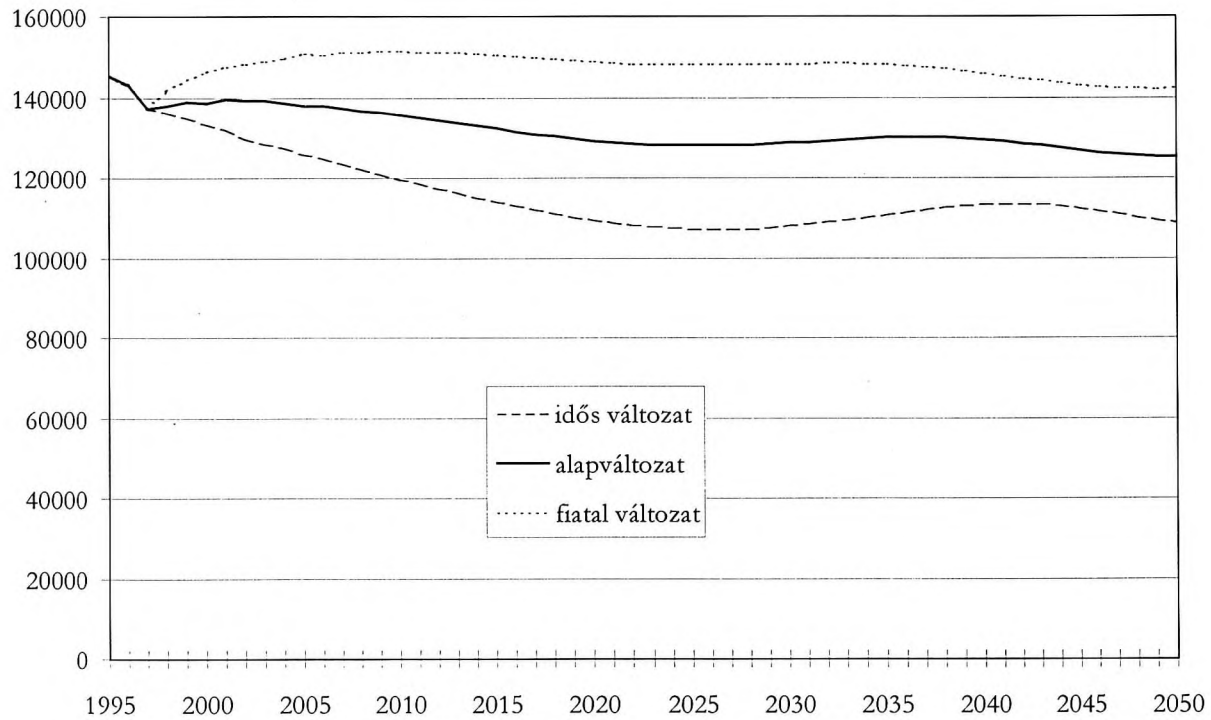
III. A népesség száma a forgatókönyvek szerint, 1995–2050

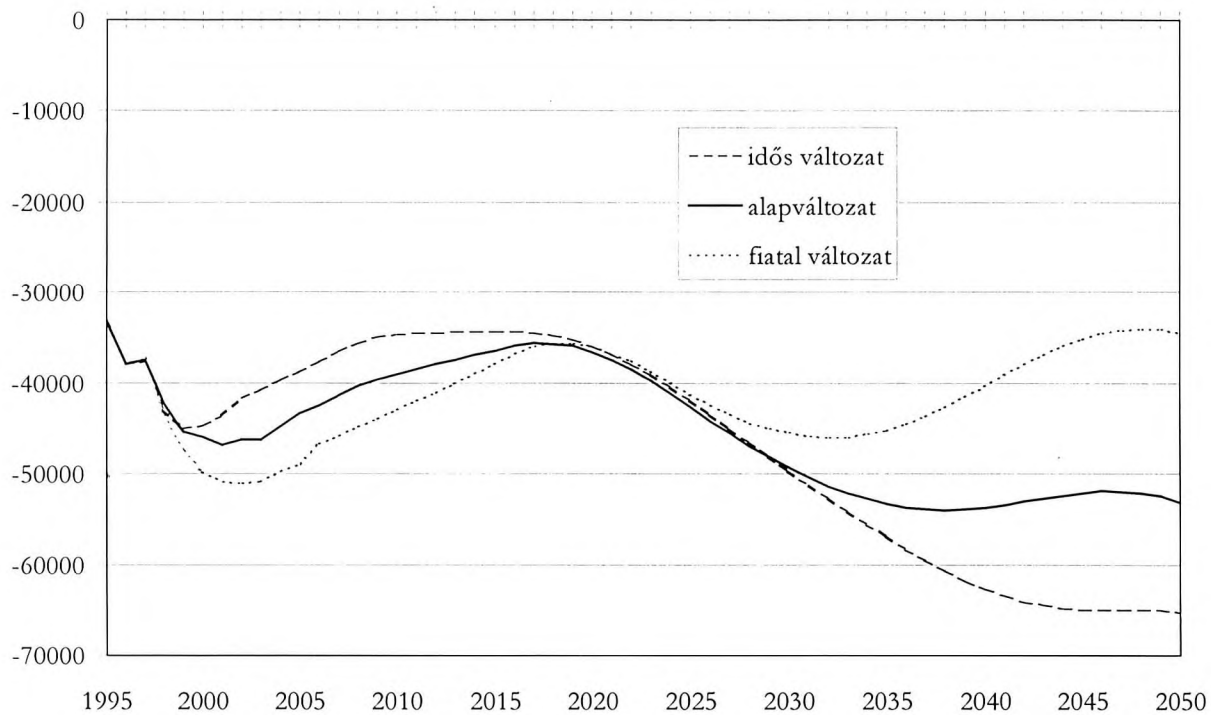
IV. A népesség száma a forgatókönyvek szerint, 1995–2050, a gyermekszám és az élettartam inverz párosítása esetén

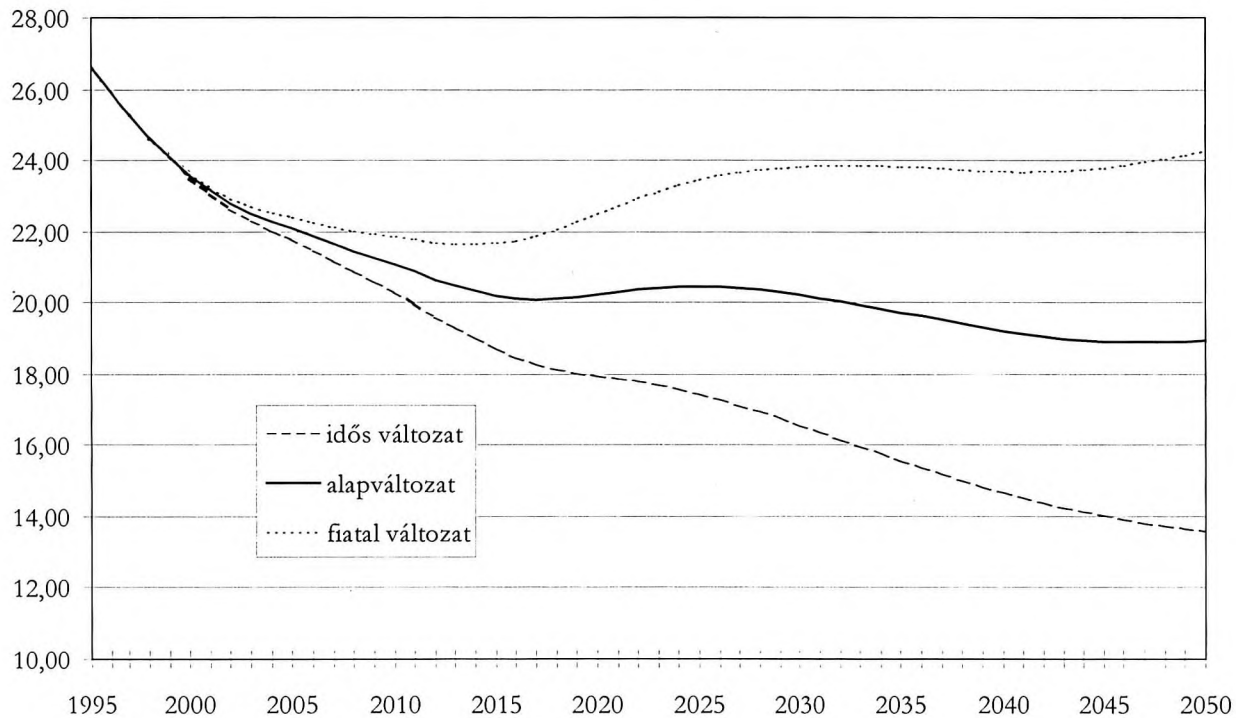
V. Az éves születések száma a forgatókönyvek szerint, 1995–2050

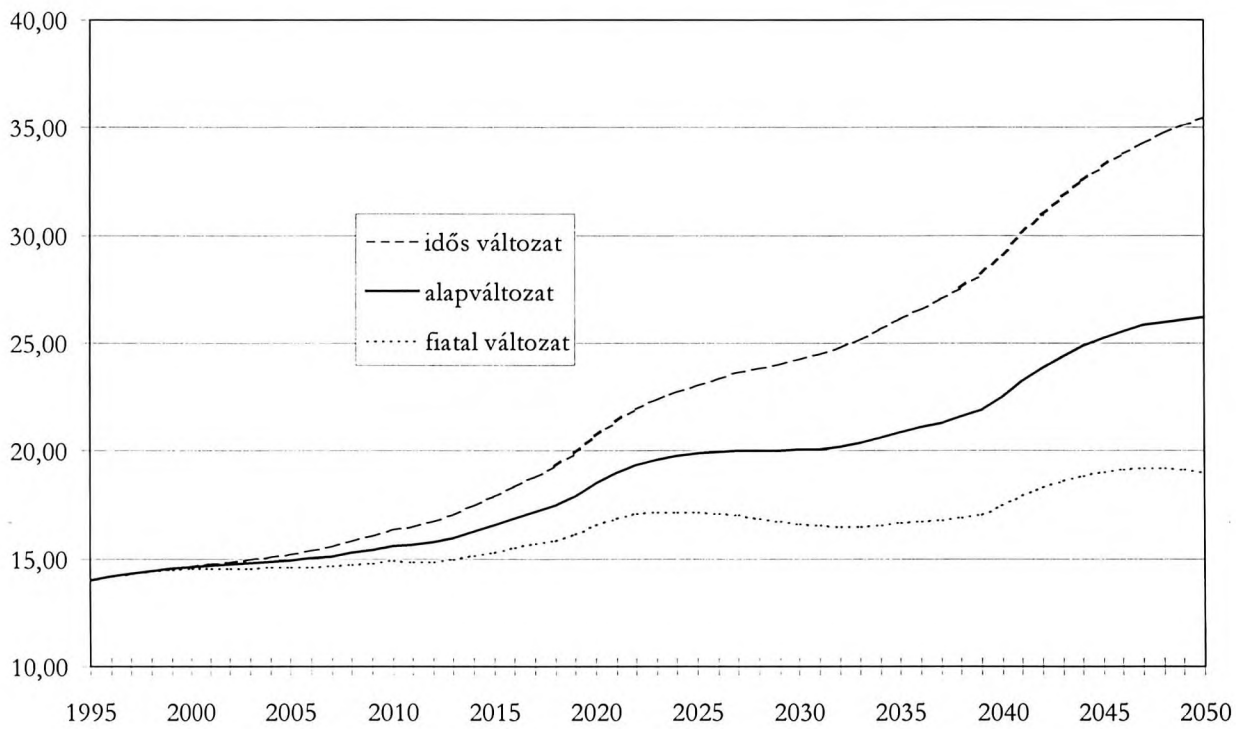
VI. A halálozások száma a forgatókönyvek szerint, 1995–2050

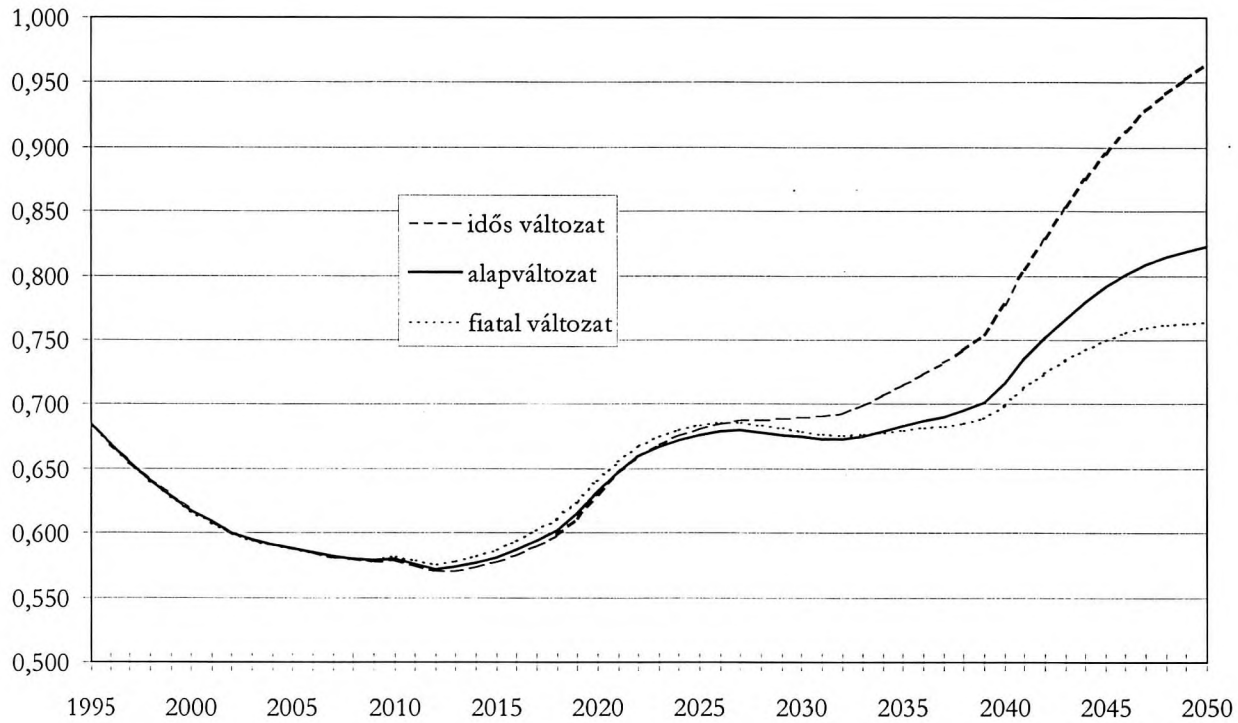
VII. A természetes szaporodás alakulása a forgatókönyvek szerint, 1995–2050

VIII. A 0–19 évesek aránya a forgatókönyvek szerint

IX. A 65 évesek és idősebbek aránya a forgatókönyvek szerint, 1995–2050

X. A demográfiai függőségi arány a forgatókönyvek szerint, 1995–2050

PARADIGMAVÁLTÁS A FRANCIA TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIÁBAN?

ŐRI PÉTER

I.

Az elmúlt években Magyarországon is egyre gyakrabban olvashatunk a társadalomtudományokban, és leginkább a társadalomtörténet-írásban zajló paradigmaváltásról.¹ A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy ennek a történeti demográfiára tett hatásait felmérjük, mégpedig a második világháború után évtizedekig érvényes (és kisebb módosulásokkal máig világszerte működő) történeti-demográfiai paradigma kialakításában kezdeményező szerepet játszó francia modell példáján. A választás azért is látszik szerencsésnek, mert ennek a történeti-demográfiai paradigmának a kimunkálása szorosan kötődött a társadalomtörténeti paradigmához, amellyel kapcsolatban a kételyek és az elbizonytalanodás, valamint az új utak keresése Franciaországban – legalábbis a történészek egy részénél – igen határozottan és eredeti formában jelentek meg. A választott példa azért is érdekes, mivel a francia történeti demográfiára jellemző az igen erős reflexív hajlam, az állandó módszertani viták és önvizsgálat jelentős mennyiségű irodalmat termelt, amely részben megkönnyíti, részben – méreteinél fogva – megnehezíti munkánkat.² Az effajta számvetés hasznos lehet, mivel a magyar kutatók viszonylag ritkán vállalkoznak a történeti demográfia helyzetének felmérésére, tanulmányaik többnyire egy-egy speciális problémára irányulnak.³

A válságtudat és a paradigmaváltás szükségessége a nyolcvanas évek végén jelentkezett fokozott erővel a francia társadalomtörténet-írásban. 1988-ban az *Annales* szerkesztőségi cikke a társadalomtudományok általános válságáról beszél, arról, hogy a felvilágosodás szellemében született uralkodó paradigmák – mint a marxizmus vagy a strukturalizmus – elvesztették magyarázó erejüket, megnövekedett a bizalmatlanság az ideológiákkal szemben, illúzióknak bizonyult az implicit konszenzus a társadalomtudományokat összefogó egységes módszereket és a társadalmat homogén realitásnak tekintő értelmezést illetően.⁴ Kérdések merültek fel azzal kapcsolatban, hogyan lehet összehangolni a vizsgálat tárgyának méretét a megfigyelés módozataival és a problémafelvetéssel. A történeti bizonyítás során a korrektt forráskritika és a megfelelő elemzési technika mellett egyre lényegibb kérdésnek tűnt a kiinduló hipotézisek és az igazolásuk elemeinek természete közötti kapcsolat.

Az *Annales* nevével fémjelzett társadalomtörténet-írással szembeni kritika lényege az volt, hogy az – elsősorban a Durkheim-tanítvány *François Simiand* nyomán kialakított alapelveknek megfelelően – szigorú módszertani szabályok szerint kimunkált hipotézisek verifikálásával foglalkozott. A történész munkája során konstruálta vizsgálatának tárgyát, amely a valóságról alkotott hipotézis volt, de amelyet egyre inkább realitásként kezel. Ez az eljárás – *Jacques Revel* szavával – tudományos voluntarizmus⁵, "erőszakot" tesz a forrásokon, olyan fogalmakat, kategóriákat, arányszámokat használ, amelyek a forrásokban eredetileg nincsenek meg, a történész által konstruált tárgy a vizsgált múltban nem létezett, de az eljárás során ez a tény háttérbe szorult, a konstrukció valósággá vált. Az elemzés – a durkheimi alapelveknek megfelelően mintegy magától értetődően – makroszinten valósult meg, anélkül azonban, hogy ennek tényét és lehetséges következményeit figyelembe vették volna, azaz "a vizsgálat léptékét nem tekintették kísérleti változónak, mivel – legalábbis hallgatólagosan – a társadalmi jelenségek tényleges folyamatosságából indultak ki".⁶ Az *Annales* társadalomtör-

ténései kezdettől fogva a tömeges jelenségek, az egyedinek keretet nyújtó nagy társadalmi vagy mentális struktúrák, ezek hosszú időtartamon belül megfigyelhető szabályszerű ismétlődései, illetve változásai, az ezekből levonható törvényszerűségek iránt érdeklődtek. Így előtérbe került a mérés, a kvantifikáció, az ennek keretében hosszú időtartam, a "longue durée" problematikája, ezen belül homogén számsorokból álló "série-k", sorozatok előállításai, ezek statisztikai eszközökkel való elemzése, a szóródás helyett az átlagok, mint az egyedül érdekes többségi, normatív viselkedés kifejezőinek vizsgálata. Ahogy *Fernand Braudel* igen szemléletesen kifejezte: a társadalomtudományoknak három közös fő irányvonal mentén kell haladniuk, ezek a matematizáltság, a térbeli redukció és a longue durée.⁷ Ennek következménye volt, hogy a hosszú távon megfigyelhető makrofolyamatokat vizsgálva ezek mögött okként szintén makrojelenségeket fedeztek fel, teljesen lemondtak a mikroszintű megközelítéstől, arról, hogy az előbbi eredményeit az utóbbival teszteljék, a történelemből a megfigyelő jelen ideje felé haladó, determinált folyamat vált, amelyben megfelelő források birtokában kvantitatív eszközökkel nyomon lehet követni változatlanul tekintett makrojelenségek idő- és térbeli alakulását (indusztrializáció, urbanizáció, modernizáció stb.). Az egyes emberből pedig makrogazdasági folyamatok, társadalmi, demográfiai struktúrák és a mögöttük meghúzódó mentális struktúrák foglya lett, akinek cselekedeteit az említett makrofolyamatok vagy a közösségi szokások, normák, értékek határozzák meg, és aki legfeljebb illusztrációként jelenik meg az elbeszélésben.⁸

Míndez érvényes volt az *Annales Marc Bloch* és *Lucien Febvre* nevével fémjelzett első korszakára, csakúgy mint a második világháború utáni következő generációra. Ennek vezető személyiségei *Ernest Labrousse* és *Fernand Braudel* voltak. A Simiand-tanítvány *Labrousse* fő műveivel⁹ hosszú időre meghatározó szerepet játszott a francia gazdaság- és társadalomtörténet-írásban. *Simiand* ár- és bértörténeti kutatásai, a marxi gazdasági elmélet, a háború utáni közgazdasági növekedésméletek hatására vizsgálta a 18. századi francia hosszú, közepes és rövid időtartamú ár- és bérmozgásokat.¹⁰ A történeti interpretációban a gazdasági folyamatok leírására helyezte a hangsúlyt, ezek társadalmi hatásai érdekelték (ahogy az *Annales* alcíme is kifejezte a vizsgált jelenségek hierarchiáját: Économie, Société, Culture), elemzései során a forrásokból homogén, statisztikai eszközökkel analizálható sorozatokat hozott létre, és felhasználta a közgazdasági növekedésméletek eredményeit (a gazdasági növekedés hosszú távú jelenségeinek vizsgálata, makroökonómiai modellek alkalmazása, struktúrák, komplex struktúrarendszerek hosszú távú, trendszerű mozgása, az átmenet feltételeinek és mechanizmusainak kutatása), és ezeket tette a gazdaságtörténet-írás középpontjába is. Az általa leírt mozgás ciklikus, intenzitása a megfigyelés időtartamától függ, nézete szerint a különböző időtartamú és intenzitású mozgásoknak meghatározó szerepük volt az életszínvonal alakulásán keresztül a politikai eseményekre is, a francia forradalom kitörése a háromféle ciklikus mozgás találkozásával magyarázható. A kutatott időszak nem véletlenül a 18. század, egyrészt ebből a korból már megfelelő mennyiségben vannak olyan források, amelyekből statisztikai módszerekkel vizsgálható hosszú idősorok nyerhetők, másrészt a francia történetírásban a nagy forradalomnak hagyományosan kitüntetett szerepe volt. *Labrousse* metódusaival egyszerre lehetett feltárni a nagy átalakuláshoz vezető hosszú növekedési folyamatot, a később *Chaunnél* is kulcsfogalomként használt nekirugaszkodást ("take off")¹¹, amely nem egyszerű mennyiségi felhalmozás, hanem minőségi változás, a termelés (és az árak) tartós növekedésének nekilendülése.¹² Majd *Labrousse* követőinél a gazdasági növekedést megalapozó vagy kísérő új demográfiai rezsim kialakulása és a kulturális és mentális változások, másrészt a rövidebb távú ciklikus mozgásból fakadó, a pénzügyi és politikai válsághoz vezető kríziseket is. *Labrousse* számára a longue durée az az időbeli keret, amelyen belül az igazán lényeges gazdasági folyamatok lejátszódnak és a történész számára megfi-

gyelhetőek, a krízisek tagolják ezt a hosszú időtartamot, és egyszersmind kezdő – és végpontjait is kijelölik. A labrousse-i gazdaság – és társadalomtörténeti "paradigma" tehát lényegében a háború előtt kialakult, a háború után részint tovább finomodott a közgazdasági elméletekhez és a kvantitatív történetíráshoz való kapcsolódás (*Rostow, Marczewski, Kondratyev és Kuznets* művei¹³), részint *Fernand Braudel* longue durée-kutatásai és időelméleti révén. *Braudel* az általa vizsgált jelenségek mozgásainak intenzitása alapján három időszintet különböztet meg: a (nemcsak politikai) eseményeket tekintve a változás már rövid távon is, a gazdasági konjunktúrák ciklusainál közép távon (évtizedes időtartamon belül), a struktúrák szintjén viszont csak a longue durée alatt érzékelhető. A longue durée számára "a földrajzi, technikai és kulturális kényszerítő erők időbeli kivetítése,"¹⁴ az az időkeret, amelyen belül a struktúrák fennállnak, kijelölve a "lehetséges és a lehetetlen" határait,¹⁵ és amelyen belül az igazán lényeges átalakulást hozó lassú strukturális változások lejátszódnak. A súlypont továbbra is a gazdasági mozgás vizsgálatán volt, de lényegi kérdéssé vált ennek viszonya a tartós társadalmi, demográfiai, mentális struktúrákkal, a fennálló struktúrákon belül próbálták a gazdasági növekedés lehetőségeit megismerni. Ebben a rendszerben a struktúrák az igen lassan változó elemek, amelyek korlátozzák a gazdasági változásokat. *Braudel* a hosszú távú struktúravizsgálatokat modellalkotással tartotta lehetségesnek, történeti modelljei olyan, a megfigyelt valóság alapján szerkesztett magyarázó rendszerek voltak, amelyeket a kutatómunka során a valósággal való ütköztetéssel kell állandóan finomítani, ha a modell érvényét veszti, akkor struktúraváltásnak vagyunk tanúi.

A *Labrousse-Braudel*-féle iskola a hetvenes évek elejéig uralta a francia társadalomtörténet-írást. Mindehhez hozzájárultak a megszilárduló intézményi keretek (az École Pratique des Hautes Études VI. szekciója, amely a hetvenes évek elején önállósult – École des Hautes Études en Sciences Sociales – az Annales-hoz kapcsolódó társadalomtörténet-írás központja). Népszerűségét Franciaországon kívül is növelte alapelveinek, módszereinek egységessége, a számítástechnika terjedésével együttjáró hatékonysága, a kvantitatív módszerek ráadásul azt az illúziót erősítették, hogy a társadalomtudományokban is meghonosíthatók olyan eljárások, amelyek eredményeit a természettudományokéihoz hasonlóan egzaktta tehetik. A kiindulópontból következett az interdiszciplinaritás, *Braudel*ék véleménye szerint a társadalomtudományok közül sajátos időbelisége miatt a történettudomány hivatott az integráló szerepre. Az eredmény az ötvenes-hatvanas években mindenestre imponáló volt, a longue durée kutatások, a kvantitatív módszerek, a kutatások kiterjesztése az árak és bérek idősorairól előbb a demográfiai jelenségek, majd a kultúra és a mentalitás kutatására, *Braudel* tanácsa szerint statisztikai módszerekkel analizálva a születések, halálozások, házasságkötések számadatait, valamint az alfabetizáltság szintjét mutató névalírások vagy a vallásos áhítat intenzitását jelző végrendeletek eredetileg nem számszerű, de a kutatás folyamán kvantifikált adatait, sok vonatkozásban átformálta a kora-űjkorrról alkotott képünket. Ez az az időszak, amikor az *Henry*-módszer megújítja a történeti demográfiát, a demográfiai jelenségek kutatása beilleszkedik a társadalomtörténet-írásba, az anyakönyvi bejegyzések vizsgálata alapján elsőként *Pierre Gombert* állította a társadalmi struktúra mellé az ún. "régí típusú demográfiai struktúrát", mutatta be ennek fokozatos átalakulását a 18. század közepétől, és rajzolta meg a struktúrán belül a gazdaság ciklikus mozgása mellett a demográfiai ciklusokat.¹⁶ Nem sokkal később *Emmanuel Le Roy Ladurie* a társadalmi és demográfiai struktúrák és a gazdasági és demográfiai konjunktúrák mellé kutatásai körébe vonta a kultúra és a mentalitás, valamint a társadalmi konfliktusok problematikáját is.¹⁷ Így *Braudel* ajánlásai szerint (matematizáltság, területi redukció, longue durée) megszületett a lokális monográfia mintapéldánya: egy-egy jól körülhatárolható földrajzi térségben vizsgálták az Ancien Régime utolsó évszázadainak kvantitatív módszerekkel megismerhető struktúráit, a struktúraváltást

megelőző gazdasági-demográfiai-kulturális "take off"-ot és magának a struktúraváltásnak a mechanizmusát.

A labrousse-i paradigma válsága fokról fokra bontakozott a hatvanas évek második felében. A kutatás súlypontja lassan áthelyeződött, a tudományos és a tágabb intellektuális környezetből új impulzusok érkeztek, mindezt betetőzte az Annales körében egy generációváltás, amely a szakítást jól érzékelhetővé tette. A szeriális történetírás érdeklődése a hatvanas években a gazdaság mutatóinak sorozatai helyett egyre inkább a demográfia, majd a "harmadik szint" (a kultúra szférájában a modernizáció mérhető jelenségei, pl.: a névalírások vagy a nyomdatermékek sokasodása, terjedése) sorozatai felé fordult.¹⁸ A kutatás az átalakulás helyett annak előfeltételei és az azt fékező, elsősorban kulturális jelenségekre irányult. A vizsgálódások kitüntetett területe továbbra is az Ancien Régime utolsó évszázada volt, de a forradalmat előkészítő fejlődési folyamat helyett a stabilitás bemutatására törekedtek, nem az ipari társadalom születése, hanem a preindusztriális társadalmak természete vált érdekessé. A krízisek ebben az összefüggésben nem a struktúrák és a konjunktúrák közötti feszültségről, a változásról árulkodtak, hanem bennük működési zavaraiakon keresztül a struktúrák táruáltak fel, az Ancien Régime társadalmának stabilitása és autoregulációs képessége.

Ennek a váltásnak egyik mozzanata *Le Roy Ladurie* nagy monográfiája, amelyben az eredeti tőkefelhalmozás jelenségét kereste a languedoci parasztek körében, de malthusi önszabályozást talált.¹⁹ Tapasztalatainak összegzéseképpen alakította ki 1973-as *College de France*-beli székfoglalójában az "histoire immobile" fogalmát, amely a francia társadalomtörténet-írás egyik kulcsfogalmává vált. Eszerint a 11. és a 18. század között a mezőgazdasági technika változatlansága egy nagy agrárciklust eredményezett, amelyen belül expanzív és hanyatló fázisok váltották egymást, de a rendszer végső soron nagyfokú stabilitást mutatott. A technika és a mezőgazdasági termelés változatlansága egy olyan népesedési küszöböt hozott létre, amelyet kockázat nélkül nem lehetett átlépni. A növekedés működésbe hozta a malthusi "pozitív" fékeket, az egyedüli változás, amely stabilizálta a rendszert, anélkül hogy átalakította volna, a "preventív" fékek (a kései házasság) megjelenése volt a 16. században. Így a gazdaságtörténészek által szuggereált kép (a változás nélküli vagy a változást előkészítő növekedés) helyett egy másfajta táru szemünk elé, a növekedés nélküli változását. Az "histoire immobile" valójában nem mozdulatlan történelem, hanem egy rendkívül heterogén történeti fejlődést takar. Míg a gazdasági és a demográfiai mozgás változatlan keretek között marad, a növekedés után mindig ugyanarra a szintre tér vissza, az állam, a társadalom, a mentalitások, a szellemi élet főleg a 16. századtól kezdve az átalakulás szakaszába lépnek. Az agrárstruktúra változatlanságához így rendkívül viharos eseménytörténet társul. A modernizáció többé már nem a gazdasági növekedésre épülő globális átalakulás, hanem erősen kötődik a mentális struktúrákhoz. *Le Roy Ladurie* mellett ki kell emelni *Philippe Ariès* és *Michel Foucault* szerepét, kiknek szemében a modernitás kialakulása a társadalmi viselkedésformák racionalizálódása, a mentális struktúrák átalakulása nem kötődik szükségszerűen a gazdasági vagy demográfiai folyamatokhoz, belső dinamizmusuk és instabilitásuk váltja ki az áttérést egyik diskurzív rendszerről (a valóságról való beszédmód) a másikra, ami átalakítja a hatalom szerkezetét és átstrukturálja a társadalmat, és így a modernizációs folyamatok motorja lesz. A társadalmi valóság megértéséhez rekonstruálni kell azokat a kategóriákat, amelyekben annak idején gondolkodtak róla, azokat az eszméket, amelyek megtestesültek az intézményekben, és amelyek a társadalom alappilléreit jelentették. Mindezt a legkevésbé tudatos hétköznapi gyakorlatban, szokásokban lehet tetten érni. Ez már a történeti antropológia áttörését jelzi, a kérdés az, hogy a gondolkodás formái hogyan határozzák meg a társadalmat és azon keresztül a gazdasági struktúrákat.²⁰

A paradigmaváltásban a tudomány belső fejlődésén kívül szerepe volt más társadalomtudományok alakulásának is. A hatvanas évek a strukturalizmus fénykora, az Annales-féle társadalomtörténet-írásra a marxizmus és a közgazdasági növekedésméletek helyett elsősorban a filozófia (Foucault mellett meg kell említeni Althusser nevét) és a strukturális antropológia kihívása (Claude Lévi-Strauss) volt hatással. Az irányváltás okai között számolni kell még a hatvanas évek végének politikai és társadalmi viszonyaival: egy értékválsággal küszködő világ a gazdaság problémái helyett a mentalitás, a kultúra kérdései felé fordul, 1968 után az Annales-iskola többnyire baloldali elkötelezettségű képviselőire egyre kevesebb vonzerőt gyakorol a marxizmussal több ponton érintkező labrousse-i megközelítés. A paradigmaváltás ezenkívül általában generációs kérdés is, 1974-ben a "Faire de l'histoire" című három kötettel az Annales új nemzedéke lépett színe.²¹ François Furet szerint nem a gazdaság a meghatározó tényező a francia történelemben, összefoglalja kétségeit a kvantitatív megközelítéssel szemben, André Burguère számba veszi a történeti demográfia addigi eredményeit és problémáit (lásd később), a kvantifikáció háttérbe szorulása térben és időben új területek feltárását jelenti, így igen erős hangsúlyt kap a középkor társadalomtörténete, az ideológiák és a mentalitások szerepe (Georges Duby és Jacques Le Goff), újjáéled az érdeklődés az eseménytörténet iránt (Pierre Nora tanulmánya, később *Dubynél* is tanúi lehetünk), igen erős az interdiszciplinaritásra törekedés (a demográfia mellett szó esik a régészet, a közgazdaságtan, az antropológia, a vallástörténet és vallásszociológia, az irodalomtörténet, a nyelvészet, a művészettörténet és a politikatudomány kínálta lehetőségekről), a történet-tudomány lehetséges új tárgyai között megjelenik az időjárás (*Le Roy Ladurie*), a könyv és a művelődés (Roger Chartier és Daniel Roche), az emberi test, a betegség és egészség, az ünnepek, a közvélemény szerepének vagy a filmművészetnek a kutatása.

Az új társadalomtörténeti iskola egy másik programadó kötetének címéről "Nouvelle Histoire"-ként jelölte önmagát.²² A hetvenes-nyolcvanas években egymást követték az eredmények: a kvantitatív módszerek egyeduralmának véget vetett a kvalitatív elemzés jelentőségének növekedése, a braudeli "térbeli redukció" következményeképpen kialakult területi monográfiatípust felváltották a tematikus művek, sorra jelentek meg a nagy többkötetes összefoglalók,²³ újracéltelmezték a francia forradalom történetét, a gazdaság különböző időtartamú ciklikus mozgásainak találkozása helyett a kulturális változásoknak adva a fő szerepet,²⁴ a középkor történetében a világról alkotott képzetek kerültek a középpontba,²⁵ megjelent az addig mellőzött eseménytörténet, bemutatva, hogy a szereplők maguk hogyan élhették meg az eseményt, illetve hogy egy történelmi eseményhez utóbb milyen képzetek kapcsolódtak, hogyan "konstruálódtak", hogyan vált a történelmi gondolkodás részévé.²⁶ A történeti demográfia kutatásában is a demográfiai viselkedés mögött álló mentalitások vizsgálata került az előtérbe, nagy hangsúlyt kapott a családtörténet, a gyermekkor, a halállal szembeni attitűdök feltárása, a városi demográfia kutatása (minderről később részletesebben). Robert Mandrou kitágította a pszichológia irányába a mentalitástörténet határait, megrajzolva a 16-17. századi ember fizikai és lelki-szellemi környezetét, a fizikai környezet hatását az utóbbira, az éhínség, a járványok és a valós és képzelte félelmek hatását az emberek pszichoszomatikus állapotára és a kollektív hisztériák (mint például a boszorkányüldözések, a rémhírek terjedése) kialakulására, a forrásokból megpróbálta kibontani a különböző érzékszervek szerepét, súlyát az érzékelésben és ezek visszahatását a kollektív lelkiállapotra (a döntően orális falusi kultúrában az érzékelésben a legfontosabb szerepet a hallás játssza, ez viszont újra csak a rémhírek terjedésének, a rendkívül labilis lelkiállapot kialakulásának kedvez).²⁷ Ide kapcsolódnak Jean Delumeau könyvei a félelem formáiról és hatásairól vagy a bűntudat szerepéről.²⁸ Mandrou később így foglalja össze, hogy a mentalitástörténeti kutatásoknak a jövőben milyen irányba kellene haladniuk: fel kell tárni mindazt, ami az ember

materiális környezetét adja, mégpedig saját társadalmi kontextusában rekonstruálva. Ez magába foglalná az élet biológiai feltételeinek megrajzolását: a táplálkozást, az inségeket, azok fizikai és pszichikai hatásait, a városi és falusi, valamint a különböző társadalmi rétegek táplálkozásának különbségeit, a lakásviszonyokat, a hideggel és a meleggel való küzdelem eszközeit, az ivóvizet, az öltözködést, a testi higiéniét, a betegségek történetét, a közösségi szolidaritás formáit, a demográfiai viszonyokat, és a mindezek mögött álló mentális állapotot, az érzelmi élet formáit, az érzékenység, a felfokozott érzelmek megnyilvánulásait, a könnyeket, a nevetést, az érdeklődést a bűn, a bűnözők, a kivégzések iránt, a tömeg brutalitását, a kommunikáció csatornáit. Az így megírt történelem (*histoire socio-économique* és *histoire biologique*) összefoglalná a "kollektív élet szuperstruktúráinak formáit."²⁹

A "Nouvelle Histoire" *Bernard Lepetit* kritikája szerint egy dologban hasonlít a labrousse-i iskolához: a cselekvő ember mint a történelmet alakító aktív szereplő itt sem kap szerepet. "...nem annak a megismerése a kérdés, hogy a társadalom mint szabadon cselekvő lények teremtménye mit tesz, mit tehet vagy mit köteles tenni önmagával, hanem az, hogy mit tesz a gazdaság a társadalommal (Labrousse-nál vagy Braudelnél), hogy mit tesznek a világ képzetei a társadalommal (Le Goffnál vagy *Le Roy Ladurie-nél*), s hogy mit árulnak el róla ugyanazon esemény során. A szereplő eltűnése együtt jár azzal, hogy a tettet a társadalmi önépítkezés modelljei közül diszkvalifikálják."³⁰ A kultúrát mint kollektív jelenséget vizsgálták, a személytelen kulturális folyamatokban az egyén cselekedetei determináltak a hosszú időtartam alatt érvényes normák, értékek és kategóriák által. Éppen mivel a világról alkotott képzetek a *longue durée* szférájába tartoznak, szemben a rövid időtartam alatt lejátszódó egyéni cselekvésekkel, a köztük levő kauzális kapcsolatokat is ez a hierarchia szabja meg. A képzetek globálisabb jelentőségűek, hozzájuk képest az individuális cselekedetek a jel vagy index szerepét játsszák: megfigyelt ismétlődésük feltárja a mögöttük ható képzeteket.³¹ Tehát akár a labrousse-i iskolát, akár a Nouvelle Histoire-t tekintjük, az individuum cselekedetei determináltak a gazdasági folyamatok vagy a társadalmi normák, értékek által, ezek a tényezők lényegében – az alapfeltételezés szerint – egyenlő mértékben hatnak a társadalom tagjaira. A statisztikai átlagok, a többségi viselkedés ezekre a mozgatórugókra világítana rá, ez viszont együtt járt az átlagtól eltérő, az "abnormális" negligálásával. Mindez feltételezi, hogy a történelemben hosszú távon olyan megfelelő módszerekkel megismerhető folyamatok zajlanak, amelyek a szereplők helyzetét determinálják, lineárisak, valamely cél felé haladnak, ebben a folyamatban a változás mechanizmusai feltárhatóak és azok a fogalmak és kategóriák, amelyekkel ezeket a folyamatokat leírjuk (pl.: modernizáció, iparosodás, urbanizáció, a modern államiság kialakulása, demográfiai átmenet) az időben változatlanok, és lényegében globálisak.

A francia társadalomtörténetnek ez a két egymást követő modellje a nyolcvanas évekig jelentős eredményeket hozhatott fel, az Annales-iskola – noha a francia kutatók maguk többnyire tagadják létezését³² – a szűkebben vett szakmai körökön kívül is világszerte ismertté vált, amit a számítástechnika elterjedése a történeti kutatásokban csak tovább fokozott. Mégis a válság jelei éppen ekkor kezdtek mutatkozni, amit az 1988-as *Tournant Critique*, majd az Annales erre válaszoló 1989-es száma jelzett a legnagyobb erővel.³³ Vagy – amint *Jacques Revel* fogalmaz – az uralkodó modell kritikája ekkor erősödik fel – legalábbis a történészek egy részénél.³⁴ A kételkedést, a "bizalmi válság" kialakulását számos tényezőre lehet visszavezetni: szerepet játszik benne a felhalmozott adatok tömege, amelyet nem kísért a kérdésfeltevés hasonló ütemű megújítása, minek következtében úgy tűnt, hogy a nagy anyagi és szellemi ráfordítást igénylő kvantitatív vizsgálatok ehhez képest viszonylag csekély eredményt hoznak, a "csökkenő hozadék" elve érvényesül.³⁵ Hozzájárult a válságérzethez az is, hogy a Nouvelle Histoire jelentősen kitágította a kutatás terét, nyitott a rokontudomá-

nyok felé, de ez éppen a történettudományon belül hozott létre új válaszfalakat, az integrálatlan, egymástól elszigetelt részterületekre bomlás, a "felmorzsolódás" azzal a veszéllyel járt, hogy a kutatás eredménye valamiféle áttekinthetetlen tabló lesz.³⁶ Az addig uralkodó paradigma szerint folytatott makrovizsgálatokkal szembeni elégedetlenség természetesen értelmezhető a közben lejátszódó újabb generációváltással is, amely az addig mellőzött mikrovizsgálatokat az előtérbe helyezte. De ezenkívül mindenképpen számolni kell más tényezőkkel is. *Jacques Revel* óvatos megfogalmazásában: "Ez az átalakulás annál is inkább érezte hatását, mert ezzel egy időben erőteljesen megkérdőjelezték a társadalomtudományokat egybefogó (vagy legalábbis számukra hivatkozási háttérül szolgáló) nagy paradigmákat, s velük együtt az egyes tudományszakok együttműködésének egyes módozatait. A kétkedés, amely ugyanezekben az években hatalmába kerítette a számukra érthetetlen, sőt gyakran leírhatatlan válságformákkal küzdő társadalmakat, természetszerűen hozzájárult annak a meggyőződésnek az elterjedéséhez, mely szerint a társadalmi tények átfogó megértésének tervét – legalábbis ideiglenesen – zárójelbe kell tennünk."³⁷ Ha megpróbáljuk ezt az igen tömör kijelentés értelmezni, akkor a társadalomtudományok Tournant Critique-ban is leírt válsága, a nyolcvanas évek episztemológiai fordulata mögött olyan átfogó bizonytalanság rejlik, amely részben a tudományon kívülről jön. A "társadalmi tények átfogó megértését" szolgáló paradigmák meggyengülése, a módszerekről való gondolkodás, illetve annak a kérdésfelvetésnek a háttérben, hogy a választott módszerek, alapelvek, a megfigyelés keretei, léptéke hogyan befolyásolják a vizsgálat eredményét, ott sejtethetjük a természettudományok 20. századi fejlődését (ennek ismeretelméleti, tudományfilozófiai és a társadalomtudományokra gyakorolt hatása további alapos tisztázásra szorulna), a nyolcvanas évek végén lejátszódó, a társadalomtudósokat is váratlanul érő politikai változásokat, de általánosabb politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális válságtüneteket, ezzel összefüggésben a posztmodern gondolkodás (a posztmodern "mint a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanság"³⁸) vagy más filozófiai áramlatok (pl.: a *Husserl*-féle fenomenológiai iskola) hatását, vagy a nyolcvanas évek angolszász antropológiájának, de mindenképp az olasz mikrotörténeti iskola ösztönzését.

A váltás nem egy csapásra következett be, útkereső próbálkozások a Tournant Critique előtt is folytak, *Monique Cottret* a *Mandrou* könyvéhez írt kiegészítésében összefoglalva a történeti kutatás újabb (nyolcvanas évek végi) eredményeit és a jövő feladatait, mindenesetre felsorol néhányat.³⁹ Így *S. L. Kaplan* rámutatott a longue durée vizsgálatok korlátaira, amely lehet, hogy nagyszerű analitikus eszköz, de eltorzíthatja a történeti valóságot. A létfenntartás, az élelmiszerellátás problémái rövid távon jelentkeznek, a longue durée perspektívájából nem látszik a túlélésért vívott harc, ennek a harcnak a különböző stratégiái. A hosszú időtartam kutatása ezeket a kéréseket elhanyagolja vagy mellőzhető zavaró tényezőnek tekinti, ez, az eseménytörténet iránti megvetésével együtt, a társadalomtörténetből absztrakt, hús-vér nélküli tudományt farag. *Kaplan* ezzel szemben a rövid távon megfigyelhető valós tényekből kiinduló újfajta krízisvizsgálatokat javasolt (événementiel économique).⁴⁰ Hasonlóképpen érdekesek *Cottret*nak azok a következtetései, amelyeket a Nouvelle Histoire új kutatási irányaihoz fűz. Az érzékelés, az érzelmek vagy az ízés történetének feltárása egyenesen szükségessé teszi a korabeli szépirodalom tanulmányozását, amelytől nem szabad tartózkodni a reprezentativitás problémái miatt, sőt hogy a viselkedési formák mögött feltáruljon az értékek rendszere, ismerni kell a megismerésre, az érzékelésre vonatkozó korabeli elméleteket, hogy a forrásokat ezek alapján értelmezhesük.⁴¹ De a jövő szempontjából talán még izgalmasabb, hogy a hetvenes évek végétől újjáéled a korábbi társadalomtörténeti paradigmák által mellőzött műfaj: a biográfia. Ez egyrészt jelzi, hogy a tömegjelenségek, a struktúrák vizsgálata után az egyes ember története is kezd érdekes lenni,

másrészt új források (livres de raison: egyfajta, a család életének eseményeit, gazdasági feljegyzéseket, de alkalomadtán bármely más eseményhez fűzött reflexiókat rögzítő naplóféleség, magánlevelezés, memoárok, perszövegek) feldolgozását, új (kvalitatív) módszerek alkalmazását és új kérdések felvetését (egy egyéniség egy adott korban hogyan "alkotja meg" önmagát, milyen döntéseket hoz, milyen stratégiákat választ helyzetről helyzetre, története mennyiben reprezentatív) jelenté.⁴² A művek továbbra sem a "nagy történelem" szereplőinek életét dolgozták fel, hanem az Ancien Régime társadalmának különceit, "self-made-man"-jeit, a kulturális közvetítőkéit, akikről megfelelő minőségű és mennyiségű írott emlék maradt.⁴³ De ezzel kapcsolatban *Michel Vovelle* már felveti, nem volna-e ideje kilépni a "népi gettóból", és újra vizsgálni az elit kultúra képviselőit, Ménétra, a párizsi üveges után újraolvassani *Rousseau-t*, figyelembe venni a zseni dimenzióját is.⁴⁴ A felsoroltak: a longue durée absztrakciójának elutasítása, a reprezentativitás problémájának átfogalmazása, az egyéni életpályák nyomkövetésének felértékelődése, már a Tournant Critique körüli viták nyomán formálódó új történetírói gyakorlat elemei.

A korábbi paradigmákkal szemben bizalmatlan francia társadalomtörténészek az új alapelvekről és módszerekről folytatott vitákban részint ezekből a korábbi eredményekből, részint a nyolcvanas években kibontakozó olasz mikrotörténelem és az antropológia (az angolszász antropológia helyett elsősorban a norvég *Fredrik Barth* művei szolgálnak hivatkozási alapul⁴⁵) téziseinek és gyakorlatának az adaptációjából merítettek. Fontos hangsúlyozni – *Jacques Revel* soha nem mulasztja el – hogy a mikrotörténelem körüli viták meglehetősen korlátozott körben folynak, és a mikrotörténelem maga nem jelent rendszerbe szervezett tételekből kiinduló iskolát vagy egységes diszciplínát, hanem közös elégedetlenségből, kritikai szemléletből fakadó sokszor igen különböző munkamódszerek és kutatói tapasztalatokon nyugvó történetírói gyakorlatot, amely nem rendelkezik "alapszöveggel", elméleti alapvetéssel.⁴⁶ Nem jelent kialakult, új társadalomtörténeti paradigmát, legfeljebb sejthető, hogy a következő évtizedek paradigmája ezekből a vitákból és ebből a gyakorlatból nőhet ki. Sajátos a mikrotörténelem franciaországi recepciója is: elsősorban a társadalomtörténet tárgyának megkonstruálásával kapcsolatban jelentkezik, és a mikrovizsgálatok perspektíváját – az olaszok többségével ellentétben – nem tekintik kivételezett jelentőségűnek a társadalmi jelenségek kauzális viszonyainak feltárásában. A mikro-megközelítési módot olyan – eddig elhanyagolt – lehetőségként kezelik, amely (a különböző léptékű térképekhez hasonlóan) ugyanannak a realitásnak más részleteit mutatja meg, mint a makrovizsgálat. A történeti megismerés folyamatában kulcsszerepet kap a "léptékváltás", az egymást követően többféle nézőpont, elemzési szint alkalmazása, az "approche multiscopique", ahol az elemzés mindig mikroszinten indul el, az egyedi esetek megfigyelésétől halad egy általános érvényű elméleti modell megalkotása felé.⁴⁷ Igen lényeges az, hogy minden esetben általánosítható konklúziók levonása a cél, de a makroszinten előállított tudást a mikroszintű vizsgálatok tapasztalatai ellenőrzik, miközben feltárul a társadalmi jelenségek és a bennük rejlő oksági viszonyok sokrétűsége és dinamizmusa. Az elemzés során tudatossá válnak a léptékváltás következményei: a vizsgálat tárgya, a módszerek kiválasztása, a történész által konstruált tudás ennek függvénye. A mikroszintű vizsgálatok elsősorban a társadalmon belüli kapcsolatok, a társadalmi identitás, a társadalmi jelenségek változásának kutatására irányulnak, azokra a folyamatokra, amelyekkel a társadalom aktív szereplői szüntelenül újradefiniálják a társadalmi szervezetet. Ebből a nézőpontból minden társadalom önmaga megalkotásának állandó folyamatában ragadható meg, és mivel ez a folyamat különböző anyagi és mentális helyzetű szereplők állandó alkalmazkodási kísérleteiből épül fel, akiknek viselkedése nem látható előre valamely a priori feltételezett funkcionista vagy strukturalista modell alapján, és tetteik következményeit is a bizonytalanság kíséri, ezért ezek a társadalmi folyamatok nem

lehetnek eleve determináltak.⁴⁸ A lényeg az egyének sajátos pozíciójának megrajzolása, belehelyezésük abba az állandóan változó interrelációs együttesbe, ahol döntéseiket hozzák, egyéni stratégiáik feltárása, amelyekhez a bizonytalanság, a tanulás, az emlékezet fogalmi kötődnek. A cél a valóság, a társadalmi folyamatok sokféleségének a bemutatása, amely nem történhet a kauzális kapcsolatok számának redukciójával vagy egy racionálisan egységes hipotetikus alapelv kimunkálásával. Minden társadalom fő vonása az értékek (az egyéni cselekedeteket, döntéseket motiváló preferenciák) és az egyéni helyzetek, pozíciók különbözősége, valamint a döntések, választások kimenetelét illető bizonytalanság. Ebből következik, hogy az egyéni viselkedést nem lehet mechanikusan levezetni valamely normának való engedelmességéből, a társadalmi viselkedés pedig a társadalmat alkotó individuumok viselkedésének összessége, a makroszinten a többségi viselkedésben tükröződő normák pedig az egyéni cselekedetekhez kapcsolódó értékek összeadódásából származnak. Éppen ezért az elemzésben a statisztikailag kisebbségi viselkedésnek is ugyanolyan magyarázó ereje van, mint a többségének, a cél az, hogy az elemzési minta minden egyedét eredeti sajátos döntési pozíciójában ábrázoljunk, rekonstruálva teljes anyagi és mentális eszköztárát és más cselekvőkkel való kapcsolatait.⁴⁹ Ebből a nézőpontból a kisebbségi viselkedés is "normális" (lásd az olasz mikrotörténészek "kivételes normális" terminusát), egy társadalomról szélsőségei is sok mindent elárulnak, feltárva a lehetőségek határait, másrészt pedig a társadalmi változás mechanizmusait vizsgálva a normától eltérő viselkedés különös jelentőséget kaphat, idővel elfogadott viselkedésformává válhat. Ezért a mikrotörténészek egy része Barth nyomán olyan generatív modellekkel kísérletezik, amelyekben az összes egyéni viselkedésforma, életút bennefoglaltatik, ezek a feldolgozás során nem aggregálódnak, és amelyekben a kivételes valóban normálissá válik.⁵⁰

Összegezve a mikrotörténelem – különösen annak francia változata – egy lehetséges alternatívát kínál a korábbi makrovizsgálatokra épülő társadalomtörténeti paradigmákkal szemben, nem preferálja ugyan a mikroszintet a makro rovására, de a mikroszinten szerzett tapasztalatot tartja kiindulópontnak, amelynek összetettsége folytán nagyobb a feltáró ereje. A társadalmi sokféleség, a számtalan egyéni stratégia, életpálya feltárásával előbukkannak a korábban unilineárisnak és egységesnek tartott makrofolyamatok helyi változatai, megtorpanásai, elágazásai, kontinuitásuk helyett diszkontinuitásuk válik meghatározó élménnyé. A korábbi nagy magyarázó modellek által eltüntetett egyének a társadalmi folyamatok alakítói-vá válnak, ezek a folyamatok éppen a cselekvők akciói és interakciói révén épülnek szüntelenül. A jelenből visszavetített kategóriák helyett a cselekvők által választott identitás és az a kapcsolatrendszer vált érdekessé, amelyben a cselekvésük lejátszódott. A történelemből ebben az értelmezésben a priori determinált, szükségszerűen a jelenhez vezető folyamat helyett a társadalmi cselekvők egymással és az általuk létrehozott intézményekkel folytatott állandó párbeszédéből és egyezkedéséből kialakuló, speciális körülményekhez való alkalmazkodásukból felépülő, egyszeri és megismételhetetlen, sok lehetséges helyi változatot felmutató folyamat lett.

II.

A francia társadalomtörténet-írás háború utáni fejlődésének ilyen részletes bemutatását a történeti demográfiával való szoros kapcsolata indokolja. Másrészt ez az oka annak, hogy az általunk rajzolt kép természetesen töredékes, némileg önkényes válogatáson alapul, elsősorban azokat a francia szerzőket vettük figyelembe, akik a választott téma szempontjából fontosnak látszanak és a fejlődés irányát kirajzolják.

Amennyiben a Tournant Critique és az Annales-hoz kötődő társadalomtörténészek helyzetelemzése pontos (tudniillik hogy a társadalomtörténeti paradigmaváltást a társadalomtudományoknak a külső, tudományon kívüli világ bonyolult, nehezen értelmezhető kríziséből fakadó általános válsága indokolja), akkor hasonló jelenségeknek más társadalomtudományokban és a par excellence interdiszciplináris történeti demográfiában is fel kell bukanniuk. Ezért mielőtt a történeti demográfia fejlődését és kilencvenes évekbeli alakulását áttekintenénk, lássunk néhány példát más társadalomtudományok területéről: jelentkeznek-e a társadalomtörténet változásához hasonló tendenciák más diszciplínákban is.

A szociológiában⁵¹ az ötvenes-hatvanas években részint a marxizmus, részint a *Durkheim-re* támaszkodó funkcionalista elmélet, valamint Lévi-Strauss strukturális antropológiája hatására a makrotársadalmi problémák iránti érdeklődés dominált. Ez feltételezte, hogy a társadalom az egyénektől függetlenül létezik, hogy az individuális viselkedést a társadalomban és a mentalitásban fennálló tartós struktúrák határozzák meg. A nagy társadalmi folyamatok a résztvevők akaratótól lényegében függetlenül, determinisztikus törvények szerint alakulnak. A szociológusok (Franciaországban különösen) ezeknek a törvényszerűségeknek a feltárására törekedtek, a cél a társadalom működésének, a társadalmi alrendszerek közötti kapcsolatoknak a megismerése volt. A változás fokozatosan (és nem teljeskörűen) jelentkezett az elmúlt kb. húsz évben, párhuzamosan a kétpólusú világrend összeomlásával, a marxizmus népszerűségének csökkenésével, a nyugati világ töretlen gazdasági fejlődésének megtorpanásával, a nyugati értékrend válságával, a posztmodern elmélet jelentkezésével. Eltűnt a magabiztosság a társadalmi fejlődés nagy törvényszerűségeinek létezésével, ezek megismerhetőségével kapcsolatban, a posztmodern (*Lyotard*) megfogalmazta kételyeit a "nagy narratívák" tudományos mivoltával kapcsolatban: a nagy társadalmi folyamatokról vagy jelenségekről igen különböző narratívák mondhatók el, de ezek közül egyik sem áll közelebb a valósághoz, mint a másik.⁵² Fontos szerephez jut a metodológiai individualizmus: a társadalmi jelenségek és folyamatok az egyének cselekedeteinek összegződésai, kevésbé szélsőséges formában megengedve, hogy az egyéni akciók nyomán létrejött makrojelenségek visszahatnak az egyénekre. Ennek megfelelően előtérbe kerültek az individuális viselkedésre vagy kis közösségek életére irányuló mikrovizsgálatok a korábban uralkodó makro-megközelítéssel szemben. Ebből a perspektívából az egyén alakítja a társadalmi jelenségeket, nem léteznek determinisztikus fejlődési törvényszerűségek, a jövő nem látható előre, a bizonytalanság fontos tényezővé válik.

A változás érzékelhető a francia gazdaságtörténet-írásban is. Míg a korábban domináns labrousse-i modell ereje a közgazdaságtannak való szoros kapcsolatában rejlett, újabban pontosan ezzel a viszonytal szemben merültek fel kételyek. *Jean-Yves Grenier* szerint problematikus két ennyire eltérő megközelítési módot és időfogalmat használó tudományág együttműködése, hiszen a közgazdaságtan deduktív, a történettudomány pedig alapjában véve induktív módon működik.⁵³ A korábbi gazdaságtörténeti időmodellek megalkotása, az elemzéshez választott időegységek hierarchiája, a hosszú időtartam, a szekuláris trendek preferálása részint eleve determinisztikus szemléletet feltételezett, a priori logikán alapult, másrészt szorosan kapcsolódott a számszerű, sorozatokba rendezett adatok felhasználásához. A választott időmodell (a *longue durée*) és a vizsgált, az eredeti adatokból összeállított számsorok tökéletesen illeszkedtek egymáshoz, a sorozatokat mintegy az előfeltevésekre alapozott modellen keresztül olvasták. Ebben az elméletben a véletlenszerűnek, az átlagtól eltérőnek kevés hely jutott, vagy mellőzték az elemzés során vagy a rendszer autoregulációs működésének egyik elemévé vált. Ezzel szemben a kvantifikáció háttérbe szorulásával járó episztemológiai fordulat felveti az időválasztás relativitásának kérdését, egy másfajta, a mikroelemzéshez alkalmazkodó időmodell kimunkálása az időben lejátszódó folyamatok

determinista voltát kérdőjelezi meg. Az időbeli változók itt már nem meghatározott trendet jelentő röppályát követnek, amelyhez a külvilágból érkező sokkhatások után visszatérnek, hanem az állandó sokkhatások okozta eltérések a tendenciától maradandó hatásúak, a változások véletlenszerűek, nem determináltak semmiféle trendtől, az időbeli folyamatok sztochasztikus természetűek, véletlenszerű változások eredőjeként jelentkeznek.⁵⁴ Változást jelent az is, hogy a közgazdaságtan korábban változatlanak tekintett kategóriáit térben és időben kontextualizálni próbálják, a tradicionális társadalmak leírására inkább a korabeli fogalmakat, kategóriákat használják. *Grenier* gazdaságtörténeti munkájában ezt összeköti a kategóriák születésének feltárásával és pontos tartalmuk megrajzolásával, a közgazdaságtudomány keletkezésének rekonstruálásával és elemzésével.⁵⁵

Horváth Róbert a demográfiai elméletben mutatkozó paradigmaváltásról értekezett 1992-ben írt tanulmányában,⁵⁶ a változásban az általa "endogénnek" nevezett, a tudományfejlődés belső logikájából következő átalakulás mellett nagy súlyt helyezve a tudományágon kívüli "exogén" hatásokra. Eszerint egy-egy tudományos paradigma magyarázó ereje akkor kezd meggyengülni, amikor "alaphipotézis-rendszerük" változatlansága miatt egyre jobban elszakadnak a külső környezet változásaitól. Az "exogén tudományos forradalom" szükségszerű velejárója a tudománytörténeti és tudományelméleti kutatások előtérbe kerülése, a tudományágak közti határvonalak bizonytalanná válása, módosulása. Ez az interdiszciplináris szemlélet erősödésével jár, *Horváth Róbert* ezzel magyarázza a demográfia tudományán belül olyan eleve köztes helyzetben lévő, interdiszciplináris tudományágak önállósodását, mint a történeti demográfia vagy a gazdaságdemográfia. A szerző nézete szerint jelenleg a demográfiában és más tudományokban (pl.: az elméleti közgazdaságtanban) "endogén" és "exogén" okokból episztemológiai válság körvonalazódik, amelyet a régi elméletek (pl.: a demográfiai átmenet hagyományos felfogásának tarthatatlansága) körüli bizonytalanság, valamint a külvilágból származó új követelmények (pl.: a környezeti problémák által felvetett humán-ökológiai szempontok) felbukkanása idéz elő. Mindez tükröződik a makromegközelítéssel szembeni bizalmatlanságban, a mikrovizsgálatok előtérbe kerülésében, az interdiszciplináris szemlélet erősödésében, amely a demográfián belül hoz létre differenciálódást, új határvonalakat (pl.: egy elkülönülő családdemográfiai terület önállósodása). A paradigmaváltás egyik legfontosabb eleme a korábbi a priori logikára épülő, deduktív jellegű elméletek felülvizsgálata, és ezek helyett a tények feltárásán és tudományos verifikálásán alapuló induktív eljárások előnyben részesítése.

A demográfiában folyó paradigmaváltással foglalkozik *Daniel Courgeau* és *Éva Lelièvre* tanulmánya is.⁵⁷ A szerzők az új paradigmához vezető átmenet legfontosabb elemének az egyéni életutak vizsgálatának szilárd elméleti keretbe öntését tartják (event history analysis). A korábbi paradigma fő sajátossága az volt, hogy a demográfiai jelenségeket a zavaró hatásoktól megtisztítva, külön-külön vizsgálták, a kutatás nem egyéni életpályákra irányult, hanem valamely homogénnek tekintett emberi sokaságra, amelyről éppen a homogenitás fenntartása érdekében feltételezték, hogy tagjaikra azonos hatások nehezednek, a kilépő egyének tüstént egy más emberi populációhoz, a belépők pedig a vizsgált populációhoz alkalmazkodnak. A klasszikus paradigma szerint egyszerre csak egy demográfiai eseményt vizsgálnak, eszerint egyrészt lehetetlen azok nyomon követése, akik valamely zavaró hatás következtében kiestek a megfigyelésből, másrészt valamely vizsgált jelenséget és zavaró tényezőit egymástól függetlennek tekintik. A kutatás során abból az alapfeltevésből indulnak ki, hogy azok viselkedése, akik valamely zavaró esemény folytán kiesnek a vizsgálat köréből (pl.: az első házasságkötés korának elemzésénél a halandóság vagy a vándorlás következtében), ugyanolyan lett volna, mint azoké, akik ezeken nem estek át. Ezt a feltevést a tapasztalat viszont nem igazolja, az elemzés során hiába osztják egyre kisebb szubpopulációkra a

megfigyeltek körét, hogy a homogenitást fenntartsák, mindig maradnak olyan zavaró tényezők, amelyeket nem vettek figyelembe. Ez a fogyatékoság legalábbis megkérdőjelezi egy esemény longitudinális vizsgálatának lehetőségét, ami új paradigma kimunkálását teszi szükségessé. A szerzők által javasolt "event history analysis" sokkal dinamikusabb megközelítést tesz lehetővé, amikor egy eredeteseményt átél, de különböző eredetű, különböző anyagi, társadalmi és mentális pozícióval rendelkező és különböző külső hatásoknak kitett egyének életpályáinak a sorozatát vizsgálja. Az egyéni életpálya ebből a nézőpontból olyan komplex, sztochasztikus folyamat, amely minden mozzanatában függ a múlt történéseitől, a jelen és a jövő hatásaitól. Az egyéni életpályák vizsgálata azt is jelenti, hogy a zavaró hatásokon (pl.: vándorlás) átesettek nem vesznek el a kutatás során, hanem továbbra is nyomon követik őket, viselkedésüket összehasonlítva a zavaró hatáson át nem esettekével. Fontos lesz a demográfiai események közötti interakciók elemzése: egy átél demográfiai esemény hogyan változtatja meg más események átélésének valószínűségét. A lényeg, hogy egy emberi népesség egyedei soha nincsenek teljesen azonos pozícióban, a viselkedési minták nem velünkszületett tulajdonságok, hanem változhatnak az egyéni életpályának megfelelően, a kezdeti heterogenitás az idők folyamán növekszik, az egyéni viselkedés megértéséhez mindezt számításba kell vennünk. Ennek megfelelően az elemzésnek többszintűnek kell lennie (multi-level analysis), figyelembe véve időben állandó vagy változó, kvantitatív és kvalitatív, csak az egyénre vagy egész csoportra jellemző tulajdonságokat, jellemzőket. Maga az "event history analysis" már vagy tizenöt éve ismert, de mára paradigma épült rá, érvényességét matematikai és statisztikai elméletek biztosítják, és így az emberi viselkedés mélyebb megértését eredményezheti, mint a klasszikus demográfiai elemzés.

A részletesebben áttekintett (társadalomtörténeti) és a felületesen érintett (szociológiai, gazdaságtörténeti, demográfiai) példák eléggé egyöntetű képet nyújtanak: közös elemük az egyetemes érvényű magyarázó elméletekkel szembeni bizalmatlanság, a makroszintű vizsgálatok elvetése vagy mikroszintűekkel való tesztelése, kiegészítése, a kvalitatív módszerek terjedése, új, a mikroszintű elemzések követelményeihez illeszkedő kvantitatív módszerek kidolgozása, a mikroszint iránti érdeklődés háttérben a cselekvő individuumnak mint a társadalmi jelenségek alakítójának feltűnése. Vizsgálódásunk következő állomása az lesz, hogy ezeknek a jelenségeknek a francia történeti demográfiában való jelentkezését próbáljuk felmérni.

III.

Bár a népesedéstörténet iránti érdeklődés hosszú múltra tekinthet vissza, a történeti demográfia mint önálló célkitűzésekkel, módszerekkel és intézményi háttérrel rendelkező akadémiai tudomány az ötvenes években született meg, vitán felül francia történészek és demográfusok kezdeményezésére. Ennek a folyamatnak jelentős állomása volt 1945-ben a nemzeti demográfiai intézet megalakulása (INED), amely a demográfiai kutatások egyik fellegrárává vált. A történeti demográfia kialakulása szempontjából az első lépéseket mégsem az INED kutatói, hanem az Annales köréhez tartozó történészek tették meg: *Jean Meuwret* és *Pierre Goubert*.⁵⁸ Ők – *Labrousse* gazdaságtörténeti iskolájához kapcsolódva – elsősorban az Ancien Régime két utolsó évszázada iránt érdeklődtek, keresték a lehetőségét annak, hogy a gazdaság ciklikus mozgása mellett a demográfiai ciklusokat is meggrajzolhassák, köztük az összefüggéseket megvilágíthassák. Mivel ciklikus mozgást akartak ábrázolni, a demográfiai válságokat kutatták, amelyek a mozgást tagolták. Ezekben a demográfiai, létfenntartási válságokon keresztül aztán az Ancien Régime tartós társadalmi, demográfiai

struktúráit, azok belső működési mechanizmusait, hosszú időtartamon belül megfigyelhető változásait kívánták megismerni. A kérdésfeltevéshez meg kellett találniuk a megfelelő forrást, amelyből az ár- és bérsorokkal összehasonlítható és statisztikai módszerekkel elemezhető adatsorokat nyerhetnek. Az anyakönyvek feldolgozásába lényegében egymástól függetlenül kezdett *Goubert* és az INED kutatója, *Louis Henry*. A követendő módszerekről az ötvenes évek folyamán komoly viták zajlottak az *Annales* és az *École Pratique des Hautes Études* történészei, valamint az INED demográfusai (elsősorban *Louis Henry*) között az *Annales* és a *Population* hasábjain, miközben mindkét iskola megírta reprezentatív műveit.

Goubert – *Mauvret* ösztönzésére és a labrousse-i modellt követve – egy kisváros (Beauvais) és környéke társadalomtörténetét tárta fel a 17–18. századra vonatkozóan, megrajzolva a földrajzi kereteket, a társadalmi és demográfiai struktúrákat, majd áttért a konjunktúrák vizsgálatára, az árak és bérek mozgása mellett kitérve a keresztelések, házasságkötések és temetések idősorából rekonstruálható demográfiai ciklusokra.⁵⁹ Eljárásának újdonsága az anyakönyvek felhasználásában rejlett, illetve abban, hogy a demográfiát beépítette a társadalomtörténeti kutatásokba, mégpedig kulcsszerepet juttatva neki: a gazdaság ciklikus mozgásának társadalmi hatásai elsősorban a demográfiai jelenségeken keresztül válnak érzékelhetővé. Az anyakönyvek vizsgálata alapján kirajzolódott az ún. régi típusú demográfiai struktúra, amelynek fő elemei a következők: a népességszám és a rendelkezésre álló létfenntartási eszközök között egy rendkívül törékeny, tíz-tizenöt évente szinte szabályos periódicitással felboruló egyensúly áll fenn, a rendszer bármely elemének kedvezőtlen változása súlyos válságokkal jár, ezek fő oka a gabonaárak időnkénti drasztikus emelkedésében rejlik, a gabonaár mintegy barométerként jelzi a válságokat, szorosan együtt mozog a demográfiai mutatókkal, a gabonaáremelkedés magával hozza a halandóság emelkedését és a házasságkötések és születések számának csökkenését, a válság általában járványokkal jár együtt, bár azok jelentkezhetnek önállóan is, de akkor hatásuk kevésbé pusztító, a válságok hatása differenciáltan érvényesül, a várost súlyosabban érinti, mint a falut, a szegényeket (a külvárosi plébániákat) súlyosabban, mint a gazdagokat, a vegyesgazdálkodású településeket enyhébben, mint a gabonamonokultúrát vagy háziipart űzőket, a termékenység alacsonyabb, mint korábban gondolták, de így is elegendő lenne a népesség növekedéséhez, ha a magas csecsemő- és gyermekhalandóság, a magas felnőthalandóság következtében gyakran a termékenységi kor vége előtt felbomló házasságok és a nagy demográfiai válságok ezt nem tennék lehetetlenné, a népességszám (legalábbis a 17. században) ezért egy egyensúlyi állapot körül ingadozik, de ez helyenként és időnként nagy ingadozásokat takar. A 18. században aztán (kb. 1740 után) a krízisek pusztító hatásának csökkenésével, a halandóság javulásával egy új demográfiai struktúra kezd kialakulni, amely a tartós népességnövekedés megindulását eredményezi. A mű a labrousse-braudeli társadalomtörténeti paradigma keretei között helyezkedik el: hosszú időtartam alatt jelentkező tartós struktúrák keretei között mutatja be a gazdasági és az ezzel szorosan összekapcsolódó demográfiai konjunktúrákat. Ezzel a születőfélben levő francia történeti demográfia az uralkodó társadalomtörténeti paradigmához kötődött, és legalábbis részben az *Annales* és az *École Pratique des Hautes Études* VI. szekciója körül szerveződött.

A demográfus *Louis Henry*t más szempontok vezették. Ő a francia demográfia sajátos problémájából indult ki: a franciaországi demográfiai átmenet során a halandóság csökkenését szinte azonnal követte a termékenység csökkenése, így a 19. században Európa korábban legnépesebb országa nem mutatott olyan mértékű népességnövekedést, mint vetélytársai, aminek messzeható gazdasági és politikai következményei voltak. *Henry* így az általa természetesen nevezett, a tudatos születéskorlátozás előtti kor termékenysége, valamint a születésszabályozás megjelenése iránt érdeklődött, a jelenben kimutatható demográfiai ten-

denciák eredetét tanulmányozta, kutatásait oly messzire visszavezetve a múltba, amennyire csak forrásai engedték. Kiindulópontként a régi népesség biológiai meghatározottságait akarta feltárni, a természetes termékenység paramétereit behatárolni, majd ehhez képest a változás időpontját és mechanizmusát megragadni. *Goubert-élehoz* hasonlóan ő is az anyakönyvekben találta meg ehhez a megfelelő forrást, feldolgozásukra átfogó forráskritikai és módszertani vitát kezdeményezett demográfusok, történészek és levéltárosok számára egyaránt. Ő volt az első demográfus, aki a történészek területére tévedt, és ezzel heves harcot váltott ki a két tudományág és két intézmény (az INED és az École Pratique des Hautes Études) között. Bírálta *Goubert-é* módszereit, akik az anyakönyvi adatokból közvetlenül, anoním feldolgozással, lényegében a keresztelések, házasságkötések és temetések számlálásával képeztek sorozatokat, rajzoltak görbéket, összevetve azokat a gabonaár-változások görbéivel. *Henry* viszont modern demográfiai arányszámokat (pl.: korspecifikus házasság termékenység) akart múltbéli népességekre kiszámítani, és az anyakönyveknek teljesen újszerű feldolgozását javasolta. Az anyakönyveket nominatív módon dolgozta fel, az egyéni információkat nem közvetlenül, hanem ún. családlapokra átírva használta fel, amivel alapvető fordulatot hozott a társadalomtörténet-írásban: annak központi elemévé a nominatív analízis vált.⁶⁰ Programját az ötvenes években három fontos mű kiadásával támasztotta alá: a genealógiák feldolgozásával a genfi polgárcsaládokról írt monográfiáját követte az azóta is nélkülözhetetlen kézikönyve az anyakönyvek feldolgozásáról és a családrekonstrukciónak, majd módszerét a gyakorlatban alkalmazta, Crulai, normandiai község népességének családrekonstrukciós vizsgálatával.⁶¹

Az *Henry*-módszernek voltak ugyan bírálói, akik szerint a családrekonstrukcióra fordított pénz és óriási munka nem áll arányban az eredménnyel, és problematikus a településszintű vizsgálatok reprezentativitása is – miként azt az ötvenes évek végén többek között *René Baehrel* megfogalmazta⁶² – mégis a történészek döntő többsége elfogadta. Ezzel a történettudomány és a demográfia határvonalai hosszú időre stabilizálódtak, a történeti demográfia módszerei és érdeklődési köre megszilárdult, az új módszer a kutatás határait kb. 1660-ig vitte vissza – bár megfelelő minőségű anyakönyvek birtokában néhány településen ez az időhatár is tovább módosítható – és az így kutathatóvá vált hosszú időtartamon belül lényegében minden fontos demográfiai jelenséget vizsgálni lehetett. Így az anyakönyvekből a modern statisztikákkal összevethető adatokat lehetett nyerni, másrészt *Henry* kézikönyve és az ennek alapján készített munkái vidéki levéltárosok és disszertációjukat író diákok száza számára is lehetővé tette a módszer alkalmazását, enélkül nem készülhetett volna több száz településszintű vizsgálat a kilencvenes évekig (1980-ig 556, többé kevésbé a Crulai-monográfia felépítését követik).⁶³ Lényegében az *Henry*-módszer elterjedésének és sikeres alkalmazásának köszönhető a hatvanas években az *Annales* társadalomtörténet-írása által elért eredmények jelentős része: az ismeretek megsokszorozódása átforgalmazta a kor-újkorról alkotott képet. A történeti demográfia az *Annales*-iskola által kidolgozott paradigmába illeszkedett, a gazdasági, demográfiai, kulturális "take off" és a születésszabályozás megjelenésének, elterjedésének mint az előzőhöz nélkülözhetetlen mentalitásbeli modernizáció egyik jelének kutatása részben az *Henry* által kimunkált szigorú módszerek és egységes tartalmi, formai követelmények szerint folyt.

A kutatás megszervezése, szisztematizálása nem ment volna a megfelelő intézményi háttér nélkül. Az egyik centrum az INED volt. Keretein belül indult meg az *Henry* által javasolt nagy reprezentatív mintavételen alapuló kutatási program,⁶⁴ amelynek célja a francia népesség történetének rekonstrukciója volt 1670 és 1829 között. Először nem nominatív vizsgálatok keretében próbálták felállítani Franciaország korpipiramisát, halandósági tábláit ötvenente, a kor szerinti születési és halálozási bejegyzések alapján egy széles településmintá-

ra nézve, majd a termékenységet kutatták egy szűkebb, negyven települést felölelő mintán, amelyeket egyenlően osztottak el az ország négy nagy minden szempontból heterogén vidéke között (délnyugat, délkelet, északnyugat, északkelet).⁶⁵ A nem nominatív vizsgálat első eredményei a Population 1975-ös különszámában jelentek meg, a termékenység-vizsgálatok eredményeit pedig 1972-től kezdték publikálni Henry és munkatársai.⁶⁶ A kutatás másik centruma az École Pratique des Hautes Études Braudel által irányított VI. szekciója volt, amelynek égisze alatt születtek Goubert és *Le Roy Ladurie* már említett nagy területi monográfiái. A lehetőségek tovább gazdagodtak 1963-tól, a Société de Démographie Historique megalakulásától, amelynek évkönyve – 1965-től Annales de Démographie Historique néven – a közzétett tanulmányok, ismertetések és az évről évre közölt bibliográfiai adatok révén a tudományág legfontosabb franciaországi fórumává vált – természetesen az Annales és a Population mellett.

A hetvenes évekre – a számtalan monográfia és az INED nagy enquête-je eredményeinek publikálása után – az Henry-módszer erényei és fogyatékosságai is világossá váltak. Legnagyobb előnye kétségkívül az volt, hogy éppen akkor kínálta a megfelelő módszert a múltbeli népségek, az "egyszerű emberek" demográfiai viselkedésének feltárására, amikor az Annales-féle történetírás megsokszorozta az érdeklődést a kvantitatív módszerekkel vizsgálható tömegjelenségek, a történelem anoním szereplőinek élete iránt, másrészt mikor a globális, valamint speciálisan a fejlett országokra jellemző demográfiai problémák jelentkezése fontossá tette a hosszú távú demográfiai folyamatok elemzését, a demográfiai átmenet és annak kiindulópontjának, történeti előzményeinek és variációinak a megismerését. Látuk, hogy az anyakönyvek feldolgozásával Pierre Goubert hogyan körvonalazta a "régí típusú demográfiai rendszert", ezt a korlátozott térré érvényes modellt az Henry-vizsgálat szisztematikusan továbbfejlesztette, érvényességét kiterjesztette. Kiderült, hogy a francia népesség növekedése már a 18. század első felében megindult, jóval a gazdasági növekedés kezdete előtt és a forradalom előestéjén az országnak 28 millió lakosa lehetett, több, mint korábban gondolták.⁶⁷ Ez új fényt vetett a gazdasági és a demográfiai növekedés összefüggéseire, úgy tűnt, hogy a demográfiának megvan a maga önálló, a gazdaságtól független mozgása, a népesség növekedés nem a gazdasági növekedés vagy holmi 18. századi agrárforradalom hatására következett be, hanem inkább fordítva: a demográfiai nyomás váltotta ki a gazdasági növekedést.⁶⁸ Kiderült az is, hogy természetes termékenység a preindusztriális korban sem létezett, a termékenységet számos tényező – a cölibátusban maradtak magas (10% körüli) aránya, a kései házasságkötés, a születések közötti intervallumok hossza, amelyet a szoptatási idő hossza vagy a szexuális érintkezések kulturális tényezők (pl.: a vallási tilalmak) megszabta gyakorisága határoz meg, a megözvegyülés és az újraházasodás aránya – szabályozta. Bebizonyosodott ezenkívül az is, hogy a 18. századi Franciaországban messze az iparosodás megindulása előtt a tudatos születésszabályozás sem volt ismeretlen, sőt más európai országokkal ellentétben a paraszti közösségekben is meglehetősen elterjedt volt. Az Ancien Régime demográfiai viszonyait elsősorban a termékenység és a nupcialitás változatossága jellemezte, számos demográfiai mikrorégió létezett egymás mellett, Pierre Chaunu szerint legalább ötven alaptípust lehet megkülönböztetni.⁶⁹ Ez a "molekuláris szerkezet" (Chauni) kevésbé érzékelhető a halandóság terén, bár jelentős területi különbségeket itt is lehet találni, Pierre Goubert Beauvaisis-ában legalábbis a természeti és gazdálkodási viszonyok, a városban pedig a társadalmi helyzet látszik differenciálni a halandóságot. Annyi bizonyos, hogy a számtalan demográfiai mikrorégió léte, a termékenység és a nupcialitás nagy változatossága akár egy kisebb régióon belül is (pl.: a Chauni és kutatócsoportja által vizsgált Normandián belül⁷⁰), valamint a születéskorlátozás elterjedtsége a preindusztriális Franciaországban nemcsak az olyan régi hiedelmeket cáfolták meg, miszerint a születésszabályozás a Code

Civilnek az egyenlő osztáson alapuló rendelkezése nyomán terjedt volna el, hanem általánosabban is kérdésessé tették a demográfiai átmenet elmélete által a pretranzíciós időszakról alkotott képet, tudniillik hogy az a demográfiai viselkedést tekintve élesen különbözött volna az átmenet utáni kortól. A francia kutatók ezért az Ancien Régime utolsó évszázadával kapcsolatban ritkábban használják a demográfiai átmenet elméletét, elemzéseik elméleti keretétül inkább egy szélesebb értelemben vett, a racionális gondolkodás terjedésében megnyilvánuló modernizációs folyamat szolgálat, amely azonban nem feltétlenül a történelem egészének mozgását meghatározó globális átalakulás, és nincs magától értetődő kiegyensúlyozó szerepe, és amelynek kezdetei a 17. század második felére, a Napkirály (és *Pierre Chaunu*) "klasszikus Európájába" tehető. "A modernitás már nem kapcsolódik többé az állítólagos 16. századi robbanáshoz, amely az Újvilág felfedezésével, a kereskedelem expanziójával, a humanizmussal és a tudományos szellemmel jellemezhető. A klasszikus korban született, az abszolutizmus árnyékában, az uralom új formájának alapjaként és lényegként."⁷¹

Hamarosan nyilvánvalóvá váltak a családrekonstrukciós módszer fogyatékosai is. Alkalmazhatóságát térben és időben behatárolja a megfelelő minőségű anyakönyvek szükségessége. Európán kívül általában nemigen vannak anyakönyvek, ott más forrásokat és más módszereket kell alkalmazni.⁷² Másol – így Közép-Európában is – az anyakönyvezés később kezdődött és rosszabb minőségű volt, mint Nyugat-Európában. De Franciaországban is a tanulmányok többsége a forrásadottságok miatt nyúlhat vissza a 17. század közepénél messzebbre, és ritkán jutnak el a 19. századig, többnyire megállnak 1792-nél, az anyakönyvezés laicizálásánál. Látóköriükből így általában kiesik a 19. századi termékenységsökkenés, *Jacques Dupâquier* szerint nem is teljesen véletlenül, hanem sajátos problematikájuknak megfelelően (demográfusoknál a természetes termékenység, történészeknél az Ancien Régime társadalmának vizsgálata).⁷³ Az eredmények reprezentativitásával kapcsolatban is komoly kétfeltek merültek fel: a tanulmányok túlnyomó része kis falusi közösségekről készült, amelyek társadalmilag túlságosan homogének voltak ahhoz, hogy a demográfiai viselkedés társadalmi csoportok szerinti változatait lehessen vizsgálni. A családrekonstrukciók térben is egyenetlenül oszlottak el: a községeket vagy az anyakönyvek minősége vagy a kutatók szubjektív szempontjai alapján választották ki. Mindez azzal járt, hogy a tudás mind időben, mind térben, mind a társadalmi rétegződés szerint meglehetősen egyoldalú lett, és ez számos elszármított következtetéshez vezetett. Így *Pierre Chaunu* egyrészt reménytelennek ítélte, hogy – mégoly kifinomult módszerekkel is – megismerhető lesz valaha a különböző társadalmi csoportok demográfiai viselkedése (amire már *Gouber* műve is cáfolat volt, nem is szólva a későbbi városmonográfiákról), másrészt úgy vélte, hogy a demográfiai viselkedés elsősorban helyhez kötött, és nem a gazdasági viszonyok függvénye⁷⁴(a megállapítás érvényét sokan kétségbe vonták, éppen az adatok egyenlőtlen megoszlása miatt⁷⁵). A térbeli, kronológiai és társadalmi korlátok részben annak voltak köszönhetőek, hogy a családrekonstrukció rendkívül munkaigényes eljárás, egy kutató számára csak egy bizonyos lélekszám alatt elvégezhető, ez viszont – mint láttuk – a reprezentativitás rovására megy. Emiatt sokan kétségbe vonják, hogy megéri-e a befektetett időt és fáradságot, különösen azért, mert egy idő után a sok társadalmilag hasonló település feldolgozása egyre kevesebb új eredményt hozott, az olvasókat folyamatosan a *déjà vu* élményében részesítve. Ez különösen szembeűnő akkor, ha azt nézzük, hogy a szigorú módszertani szabályok miatt a feldolgozott adatoknak milyen csekély hányadát lehet az elemzésben ténylegesen felhasználni (Crulai esetében 214 felhasznált családlap mögött 11 639 kiűrt anyakönyvi bejegyzés állt, egy családlapra összesen kb. öt és fél órányi munka jutott).⁷⁶ Tehát a rengeteg munka mellett rengeteg kihasználatlan adat marad, ugyanakkor az anyakönyvek alapján egy sor fontos

arányszámot nem lehet kiszámolni: nyers születési és halálozási arányszámokat, reprodukciós együtthatókat, természetes szaporodást, és magát a népességszámot sem ismerhetjük meg. Ez már korán felvetette más források vizsgálatának szükségességét, másrészt éppen a demográfiai viselkedés változatainak magyarázata vezetett addig mellőzött adatok feldolgozásához: adóösszeírások, az aláírások elterjedtségének mint az egyre fontosabbnak tekintett kulturális faktor mutatójának a vizsgálata stb. A Nouvelle Histoire kritikáját általánosabb formában fogalmazta meg *André Burguière*: a történeti demográfia fiatal tudomány, de már az agkori betegségekben szenved, a megjelenő munkák ismétlik egymást, az adatok és arányszámok kombinációiból konstruált modell nem magyarázza a vizsgált jelenségeket, csak a demográfiai viselkedés szimulációját adja, az alapprobléma nemcsak az anyakönyvek hiányosságaiból fakad, hanem a történészek bizalmából is, amellyel az átlagok magyarázó ereje és a statisztikai elemzés iránt viseltetnek, hiszen az átlagok sokszor elfedik a valóságot, a jelenségek interpretációjába be kell építeni a társadalmi különbségeket, a biológiai, fiziológiai differenciákat, a nem mérhető tényezőket mint a vallási előírások betartását, a szexuális morált, az étellel és halállal szembeni attitűdöket.⁷⁷

A fenti problémák azóta részben megoldódtak, vagy legalábbis enyhültek. Az INED nagy enquete-jei időben és térben kiterjesztették a kutatás határait, a mintaválasztás módja jobban biztosította az eredmények reprezentativitását, a számítógépes feldolgozás növelte a munka hatékonyságát, gazdaságosságát, a városi demográfia kifejlődése a nyolcvanas években csökkentette az ismeretek egyoldalúságát, a Nouvelle Histoire kritikája nyomán megsokszorozódtak a kutatott témák, a feltárt források, nagyobb szerepet kapott a kvalitatív elemzés, és jelentős eredmények születtek a demográfiai viselkedés magyarázatában. De fennmaradt az az alapvető probléma, hogy a családrekonstrukció módszerét a termékenység vizsgálatára fejlesztették ki, és ezért sokkal kevésbé alkalmas a halandóság vagy a nupcialitás elemzésére. A halotti anyakönyvek sokszor hiányosak, később az Európában jelentős vándorlás teszi nehezzé a felnőttek halandóságának rekonstrukcióját. A vándorlás a nupcialitás vizsgálatát is problematikusá teszi, mivel befolyásolhatja a házasságkötés időpontját és ismereteink szerint a vándorlóknál a cölibátusban maradtak aránya is más, mint a helyben maradtaknál.⁷⁸ A fő kérdés újra csak a családrekonstrukciós vizsgálatok reprezentativitása: egy-egy sokszor találmány kiválasztott plébánián a nem vándorló családokat rekonstruálják, vajon feltételezhetjük-e, hogy demográfiai viselkedésük nem különbözött a vándorlókétól?

Míndezek a kételyek a hetvenes években nyilvánvalóvá tették a monografikus modell válságát. "Mindenesetre a történészek problémafelvetése túlságosan radikális volt ahhoz, hogy megelégedjenek a monografikus modell toldozgatásával. Hasznát akarták húzni az *Henry* által kifejlesztett egyszerű eszközökből, és a nominatív módszereket ki akarták terjeszteni a társadalomtörténet összes forrásának elemzésére. Felhasználták a népszámlálások adatait, az adólistákat, a katasztereket, a házassági szerződéseket, a hagyatéki leltárokat, a terhességek bejelentéseit – és még ki tudja mit? – és egy olyan családlapról álmodtak, amely mást is tartalmaz a helyeken, dátumokon és intervallumokon kívül, azért, hogy az emberekről mást is elmondhassanak, mint hogy <<születtek, házasodtak, utódokat nemzettek és meghaltak.>> "⁷⁹ A hetvenes évek közepétől a Nouvelle Histoire fordulatot hozott a francia társadalomtörténet-írásban, és ez a történeti demográfiában is változást jelentett, amely egyszersmind a korábbi kételyek, megoldatlan problémák meghaladására tett kísérlet is volt. Ahogy 1974-től – *Pierre Chaunu szavával* – lezajlik a harmadik nagy historiográfiai fordulat "az érzelmi élet, a mentalitás, a kollektív lelkiület... vagy jobban mondva a civilizáció rendszerei felé,"⁸⁰ úgy a történeti demográfia is a születések, halálozások, házasságkötések tisztán kvantitatív vizsgálata helyett a szexualitás, az étellel és halállal szembeni attitűdök kutatása felé fordult. Ahogy az angolszász világban, úgy Franciaországban is igen termékeny di-

alógus kezdődött a történészek, demográfusok és antropológusok között, minek hatására nagy lendületet vettek a családtörténeti kutatások, megélenkült az érdeklődés a házassági stratégiák, az öröklés rendszerei, a rokonsági kapcsolatok és reprezentációk (a társadalomról alkotott képzetek) iránt. Megkezdődött a városi demográfia szisztematikus kutatása, előtérbe kerültek az emberi testtel, az egészséggel, betegséggel kapcsolatos kérdések, a járványoknak és nagy halandósági kríziseknek a kollektív mentalitásra gyakorolt hatásai, kutatási téma lett a gyermekkor vagy az anyai szeretet története, a hétköznapi létfeltételek (táplálkozás, ivóvíz, lakáskörülmények) és a halandóság kapcsolata, fontossá vált a kvantitatív módszerekkel regisztrálható demográfiai jelenségek háttérének kvalitatív elemzéssel való feltárása. Az INED pedig újabb nagy enquête-ekkel próbálta kiterjeszteni a kutatások idő – és térbeli határait. A kutatás kiszélesedése és a témák megsokszorozódása miatt igen nehéz a hetvenes-nyolcvanas évek franciaországi fejleményeiről számot adni, a következőkben néhány jellemzőnek tartott példára koncentrálnok.

André Burguière – miután sorra vette a történeti demográfiai megoldatlan kérdéseit – kísérletet tett arra, hogy a demográfiai viselkedés mögött meghúzódó mentális struktúrákat feltárja.⁸¹ A születéskorlátozás felbukkanása a 18. századi Franciaországban tény: a családrekonstrukciók bizonyították. Az okot *Burguière* ugyanabban az aszkétikus morálban találta meg, amely a kései házasságot is magyarázza. A folyamat kezdete legalább a 16. századig nyúlik vissza: a kései házasság egyrészt fékezte, elviselhetővé tette a demográfiai növekedést, másrészt megfelelt a párok gazdasági önállóságra (öröklés vagy legalább önálló háztartás alapításának képessége) és morális autonómiára (szabad párválasztás, amit elvben az egyház is támogat) való törekvésének. A kései házasság szokása a 17. század nehezebb körülményei között konszolidálódott, 1580 és 1730 között, a gazdasági stagnálás viszonyai között a demográfiai stabilitás fenntartását szolgálta, és ugyanakkor jól megfelelt a katolikus reform erkölcsi szigorúságának. Paradox jelenség viszont, hogy az egyház, amely ellenőrizni akarta a házasságot és a szexuális életet, a valóságban ezeket a kérdéseket illetően elvesztette kommunikációs képességét a társadalommal, a szigorral kezelt szexuális problémák tabuvá váltak, a gyónás során sem kerültek elő, a fogamzásgátlás – noha nem tűnhetett el teljesen – az emlékezetből törlődött. Ez a helyzet a 18. századra is átöröklődött, akkor azonban a gazdasági és demográfiai növekedés következtében megváltozott az élettel szembeni attitűd, és ez bizonyos területeken a fogamzásgátlás elterjedését eredményezte. A halandóság javulása, a demográfiai növekedés, ezen belül a gyermekhalandóság csökkenése a születéskorlátozásra ösztönzött a családméret növekedésének elkerülése érdekében, ez viszont a gyermekekkel kapcsolatos érzelmi változással járt. A szülők anyagilag és érzelmileg egyre többet igyekeztek beruházni gyermekeikbe, akiknek születése és túlélése már nem teljesen a véletlen műve volt, biztosítani akarták jövőjüket, megfelelő iskoláztatásukat, életszínvonalukat. Ugyanakkor átforgalmódott, érzelmekkel telítettebb lett a házastársi kapcsolat is, javult a házastársak közötti kommunikáció. Mindez erősítette a kései házasságkötéssel kapcsolatos törekvést az anyagi és morális függetlenedésre, a párok a házastársi kapcsolat felértékelésével elhatároltak egy olyan intim zónát, amelyre már az egyháznak sem volt befolyása: a korábbi időszakban elszórtak attól, hogy ezeket a kérdéseket megvitassák az egyháziakkal. Ebben a közegben fordultak a születéskorlátozáshoz, anélkül hogy tudatában lettek volna az erre vonatkozó egyházi tilalomnak: az előző századtól öröklött aszkézist, a kései házasságkötésben kifejeződött szexuális önmegtartóztatást alakították át fogamzásgátló technikává (coitus interruptus). Így a 17. század szexuális szigora, a kései házasságkötés intézménye készítette elő a terepet a születésszabályozás elterjedéséhez – az egyház szándékainak ellenére. Nem egyszerűen az egyház által a társadalomra helyezett morális szabályrendszer magyarázza a társadalmi viselkedést, ennek "interiorizációját" a tudatalatti, reflexszerű attitűdök, az ösz-

tönök szabályozzák. Igen lényeges tényezők a kulturális szint, és a házastársi kapcsolatok minősége, a párok közötti érzelmi viszony és kommunikációs képesség.

Lényegében *Pierre Chaunu* is hasonló módon magyarázza a születésszabályozás elterjedését,⁸² ráadásul ő igen fontos szerepet tulajdonít a janzenista morál szigorúságának, bizonyítani próbálja Normandia példáján, hogy a korai születésszabályozás zónái egybeesnek a janzenista menedékhelyekkel – "a neo-augusztiniánus teológia, a poszt-kartézianus filozófia, a malthusiánus aszkétizmus, a gazdasági érdekek és a normandiaiak széles körű írni-olvasni tudása egybeestek" – ami *Burguière* szerint nehezen igazolható, a probléma túlnő a janzenizmus kérdésén. Igen érdekes viszont, hogy a két kutató mennyire különbözőképpen értékeli a jelenséget, mennyire más következményeket fűz hozzá. *Burguière* -nél a születésszabályozás – a kései házassággal és a cölibátusban maradtak magas arányával együtt – egy szélesen értelmezett modernizációs folyamat része, amely – ahogy *Max Weber* -nél az ipari kapitalizmus – egyedi jelenség, Nyugat-Európán kívül a 20. század előtt nemigen fordul elő. Ahogy *Weber* -nél a puritanizmus köré, úgy itt a kései házasság és a születésszabályozás köré széles körben elfogadott értékek csoportosulnak, épp ez adta hatékonyságát, a társadalom fokról fokra azonosult vele. A pároknál egyfajta – a vállalkozói szellemhez hasonló – mentalitás alakult ki, céljuk nem egyszerűen a családalapítás volt, hanem annak tudatos irányítása, társadalmi helyzetének megőrzése, javítása: "A szexuális szigornak ugyanaz a funkciója ebben a házassági 'vállalkozói szellemben,' mint a takarékoságnak a kapitalista vállalkozói szellemben."⁸³ Ez a nyugat-európai házassági modell az első lépés az iparosodás előfeltételeinek megteremtése felé, másrészt szellemiségénél fogva mintegy archetípusként szolgált a gazdasági viselkedés számára. A késői házasság, a születésszabályozás és a vállalkozói szellem ugyanabban a kulturális modellben értelmezhető, amely korlátozza az ösztönöket, és ugyanannak a stratégiának a kifejezői: az élet meghosszabbítására és a jólét növelésére törekedtek. *Chaunu* viszont a születésszabályozás elterjedésével magyarázza, hogy Normandia, amelynek a 18. században minden adottsága megvolt ahhoz, hogy Angliához hasonlóan az ipari forradalom élvonalába kerüljön a 19. században (fejlett kereskedelem, ipar, nagy nép-sűrűség, irástudók magas aránya), lemaradt a fejlődésben, a születésszabályozás, amely megfelelő stratégiának tűnt a 18. században, tartósan beépülve a normandiaiak mentalitásába, gátjává vált annak, hogy az új kihívásokra új válaszokat adjanak. Így a demográfiai növekedés, amely szükséges, bár nem egyedüli feltétele volt az ipari forradalomnak, elmaradt, hiányoztak a növekedéshez szükséges erkölcsi, érzelmi, pszichikai feltételek.⁸⁴ A történeti demográfia tehát mindkettőjüknél felfedi a kapcsolatokat a mentalitás és a viselkedés között, megvilágítja a demográfiai viselkedés különbségei, helyi változatai mögött rejlő kollektív pszichikai-vallásos környezetet (*Chaunu*), de egyikőjüknél a születésszabályozás az ipari forradalom fontos előfeltételének számító modern mentalitás eleme, míg másikuknál éppen annak gátja lesz.

Mint láttuk *Burguière* és *Chaunu* is aszkétikus morálról, az ösztönök nagyfokú korlátozásáról beszél, a nyugat-európai fejlődés sajátosságának tartják, hogy a nemi éres és a házasságkötés, azaz a nemi ösztönök legális levezetésének lehetősége között jelentős időeltolódás volt. *Jean-Louis Flandrin* merőben másként látta ezt a kérdést, és műveivel hosszú vitát indított el a kora újkor Franciaország szexuális erkölcséről.⁸⁵ Ő nem fogadta el, hogy a fiatalok a (kései) házasságkötésig megtartóztatták volna magukat a kora-újkorban, hanem úgy vélte, hogy két párhuzamos szexuális viselkedés volt szokásban: egy házasságon kívüli, illetve előtti, és egy házastársi. Az erkölcsök a házasságon kívül is meglehetősen szabadosak voltak, bár ezt a családrekonstitúciók nem mutatják (kicsi a törvénytelen születések és a házasságkötés előtti fogantatások aránya), hiszen *Flandrin* szerint egyrészt a kalkulációk torzítanak (az illegitím születéseket nem az összes születések számához kellene viszonyítani, hanem az

első születések számához), másrészt a családrekonstrukciók eredményei csak a házasságon kívüli fogantatások alacsony arányát bizonyítják, és nem zárják ki a házasságon kívüli szexuális érintkezés különböző formáit, viszont valószínűvé teszik a fogamzásgátlás széles körű elterjedtségét a házasságon kívüli kapcsolatokban. A 18. századi változás lényege eszerint az lenne, hogy a házasságon kívüli viselkedést átviszik a házasságon belülré, azaz a kvantitatív vizsgálatok számára is megfoghatóan kezdett elterjedni a születéskorlátozás.

Flandrin érveit általában megalapozatlannak tartják. *Jean-Pierre Bardet* és *Jacques Dupâquier* elfogadják ugyan, hogy az illegitim születések arányát korrigálni kell, de ami a többit illeti, azt nem látják bizonyíthatónak. Vexin példája azt mutatja, hogy a megesett lányok aránya minden számítás szerint igen alacsony volt, és többnyire bomló családi struktúrából, a társadalom törékeny rétegeiből kerültek ki. *Bardet* vizsgálatai szerint Rouenban az elsőszülötteknek ugyan 16%-a törvénytelen volt, de a város vonzhatta a titokban szülni akarókat, az illegitimitás városi aránya aligha lehet reprezentatív, messzemenő következtetések levonására nem alkalmas.⁸⁶ *André Burguière* is elfogathatlannak tartja a házasságon kívüli és belüli erkölcs ilyen mérvű különbözőségét, egyrészt *Flandrin* szerinte érveit főleg irodalmi szövegekre alapozza (a 16. századra vonatkozóan pl.: Brantôme-ra), és ez tarthatatlan: ha a 18. századot néhány irodalmi szöveg (pl.: Restif de la Bretonne) alapján ítélnék meg, akkor a libertinus szellemiséget kellene általánosnak tartanunk, holott a fogantatások szezonális eloszlása épp ennek az ellenkezőjét mutatja, másrészt ha a házasságon kívüli kapcsolat oly gyakori lett volna, akkor annak a fogamzásgátlás elterjedtsége ellenére látszania kellene az illegitimitás arányán, és ennek sincs semmi jele. *Burguière* elfogadhatónak tartja a szexuális ösztön szublimációját, és más csatornákon történő levezetését Freud tanítása szerint: ez nyilvánulhatott meg a boszorkányüldözésekben és a kora-újkor más kollektív hisztériáiban, de a kor társadalmi dinamizmusában is. A 17. században legalábbis egy generalizált aszkézis képe bontakozik ki az egyházi tilalmakból, amit az anyakönyvek elemzése is alátámaszt.⁸⁷

Időközben felerősödtek a törekvések a klasszikus monografikus műfaj meghaladására, amely elsősorban kisebb falusi közösségek népesedéstörténetét mutatta be az Henry-módszer segítségével.⁸⁸ Egyrészt jelentősen bővült a feltett kérdések köre: a népesség térbeli megoszlása és struktúrája, a regionális variációk, a migráció, a városhálózat kutatása, a francia humánföldrajzi iskola hagyományainak felelevenítése, másrészt finomodtak az erre szolgáló demográfiai módszerek,⁸⁹ és az anyakönyvek mellett új forrásokat vontak be a kutatásba (térképek, összeírások, adójegyzékek). Ebbe az irányba tett jelentős lépések a *Pierre Chaunu* kutatócsoportja (Centre de Recherche d'Histoire Quantitative de Caen) által kezdeményezett "Atlas de Normandie" és az École des Hautes Études történeti demográfiai laboratóriuma által elindított departamentális kormányzattörténeti és történeti demográfiai szótársorozat, amely parókiánként megadja az adminisztratív kereteket, az Ancien Régime időszakából a tűzhelyek (adóegységek) számát, 1790-től a népszámlálások népességszámait, a főbb bibliográfiai adatokat és az anyakönyvek inventáriumait. *Jacques Dupâquier* pedig egy 18. század elejéről származó összeírás úttörő feldolgozása alapján vizsgálta a párizsi medence népességének autoregulációs mechanizmusait.⁹⁰

A hetvenes évek egyik legérdekesebb fejleménye az addig meglehetősen elhanyagolt városi demográfia kutatásának fellendülése volt, amely nélkül aligha lett volna lehetséges a különböző társadalmi rétegek sajátos demográfiai viszonyainak megismerése.⁹¹ A legjelentősebb munkák ezen a téren: *Jean-Claude Perrot* Caen-monográfiája, *David Herlihy* és *Christiane Klapátsch-Zuber* munkája, amely az 1427-es firenzei Catasto (összeírás) elemzésén alapul, *Jean-Pierre Poussou* Bordeaux-ja és *Jean-Pierre Bardet* Rouenja, valamint *Alfred Perrenoud* műve Genf népességéről.⁹²

Az alapkérdés, amelyre az említett szerzők választ kerestek az volt, hogy létezett-e sajátos városi demográfiai viselkedés, és melyek voltak ennek főbb jellemzői. *Perrenoudnak*, aki a demográfiai adatok mellett társadalmi és gazdasági jellegűeket is felhasznált, sikerült kimutatnia a városi halandóság differenciáit,⁹³ és a termékenység ingadozását a demográfiai krízisek idején. Ami pedig a kora-újkorú város negatív demográfiai (természetes szaporodásbeli) mérlegét illeti ("the urban graveyard effect") Genf példáján kiderült, hogy az állandó bevándorlás nélkül a város valóban elnéptelenedett volna, mégpedig a 18. században kétszer olyan gyorsan, mint a 17. században. A bevándorló asszonyok termékenysége ugyan nem érte el a népesség reprodukciójához szükséges szintet, de a helyben lakóké sem volt ennél sokkal magasabb, különösen nem 1684 után, amikor a születéskorlátozás elterjedt és a házasságkötési életkor emelkedett, így a 18. század közepétől már a bevándorlók termékenysége lett magasabb. Így a "városi temető" effektus kialakulásában nemcsak a magas városi halandóság játszott szerepet, hanem a termékenység alacsonyabb szintje is, és nemcsak a bevándorlók demográfiai viselkedésének volt tulajdonítható.

Jean-Pierre Bardet nagy Rouen monográfiájában egyesíti a közgazdász-gazdaságtörténész, a demográfus és a várostörténész nézőpontját, vizsgálatainak középpontjában a városi tér változásai, a városlakók és a környezetük közötti kölcsönhatások állnak. Eredményei megerősítik *Perrenoud* elemzéseit: Rouen a 17–18. században demográfiailag stagnált, de emögött társadalmi rétegenként eltérő demográfiai viselkedés húzódik meg. A természetes szaporodás mérlege negatív, az egyensúlyt a bevándorlás biztosította, de míg a nagypolgárság a 17. században képes volt önmagát reprodukálni (kedvezőbb halandósága és a dajkaságba adás szokása miatti magasabb termékenysége révén), addig a szegényebb rétegek negatív demográfiai mérleget mutattak a halálozások túlsúlya miatt. Ebben a falusi lakosságra hasonlítottak, amelyből nagyrészt közvetlenül kikerültek. A 18. század elejétől változik a kép: az előkelők radikálisan csökkentették a termékenységüket, amit némi késéssel a középrétegek és a kézművesek, városi szegények is követtek (inkább a kívánt gyermekszám elérése utáni végleges leállás volt jellemző, mint a születések közötti intervallumok növelése). A város így csak a környező vidék munkaerő tartalékára támaszkodva tudta ellátni funkcióit, de a hatás nem volt egyoldalú: a bevándorlók gyakran visszatértek eredeti lakóhelyükre, vagy legalábbis kapcsolatot tartottak fenn azzal, ami segítette új eszmék és új viselkedésmódok elterjedését vidéken is.

Poussou Bordeaux-ban hasonló jelenségeket tapasztalt, de az általa rajzolt kép egy kicsit kedvezőbb, a természetes fogyás mértéke ott minimális volt. A migrációt szélesebb környezetben próbálta tanulmányozni, a környékbeli településeket is a bevonva a kutatásba a város vonzóerejét, vonzáskörzetét vizsgálta a házassági bejegyzések és a kórházi listák alapján. Mindezek alapján kezd körvonalazódni egy önálló városi demográfia képe, amely azonban társadalmi rétegek szerint maga is elég sokszínű. Emellett továbbra is fennáll a kérdés, hogy az elért eredményeket milyen mértékben lehet általánosítani, akár csak Franciaországra nézve is.⁹⁴

A Nouvelle Histoire hatása és az antropológiával való párbeszéd – amint a Flandrin-vita kapcsán láttuk – a történészek és demográfusok figyelmét a szexualitás kérdései felé irányították. A kérdés kutatása a hetvenes években tovább bővült: egyrészt *Le Roy Ladurie* Montaignou-ja középkorig tágította a kutatások határait,⁹⁵ másrészt fellendült az illegitim születések és a terhességek bevallásának, valamint a szexuális devianciák szisztematikus feltárása.⁹⁶ *Flandrin* rámutatott arra, hogy a fő feladat az ösztönök és a kultúra közvetítette értékek rendszere közötti kapcsolatok feltárása,⁹⁷ *André Burguière* pedig – elméletét tovább gazdagítva – *Norbert Elias* modellje szerint értelmezte a szexuális ösztönök kora-újkorú elfojtását: a 16. századtól a civilizáció folyamata az emberi testtel, annak fizikai funkcióival, a

fizikai érintkezéssel kapcsolatban a szégyenérzet és az önfegyelmzés erősödésével járt, ez a viselkedéssel való változás egyéni szinten a megfelelője annak a modernizációs nyomásnak, amelyet az állam gyakorolt a társadalomra: "...a korosztályok elkülönítése, a deviáns rétegek kiszorítása a társadalomból, a szegények és az elmebetegek elzárása, a helyi szolidaritás hanyatlása ahhoz globális, mindenütt jelenlévő és nagyrészt tudatalatti folyamathoz tartozik, amely nem más, mint a társadalom újjáalkotása."⁹⁸

A szexualitás kérdése közvetlenül kapcsolódik a hetvenes-nyolcvanas évek történeti demográfiájának talán legérdekesebb témájához: a családtörténeti kutatásokhoz. Ezzel kapcsolatban nyilvánvaló az angolszász antropológia, valamint *Peter Laslett* és a cambridge-i kutatócsoport (Cambridge Group for the History of Population and Social Structure) kezdeményező szerepe, de a francia irodalom is olyan gazdag, hogy áttekintése külön tanulmány tárgya lehetne. A kezdet az *Annales* 1972-es különszáma (*Famille et Société*) volt, a tanulmányok felölelték a középkori és a kora-újkorai franciaországi öröklés, háztartás – és családszerkezet kérdéseit, ezek térbeli eloszlását, összefüggéseit, a házassági stratégiák, a kései házasságkötés szokásának magyarázatát, a törvénytelen születések mértékének vizsgálatát.⁹⁹ Az egyik fő törekvés az volt, hogy a háztartásszerkezet és az öröklés régióit megrajzolják, a különbségeket magyarázzák.¹⁰⁰ Ebből indult ki *Hervé Le Bras* érdekes vállalkozása, aki a háztartásszerkezet, az öröklés, a termékenység, a vallásgyakorlat és a francia forradalom óta tanúsított politikai állásfoglalás regionális típusait térképen ábrázolta, majd ezek egymásra vetítésével próbálta magyarázni a köztük lévő összefüggéseket és az országot ezeknek a szempontoknak az együttes figyelembevételével bontotta nagyobb egységekre.¹⁰¹ A kutatás kiterjedt a házasság és a házasságkötés történetére, a házasodók, az egyház és az állam házassággal kapcsolatos attitűdjeire, ezek történeti változásaira, érdekeik ütközéseire, kereszteződéseire (a középkorban az egyház hosszú harcot folytatott a világiakkal a házasság ellenőrzéséért, miközben felügyelete alá vonta, a szentségek egyikévé és felbonthatatlanná tette, ugyanakkor a házasulandó felek kölcsönös beleegyezéséhez kötötte érvényességét, és nem ítélte el teljesen a szülői beleegyezés ellenére kötött házasságokat sem, az állam viszont az újkorban indított harcot a házasság ellenőrzéséért, a szülők érdekeit képviselve és a beleegyezésük nélkül kötött házasságokat semmisnek nyilvánítva (Franciaországban 1730-ban).¹⁰² Igen népszerű téma lett a házastársi kapcsolatok története, különösen annak 18. századi átalakulása, amelynek során az érzelmek nagyobb szerepet kaptak, mint korábban,¹⁰³ de ugyanakkor fény derült a törzsöröklés okozta családi konfliktusokra is.¹⁰⁴ Végül a nyolcvanas években megszületett a családtörténet franciaországi szintézise is.¹⁰⁵ *Philippe Aries* kezdeményezte a gyermekkor kutatását,¹⁰⁶ ennek érdekében felhasználták a kórházi listákat, a bábák, kirurgusok, elhagyott gyermekek összeírásait, dokumentumait, az abortuszokról szóló adatokat, az orvosi akadémiák levéltárainak iratanyagát, a *livre de raison*okat, a magánlevelezéseket, a meséket, közmondásokat, dalokat, amelyek segítségével megpróbálták rekonstruálni a gyermekek helyzetét, a gyermekekkel, a terhességgel, a szüléssel szembeni attitűdöket, a gyermekekre leselkedő veszélyeket, a fogantatásról való ismereteket, a szülés, a keresztelés, az "életjel keresés" ceremóniáit, a szoptatás és a dajkaságba adás szokásait.¹⁰⁷ Ezekkel a témákkal a történészek és demográfusok behatoltak az orvostudomány történetének fenntartott területekre, példájukat sokan követték a népesség fizikai antropológiai *jellemvonásait* (*Le Roy Ladurie* és munkatársai a 19. századi francia újoncok testmagasságát tanulmányozták¹⁰⁸), a járványok lefolyását, következményeit, az egészség, a betegség, a halál kérdéseit vizsgálva.

A történészek, demográfusok, orvostörténészek és biológusok leginkább művelt közös kutatási területe az epidemiológia volt. A járványok közül kiemelkedő jelentőségű a pestis, nemcsak hosszú uralma, nagy mortalitása, hanem tartós kulturális, mentalitásbeli hatásai mi-

att is. A pestis kutatásában megkerülhetetlen *Jean-Noël Biraben* monumentális munkája,¹⁰⁹ de a kérdés szinte minden területi vagy városi monográfiában megjelenik. A járványok és az orvostörténet pedig átvezet a halál kérdéséhez, ahol a kezdeményezés érdeme újra *Philippe Ariès* volt, aki az ember és halál viszonyát a kereszténység történetébe illesztve vizsgálta, bemutatva azt a folyamatot, amelynek során a halál egyszerű, természetes jelenségből előbb barokk színjátékká, majd intím családi eseménnyé válik.¹¹⁰ *Ariès* *Michel Vovelle* és *Pierre Chaunu* követték a provanszi, illetve a párizsi testamentumok elemzésével.¹¹¹ Mindketten a vallásosság mélységének időbeli változását akarták felmérni a végrendeletek szövegének formai és tartalmi elemzésével. *Chaunu* vizsgálta a halállal, purgatóriummal, utolsó ítélettel kapcsolatos képzetek feltűnését a szövegekben, illetve e képzetek minőségének változását, eredményei nagyrészt megegyeznek azzal, amit *Vovelle* tapasztalt Provence-ban: 1650 után erősödnek a családi és ezen belül a házastársi kapcsolatok, a végrendeletek a házastársuk mellé akarnak temetkezni, nem a nemzetségükkel együtt, egyre kevesebb kegyes adományt tesznek, inkább a közvetlen családtagjaikra hagyják javaikat, az aláírásokból következően az írástudás egyre terjed, az invokáció rövidül, egyszerűbb lesz, fontos a szöveget formába öntő jegyzők szerepe, ők az új szellemiség terjesztői.

Az INED a nyolcvanas években két újabb nagy enquete-t indított el, az egyik célja az 1670 előtti korszak feltárása volt, a másiké a vándorlás vizsgálata. Az első *Biraben* kezdte 1980-ban, az *Henry*-féle kutatáshoz csatlakozva a korábbi korszak népmozgalmát próbálják rekonstruálni egy 256 vidéki plébániából álló minta alapján, amely tartalmazza a legrégebb anyakönyveket, a mintában van 56 város, amelyek közül 32 szerepelt az 1958-as mintában is. A források minősége miatt a feldolgozás nagyrészt az bejegyzések egyszerű leszámolásából áll, de negyven faluban, ahol az anyakönyvek igen jó minőségűek, családrekonstrukciót is végeznek (ezekből 14 szerepel *Henry* nominatív mintájában).¹¹² A kutatás máig folyik, eredményei részben megjelentek az *Histoire de la population française* II. kötetében (1988), részben a legfrissebb publikációknak is tárgyát képezik.¹¹³

A másik nagy kutatási program *Jacques Dupâquier* nevéhez fűződik. Reményei szerint az anyakönyvi bejegyzésekből felépített genealógiák segítségével meg lehet oldani a történeti demográfia legnagyobb problémáját: a kutatások a technikai nehézségek miatt a helyben lakó népességre irányultak, a vándorlók mindig kicsúsztak az elemzési mintából, így a vizsgált népességek reprezentativitása mindig kérdéses maradt, és mivel a helyben maradók inkább megőrizték társadalmi státusukat, a földrajzi mobilitással együtt a társadalmi mobilitás kutatása is lehetetlen volt. *Dupâquier* egy hatalmas, mintavételen alapuló adatbank felállítását javasolta: 3000 házaspár leszármazottaiból áll, akik az 1806-os népszámlálási adatoknak megfelelően arányosan oszlanak el az ország területén. A minta kiválasztása ábécé rendben történik a TRA betűkkel kezdődő személynévűek csoportjából, a leszármazottak nyomon követéséhez át kell vizsgálni az összes 19. századi anyakönyvi bejegyzést, és kigyűjteni a TRA-val kezdődő személynévűekre vonatkozó összes feljegyzést. A 20. századra vonatkozóan erre nincs szükség, mert 1897-től a születési anyakönyvek margóján jelölték a bejegyzett személyek házasságkötéseit és válásait, 1945-től pedig elhalálozásukat is. A kutatás máig nem fejeződött be (javarészt vidéki levéltárosok, családfakutatók bevonásával folyt), és kérdéses, hogy sikerül-e elérni az eredeti ambíciózus célkitűzést: a nupcialitás és a termékenység vizsgálata a foglalkozás, a szülők lakóhelye és élethossza, termékenysége szerint (örökölnek-e ezek a tulajdonságok?), a migráció elemzése a vándorlók kora, neme, születési sorszáma, foglalkozása, a szülői háztartás struktúrája szerint, a vándorlók demográfiai viselkedésének, szakmai karrierjének összehasonlítása a hasonló származású nem vándorlókéval, a társadalmi mobilitás lehetőségének mérése stb.¹¹⁴

Az elmondottak remélhetően képet adtak arról, hogy a hetvenes-nyolcvanas években hogyan terjedt ki a történeti demográfia kutatási területe – a Nouvelle Histoire, az antropológia ösztönzésére, az interdiszciplinaritás jegyében – amit *Jacques Dupâquier* a második nekilendülésnek (le second souffle) nevezett. Amikor *Dupâquier* 1984-ben összefoglalta a tudományág helyzetét,¹¹⁵ a second souffle még tartott és a kutatási programok új eredményeket ígértek. A Pour la démographie historique konklúzióként a jövő kutatási perspektíváit vázolja fel, megoldatlan problémák vannak (pl.: továbbra is a kutatások kronológiai, földrajzi, társadalmi korlátai), de a történeti demográfia az *Henry*-módszerrel valódi tudománnyá vált, amely bebizonyította, hogy képes a megújulásra is. A *Dupâquier* javasolta új irányok: a metodológia megújítása (a mikrovizsgálatok előtérbe helyezése, az átlagok helyett a szóródások figyelembevétele, a hiányos adatokból való következtetés, a demográfiai jelenségek kölcsönhatásainak vizsgálata, modellalkotás, a modell és a megfigyelt valóság ütköztetése), a kutatási mező szélesítése (kronológiailag: a 16. század és a középkor, valamint a 19. század felé, földrajzilag: a városok és az elmaradott falusi körzetek felé, más európai országok és az Európán kívüli világ irányába, tematikailag: főleg a földrajzi és társadalmi mobilitás, valamint a demográfiai viselkedések mikrovizsgálata felé, heurisztikai téren: új források bevonásával, az interdiszciplinaritás felé: együttműködve a földrajztudománnyal, a biológiával, a genetikával, a gazdaság- és társadalomtörténettel, a családtörténettel, a szexualitás történetének kutatásával), egy újfajta társadalomtörténet, történeti szociológia kimunkálása, amelynek célja a tradicionális társadalmak működésének feltárása (pl.: mobilitás jelentősége, város és vidék viszonya, a társadalmi viselkedések elterjedése, egy-egy földrajzi, gazdasági, kulturális milieu integráló ereje, a hatalom és tudás átadása, a generációk elkülönítése, a házassági stratégiák), a történeti demográfia fogalmainak újraértelmezése (pl.: a demográfiai átmenet nem mint az egyik egyensúlyi állapotból való átmenet a másikba, hanem mint a tradicionális demográfia autoregulációs rendszerének a szétesése).¹¹⁶ Sok tekintetben mintha már a kilencvenes években, a Tournant Critique után járnánk, csak a hangvétel kevésbé drámai, a válság helyett a szerves fejlődésre, egy fiatal tudományág fejlődési képességeire esik a hangsúly.

Végezetül nem marad más hátra, mint hogy megvizsgáljuk, a sokban igazodási pontként szolgáló társadalomtörténeti paradigmák meggyengülése milyen hatást tett a történeti demográfia fejlődésére a kilencvenes években. Ha eddigi elemzésünk lényege helyes, miszerint a francia történeti demográfia háború utáni története eszmeileg, intézményesen és a kutatók személyén keresztül szorosan kapcsolódott az Annales nagy korszakaival jelölhető társadalomtörténeti paradigmákhoz (*Labrousse-Braudel*-féle iskola, Nouvelle Histoire), akkor a történészek vitái, útkeresése a kilencvenes években is szükségképpen hatott a történeti demográfiára.

IV.

Nyilvánvaló, hogy a kilencvenes évek francia történeti demográfiájának bemutatása is néhány kiragadott példa alapján történhet: a Population 1990 és 1998 közötti számainak áttekintésén, néhány monográfia és tanulmánykötet ismertetésén, valamint a szerzőnek az École des Hautes Études-ön 1997 tavaszán szerzett személyes tapasztalatain. Az így kapott kép nem lehet egységes, a kérdés az, hogy az eddig áttekintett tudományágakhoz hasonlóan itt is megjelennek-e a kuhni paradigmaváltás alapelemei, a régi tudományos paradigma keretei között elért eredmények pontosságával, magyarázó erejükkel szembeni bizalmatlanság, új, a régi paradigma alapján nem megválaszolható kérdések feltevése, egy új tudományos gyakorlat kialakulása, új módszerek kimunkálása.

Ha az INED folyóiratát, a *Population*ot nézzük, akkor 1990 és 1997 között mintegy ötven történeti demográfiai tárgyú tanulmányt és ismertetést találunk (a folyóiratnak évente hat száma jelenik meg). Feltűnő, hogy ezek közül tizenöt foglalkozik a Nyugat-Európán kívüli világgal, zömük Afrikával és Amerikával, de három írás tárgya Oroszországra, egyé pedig (*Horváth Róbert* tanulmánya) Magyarország.¹¹⁷ Visszaemlékezhetünk: *Jacques Dupâquier* 1984-ben vagy *Osamu Saito* 1996-ban a történeti demográfia továbbfejlődésében lényegi kérdésnek látta a kutatások kiterjesztését az addig keveset vizsgált területekre.¹¹⁸ Mindkettő fontosnak tartották a demográfia és a gazdaság kölcsönhatásainak tisztázását, kifejezetten ezzel a témával három tanulmány foglalkozik, míg nyolcnak tárgya a demográfia és a történeti demográfia története. Ebbe a sorba tartozik *Paul-André Rosental* már idézett írása, amely az *Henry*-módszer kialakulását mutatja be, azokat az elméleti és módszertani vitákat, amelyek során létrejött, és azokat az alternatív modelleket, amelyekkel vitázva és amelyekből építkezve *Henry* a családrekonstrukció módszerét létrehozta. *Rosental* szerint a tudománytörténeti áttekintések elszaporodásának oka a társadalomtudományokban jelentkező válságtünetek hatása, az elmúlt évtizedben különösen a történettudományban kérdésessé vált a kvantitatív megközelítés létjogosultsága, és ez alól a történeti demográfia sem vonhatja ki magát.¹¹⁹ Tehát míg a kutatások térbeli kiterjesztése megújulás – esetleg bizonyos fokig a kimerülés – jele, úgy a tudománytörténeti kutatások erősödése már – *Rosental*nál is – a régi paradigmával szembeni bizalmatlanságot jelezheti. A változás jele az is, hogy kifejezetten a termékenységgel foglalkozó történeti tanulmány 1997-ig nincs a folyóiratban – holott az *Henry*-módszert elsősorban erre hozták létre – míg hét tanulmány a halandóság különböző aspektusait vizsgálja: az arányok megfordulni látszanak. Hasonlóan jelzésértékű van a módszertani tanulmányoknak is: az 1997. évi negyedik számban nyolc tanulmányt találhatunk a legmodernebb, a történeti demográfiában is használható módszerekről, pl.: a már megismert "event history analysis"ról és a többszintű elemzésről,¹²⁰ (amelyek egyéni életpályák longitudinális elemzésére épülnek, illetve egyéni és aggregált mutatók felhasználásával építenek fel összetett modelleket), a textuális statisztikáról (kérdőívekre adott válaszok, egyéni életút-beszámolók és más szövegek elemzése), *Fredrik Barth* játékelméletből elvont modelljéről, (amely azt magyarázza, hogy az egyéni interakciókból hogyan épülnek fel a társadalmi formák), vagy a népesség térbeli eloszlását vizsgáló fraktálemelésről.

Az INED 1996-ban induló kutatási programja mintegy összefoglalja az új irányzatokat¹²¹: a demográfiai statisztika összehasonlító történetét vizsgálva egyszerre helyezi előtérbe a tudományág történetét, annak külső (politikai, ideológiai) meghatározottságait, a kérdésfeltevések, a választott módszerek és az eredmények kölcsönhatásait, kiterjeszti a kutatás határait térben (Közép – és Kelet-Európára, az Európán kívüli világra) és időben (a 19–20. századra összpontosít), és mindezt kvalitatív eszközökkel elemzi. Elsősorban a soknemzetiségű országok, a gyarmatbirodalmak és a totalitárius államok demográfiai statisztikáját összehasonlítva vizsgálja a statisztikusoknak az államgépezetben és a társadalomban elfoglalt helyzetét, főleg az etnikai viszonyokra, migrációra, az egyének társadalmi helyzetére vonatkozó felmérések, népszámlálások, népességnyilvántartások kapcsán igyekszik feltárni a statisztikai tevékenység politikai, társadalmi és elméleti korlátait, a statisztikai adatgyűjtés folyamatát és az adatok felhasználását. Eközben új kérdésfeltevések jelennek meg: nemcsak az lesz kérdés, hogy a népszámlálási vagy nyilvántartási kategóriák és eszközök mögött milyen politikai vagy ideológiai megfontolások állnak, hanem az is, hogy a statisztikai megjelenítés hogyan strukturálja a népességet.

1998-ban a *Population*nak egy teljes (1–2.) számát áldozták a történeti demográfiára (*Population et histoire*). A tanulmányok az INED három demográfusának (*Jacqueline Hecht*, *Jean-Noël Biraben*, *Jacques Houdaille*) munkássága köré csoportosulnak: az első rész a demog-

ráfiai eszme és tudás történetével, a második rész az INED 1670 előtti enquete-jével, a harmadik pedig a demográfiai tények és viselkedések elemzésével foglalkozik. Az előszóban *Patrick Festy*, az INED igazgatója hangsúlyozza, hogy nem számvetésről, egy korszak lezárásáról van szó, hanem a jövő új útjait akarják kijelölni. A 17–18. századi történeti aritmetikussal foglalkozó írások, egy-egy módszertani tanulmány¹²² és demográfiai fogalom történetének bemutatása¹²³ kétségkívül az imént vázolt új irányzatokhoz illeszkednek. Ennek ellenére a kötetben inkább a hagyományos vonulat képviselteti magát.

A kutatás másik központja a Société de Démographie Historique, harmincadik születésnapját évkönyve, az *Annales de démographie historique* 1993-ban "Chronique" rovatában egy csokor, a tudományág jövőbeli feladataival foglalkozó tanulmánnyal köszöntötte. *E. A. Wrigley* a demográfia és a gazdaság kapcsolatait elemezve¹²⁴ rámutatott, hogy a produkció és a reprodukció rendszerei egyensúlyban voltak a preindusztriális Angliában, a házassági döntések igen érzékenyen reagáltak a gazdasági változásokra, míg a házasságtermékenység stabil volt a születéskorlátozás elterjedéséig (Angliában 1870 körül). A házassodási arányszámok és a házasságkötési életkor változásai játszottak lényeges szerepet a termékenység változásaiban, a halandóság ingadozása ebből a szempontból kevésbé volt fontos. Így Nyugat-Európa egyediségét éppen az adja más kultúrákkal szemben, hogy a nupcialitás és rajta keresztül a termékenység szoros összefüggésben áll a gazdasági körülményekkel, és a reprodukció biztosítása mellett a megszokott életszínvonalat is fenn akarják tartani a következő generáció számára, míg olyan kultúrákban, ahol a korai és közel teljes körű házasságkötés volt szokásos, ott a házasságkötés és a termékenység sokkal inkább a biológiai feltételekhez kötődött. De *Wrigley* ugyanakkor azt is leszögezi, hogy a megfigyelt jelenség (kései házasságkötés és a cölibátus elterjedtsége) ugyan mindenhol tapasztalható Nyugat-Európában, de ettől még az ezt eredményező társadalmi mechanizmusok igen különbözőek lehetnek. Egyfajta társadalmi viselkedést tehát nem feltétlenül lehet levezetni valamely egyégesen ható tartós struktúrából, egy jelenség mögött állhatnak különböző okok. *Wrigley* itt átlép a hagyományos strukturalista magyarázaton, és ebben kapcsolódik *Alfred Perrenoud* tanulmányához, amely a történeti demográfia és a társadalomtörténet kapcsolatával foglalkozik.¹²⁵ *Perrenoud* szerint a társadalomtörténet és a történeti demográfia – noha mindkettő azt keresi, hogyan szerveződnek az egyéni és kollektív viselkedésmódok, amelyek a társadalmi változáshoz vezetnek – nehezen találják meg az oly szükséges kapcsolatot. A történeti demográfia sokáig nem tudta a különböző társadalmi rétegek demográfiai viselkedését elkülöníteni egymástól, és nem tudta őket dinamizmusukban értelmezni, és belehelyezni őket azoknak a "kollektív paramétereknek" az interakciójába, amelyek kialakították őket. A falumonográfiák, ha meg is próbálkoztak társadalmi analízissel, a különbségek megállapításán túl a magyarázatokig már nem jutottak el. Bár a demográfiai viselkedés regionális különbségeit országos szinten elég jól ismerték, és nem voltak ismeretlenek ezek kapcsolatai a földművelési rendszerekkel, az örökösödési rendszerekkel, a szekularizáció mértékével, mégis ezeket a regionális szinten aggregált számokat nem lehetett lokális vagy egyéni szinten verifikálni: itt az adatok ellentmondásosnak látszottak. Majd főleg a városi demográfiai kutatások feltárták a társadalmi differenciákat a demográfiai viselkedésben, felvázoltak egy olyan gazdasági-demográfiai rendszert, amelynek mélyén a társadalmi különbségek játszották a főszerepet. Az új interdiszciplináris kapcsolatok (az antropológiával), az új kutatási programok (pl.: a princetoni termékenységvizsgálat) hatására a gazdasági feltételek magyarázó ereje csökkeni látszott, és tanúi lehettünk a kulturális és politikai magyarázatok rehabilitációjának, újra fontossá váltak az ideológiai (a vallásosság szintje) és az intézményi (a családi termelési mód vagy az öröklés szabályai) tényezők. Ebben nagy szerepet kaptak a nominatív vizsgálatok, de az egyéni demográfiai viselkedést továbbra sem egyéni döntésekkel magyarázták,

hanem nehezen mérhető, kvantifikálható tényezőkkel (kulturális értékek, vallásosság, ideológiák), és a többség által követett, a statisztikai átlagokkal megjelenített viselkedésformák társadalmi konszenzust jelölnek, olyan értékeket mutatnak, amelyeket a társadalom szabadon elfogad, mert ezek teljesen "interiorizálódtak." *Perrenoud* szerint ez a felfogás nem ad semmiféle magyarázatot a változás mechanizmusára, egy adaptációs és fejlődési képesség nélküli társadalom képét vázolja fel. Az új viselkedési formák meghonosodása az individuális sokféleséghez kötődik, attól függ, hogy bizonyos egyének képesek-e a normáktól eltérően gondolkodni. A makro-demográfiai vizsgálatok nem képesek a változás folyamatát megragadni és magyarázó modelljeikbe integrálni, csak a változás tényét regisztrálják – utólag. A megoldást a mikrovizsgálatok jelenthetik, az átlagok helyett a szóródás tanulmányozására, a nominatív adatok nem nominatív felhasználása helyett, amely elfedi az individuális sokféleséget, a kis csoportok (pl.: családok) sajátos viselkedésformáit, a kreatív képességeket, az előre konstruált kategóriák, társadalmi csoportok viselkedésének kutatása helyett perspektívaváltásra, az individuális viselkedés feltárására, a "forerunnerek" azonosítására lenne szükség. Így a reprodukciós rendszerek is igen különböző tényezők kombinációihoz kapcsolódnak, amelyeknek gyökere az értékek rendszerében van, amelyeket az egyéni cselekedetek alakítanak ki, de amelyek ugyanakkor határt szabnak a cselekvő egyénnek, a reprodukciós rendszerek mindig annak a képzetnek (reprezentációnak) a kifejeződései, amelyeket a társadalom önmagáról alkot. A viselkedésmódok feltárása az értékek rendszerére világít rá, "elkülöníti a lehetséges stratégiákat, amelyekkel az emberi csoportok biztosították a folytonosságot, a megújulást és saját struktúráik reprodukcióját, és alkalmazkodtak a változáshoz."¹²⁶ A demográfiai rendszerek is – mint minden élő rendszer – végtelenül összetettek, és lassú történeti fejlődést mutatnak. Kölcsönös függőségi viszonyok hálójáról van szó, amelyben minden elem összekapcsolódik, és mivel bármelyik elem változása kihat a többi összetevőre is, a rendszert mindig a maga teljességében kell vizsgálnunk. Mindez a demográfia, a közgazdaságtan, a társadalom-, kultúr – és politikatörténet összekapcsolódását követeli meg, ugyanakkor a mikro-megközelítési mód előtérbe helyezését a kutatás elmélyítése érdekében. *Perrenoud* szerint az átalakulás a társadalomtörténetben elindult, nem kis részben a demográfia által feltett kérdések nyomán.

Perrenoud tanulmánya abba az elméleti keretbe illeszkedik, amelyet a Tournant Critique megjelenésétől kezdve a francia társadalomtörténészek egy része kezdett kialakítani, a történeti demográfusok közül talán legmarkánsabban ő fogalmazza meg a perspektívaváltás szükségességét, bár gondolatai *Gérard Bouchard* tanulmányában is megjelennek, aki a genetika és a demográfia kapcsolatáról értekezik a québeci kutatások alapján.¹²⁷ *Bouchard* felhívja a figyelmet arra, hogy az emberi népességek tanulmányozása szükségképpen interdiszciplináris kell hogy legyen, a demográfia, a genetika, a földrajztudomány, a szociológia, az antropológia, a közgazdaságtan és a történettudomány együttműködésén és sajátos szempontjainak érvényesítésén kell nyugodnia. Az emberi népesség számára is cselekvő, egymással interakcióban lévő individuumokból épül fel, ha a reprodukció, a társadalmi, kulturális vagy genetikai átörökítés folyamatait akarjuk vizsgálni, akkor a megfigyelést az individuális aktorokra kell összpontosítanunk, a vizsgálatoknak diakronikusnak, térbelinek és többdimenziósoknak kell lenniük, a cselekvő egyének megfigyeléséből kell kiindulniuk, ebből kell felépíteni a viselkedések rendszereit, ezek elágazásait, ebből követhetjük nyomon az átörökítés folyamatait.

Ha az INED vagy a Société de démographie historique a változásra utaló mozzanatok (*Perrenoud* szinte programadó cikke, az INED kutatási programja a demográfiai statisztika történetéről, a megnövekedett tudománytörténeti és módszertani érdeklődés) mellett a hagyományos irányzatok továbbélését is mutatja, az École des Hautes Études történeti de-

mográfiai laboratóriuma az új módszerekkel való kísérletezés színtere. Az 1996–97-es tanévben¹²⁸ hagyományos értelemben vett történeti demográfiát egyedül *Jean-Pierre Bardet* adott elő: részint a családrekonstrukció módszereivel, részint a nupcialitás történetével foglalkozott. *Hervé Le Bras* a homo sapiens kialakulása után hosszú ideig fennálló egyensúlyi állapot természetéről tartott előadásokat, felhasználva a régészet, az antropológia és az etológia eredményeit, megközelítésmódjait. Előkerültek a népsűrűség problémái, a népesség térbeli eloszlását modellező fraktálanalízis módszere, a nagy inváziók, a gyarmatosítás, a technikai fejlődés szerepe, a népesedésről vallott nézetek, az ősi hiedelmektől a jelen vízióig. A társadalomtörténész *Maurizio Grilbaudi* és *Sabina Loriga* a 19. századi Franciaország példáján mutatták be a kvalitatív elemzés módszereit és lehetséges forrásait (biográfiák és autobiográfiák, családi levelezés, kormányzati iratok, genealógiai és anyakönyvi adatok), a fő kérdés az volt, hogy a történelem egyéni szereplőinek tetteiből, az egyéni életutak, kapcsolatok elemzésével megragadhatók-e a globális jelenségek. *Paul-André Rosental* részint a migráció kérdéseit elemezte: a migráció elemzése hogyan kapcsolódott a tér felfogásához, a tér mint az egyének közötti kapcsolatok együttese milyen hatást tett a migráció definiálására, mérésére, magyarázatára, részint a történeti demográfia uralkodóvá vált modelljének ötvenes évekbeli kifejlődését vizsgálta, ezzel a társadalomtudományokban hosszú ideig nagy szerepet játszó kvantifikáció intellektuális és intézményi hátterét kívánta feltárni. *Jean-Pierre Goubert* a közegészségügy fejlődéséről adott elő, míg *Joseph Goy* a reprodukció és az öröklés kérdéseiről, a családból kilépők, az öröklésből kizártak, a faluról a városba vándorlók nyomon követésével. *Patrice Bourdelais* a városnak a közegészségügy fejlődésében betöltött szerepét vizsgálta, és egy másik szemínáriumán a fertőző betegségekkel, az azok eltűnésébe vetett hit 19-20. századi történetével foglalkozott, akkor amikor a fertőző betegségek aránya növekszik a halálokok között, rekonstruálta a mai közegészségügyi rendszer létrejöttét a 19. század végén, a statisztikai módszerek felhasználását az egészségügyben, ezek szerepét a politikai küzdelmekben. *Nancy Green* a migrációt választotta előadásai tárgyául, egyéni életutak vizsgálatával különböző bevándorló csoportok összehasonlítását végezte el. *Christiane Klapátsch-Zuber* a középkori városi elit önmagáról alkotott képét elemezte 15. századi firenzei genealógiák alapján, *André Burguière* pedig a történeti antropológia módszereivel, a család, a táplálkozás, a szexualitás, a vallásosság antropológiai megközelítésének lehetőségeivel, illetve a népesedésről folytatott vitákkal, a népesség regisztrálásának módjaival (az összeírásoktól a modern népszámlálásokig), a család- és társadalompolitika kialakulásával foglalkozott.

A kép elég egyöntetű: a kvalitatív módszerek és a mikrovizsgálatok dominálnak, igen erős az interdiszciplináris szemlélet, nagy hangsúly esik néhány aktuális problémára (migráció, fertőző betegségek, a közegészségügy fejlődése), ezeket történetiségükben próbálják megragadni. Ma már klasszikusnak számító, az *Henry*-módszert követő történeti demográfiával az *École*-on nemigen találkozhatunk, azt legfeljebb az INED kutatóinak egy része, valamint a Sorbonne és néhány vidéki egyetem kutatócsoportjai művelik.

A kilencvenes években megjelent tanulmánykötetek és monográfiák is ezt a felemás helyzetet mutatják. Történeti demográfiával több intézmény és több generáció foglalkozik egyszerre, ezért érthető, hogy – bár a bizonytalanság, a megoldásra váró problémák sokaságának érzékelése, az új utak keresése eléggé általános – a produktumok is sokfélék.

Inkább a hagyományos vonulathoz tartoznak, de ugyanakkor az útkeresést és a történeti demográfia kérdésfeltevéseinek, módszereinek a hihetetlen mértékű bővülését is mutatják a két nagy "alapító atyának", *Jacques Dupâquier*-nek és *Pierre Chaunu*-nek ajánlott tanulmánykötetek.¹²⁹ Már a címek is sokatmondóak: "Megmérni és megérteni", "Az élet, a halál, a hit, az idő" – mintegy összefoglalják az utóbbi évtizedeknek a két tudós által is képviselt irányait, törekvéseit. Az előbbiben új kutatási terveket és források ismeretét találjuk: ár-

vasági-gyámsági jegyzőkönyvek elemzését (*J.P. Bardet*), amelyek értékes adatokat tartalmaznak a 18. századra vonatkozóan, a történeti demográfia tárgyának bővülését mutatja az alfabetizáció terjedésének és a házassági piac kapcsolatának elemzése (*Adrian Van der Woude* – az írástudók kerültek az analfabétákkal való házasságot), kísérletek történnek az 1670 előtti korszak (*J. M. Moriceau*) és a középkor (*H. Dubois*) jobb megismerésére, *Hervé Le Bras* a népesség reprodukciójával kapcsolatos fogalmi, metodológiai problémákról értekezik, a "pótlási küszöb" kiszámításának nehézségéről, amely változó feltételektől (pl.: migráció) függ, de előkerülnek örökzöld témák is: a vendée-i polgárháború embervesztése (*J. Houdaille*). *H. Neveux* a paraszti családi stratégiák közötti különbségeket elemzi, akárcsak *Pavla Horska*, aki csehországi, szlovákiai és magyarországi adatok alapján próbálja bemutatni a családszerkezet és demográfiai viselkedés közép-európai változatait. E. Sonnino pedig a 17. századi római családszerkezetet vizsgálva rámutatott, hogy a családi életciklusok nemcsak a termékenységhez és a halandósághoz, hanem a migráció dinamikájához is kötődnek. Sok tanulmány foglalkozik a migrációval és a mobilitással, az Európán kívüli világgal, míg *Antonio Eiras Roel* az 1787-es spanyolországi népszámlálási adatok alapján bontja nagyobb demográfiai régiókra az országot. A kötetben megjelennek a városi összeírások elemzésének nehézségei, a törvénytelen szülöttek, az elhagyott gyermekek arányának és "geográfiajának" megrajzolása, a cölíbatús és a katonai szolgálat összefüggései a 18. században, az ókori görög városi fejlődés, a kínai uralkodódinasztiák demográfiai sajátosságainak elemzése, Anglia példáján a demográfiai és a gazdasági fejlődés kapcsolata (*G. Lemarchand*), *Horváth Róbert* pedig *Fáy András* munkásságával ismerteti meg az olvasót. A másik kötetben központi helyet foglal el a halállal szembeni attitűdök vizsgálata: többnyire 16–17. századi memoárok alapján (*J.M. Constant*), amelyek bemutatják a kor nemesembereinek hétköznapi életét, a tanulmányok többsége elbeszélő források kvalitatív elemzésére épül. Fontos téma a hit és a halállal kapcsolatos érzelmek viszonya, a meghalás rítusai, "művészete". Bemutatják a pestistől és a ráktól való rettegést, a "jó halál" képzetének 19. századi szétfoszlását. *J.P. Bardet* a gyámsági iratok alapján rajzolja meg a 18. század Párizsának az élettel kapcsolatos érzéseit, megerősíti, hogy a születéskorlátozás elterjedésében a városok játszották a főszerepet. Az árvákról való gondoskodás a szolidaritás erejét mutatja, amelyet a 19. század új értékei törölnek el (*Anne Fillon*), míg *G.F. Dumont* azóta már hivatkozási alapként szolgáló művében a demográfiát társadalomtudományként definiálja.

A módszertani megújodást szolgálja az *Alain Blum*, *Noël Bonneuil* és *Didier Blanchet* szerkesztette tanulmánykötet.¹³⁰ Az első részben (családrekonstrukciók, genealógiák, aggregatív módszerek) a francia halandóság regionális mintáit látjuk az INED egy 39 település családrekonstrukcióján alapuló vizsgálata alapján,¹³¹ amely nemcsak a regionális különbségek létezésére szolgált bizonyítékkal, hanem a különböző falusi társadalmi csoportok eltérő halandóságára is. A halandósági különbségek magyarázatában központi szerepet kapott a mobilitás is. A genealógiák és a katalán és orosz születési, házasságkötési és halálzási bejegyzések aggregatív vizsgálata pedig megmutatja a kutatások tér- és időbeli, valamint forrás és módszer szerinti kiterjesztésének lehetőségeit. A második rész a demográfiai folyamatok időbeli változásairól és térbeli változatosságáról szól, majd az angliai "back-projection" módszerének kritikájáról, finomításáról olvashatunk. A harmadik rész (a malthusi modell) a demográfiai folyamatok interpretációjának problémáival és következményeik elemzésével foglalkozik. *Ronald Lee* tanulmánya tulajdon korábbi kutatásait fejleszti tovább a malthusi homeosztatikus egyensúllyal kapcsolatban.¹³² Eszerint a malthusi modell autoregulációs jellege hosszú távon érvényesül, a népesség egy adott technikai szintnek megfelelő hosszú távú stabilitását magyarázhatja, segítségével "felejt el" a népesség az idő múlásával a sokkokat, amelyek érték. Rövidebb távon viszont a gazdasági és demográfiai

folymatok egy másfajta logikával írhatók le: fel lehet őket fogni akár tisztán véletlenszerűeknek, akár úgy, hogy a malthusi modellen kívüli biológiai vagy társadalmi determinizmusoknak engedelmessé válnak. A negyedik rész az átmenet alatti demográfiai viselkedés elemzésével foglalkozik. *René Leboutte* belgiumi kutatásai munkások személyes beszámolóin alapulnak.¹³³ Ezekkel próbálta magyarázni a Liège környékén a 19. század közepétől megfigyelt folyamatokat, erős kapcsolatot talált a termékenység és a gazdasági folyamatok között, és meghatározónak bizonyult a szekularizáció és az iskolázottság is. *Ron Lesthaeghe* a franciaországi és belgiumi termékenység hanyatlását a 18. században szigorodó életfeltételekkel magyarázza, a stagnáló mezőgazdaság malthusiánus reakciókat vált ki, erősödik a társadalmi kontroll, a 19. században ehhez járul a szekularizáció. A régiókénti analízisben összekapcsolódik a laicizálódás mértéke, a termelés módja, a nupcialitás típusa és a termékenység csökkenésének ritmusa. A termékenység csökkenésének magyarázatába a gazdasági meghatározók mellett beépül a politikai kontroll, az Egyház morális tekintélye az apáékval együtt, amely az öröklés szabályain keresztül érvényesült.¹³⁴ *Hervé Le Bras* a termékenységet különböző tényezők (a termékenység indexei, a nupcialitás, az öröklés, a vallásosság, a föld birtoklása típusai) térképen való ábrázolásával és a térképek összehasonlításával vizsgálta.¹³⁵

Ami a monografikus feldolgozásokat illeti, a mikrotörténeteszek egy része demográfiai adatokat (is) felhasznál a vizsgált individuumok helyzetének, cselekvési terének meghatározásához, a döntő különbség az adatok felhasználásában, elemzésében van: ezeket nem átlagolják, hanem megpróbálják az elemzés során mindvégig teljes sokféleségüket figyelembe venni.¹³⁶ Ezenkívül természetesen a kérdésfeltevés is különbözik a történeti demográfia megszokott problémáitól: általában a változás mechanizmusait kutatják, egy-egy, a makrovizsgálatok keretei között értelmezhetetlen viselkedésformát próbálnak magyarázni, de ezek nem speciálisan demográfiai jelenségek és problémák. A szűkebben vett történeti demográfián belül említésre méltó *Alain Desrosières* statisztikatörténete, amely a már említett és sokak véleménye által az útkeresést jelölő tudománytörténeti vonulathoz tartozik. A statisztika történetét szociológiai megközelítésben vizsgálja, megrajzolja azt a tudományos, politikai, intézményi és személyi hátteret, amelyben a statisztika kialakult, intézményesült.¹³⁷ Egy másik jól látható vonulat aktuális problémákat dolgoz fel (pl.: migráció, rák¹³⁸), ezeket történetiségükben vizsgálva elemzik szerepüknek, a velük szembeni attitűdöknek, a velük kapcsolatban használt fogalmaknak, hatásaiknak, következményeiknek az időbeli változásait. Válogathatják a mikro- és a makroelemzéseket, a kvantitatív módszereket kvalitatív módszerekkel egészíthetik ki. A művek hosszú időtartamot ölelnek fel, időben visszamennek addig, amíg a források lehetővé teszik és a jelenséget akár a jelenig kísérik. Így *Gérard Noiriel* a 18. századtól elemzi a nép- és nemzetfogalom kialakulását és változatait, majd rátér a bevándorlás szerepének vizsgálatára: hogyan járult hozzá a francia népesség reprodukciójához. Foglalkozik az asszimilációval és ennek kapcsán a francia társadalom bizonyos vonásainak történeti kialakulásával.¹³⁹ Hasonlóképpen aktuális témát választ *Patrice Bourdelais* is: az öregedés kérdését, "a szürke forradalmat".¹⁴⁰ A probléma az, hogy miközben a sajtó és a demográfusok a társadalom öregedéséről és ennek várható súlyos következményeiről beszélnek, addig az öregség fogalmát egy statikus életkorhatárhoz kötik: a 65 éven felüli népesség arányával számolnak, amely sohasem volt ilyen magas és elsősorban az alacsony termékenység miatt tovább fog emelkedni. A történész számára ez a felfogás elfogadhatatlan, a népesség öregedésének a fogalmát nem lehet az öreggé válás mozdulatlan határához kötni, amikor az idős emberek egészségi állapota folyamatosan javul, az öregség egy bizonyos állapotának koronként más és más konkrét életkor felel meg. A cél az, hogy megértsük az öregség fogalmának egy konkrét életkorhoz kötését, az öregedés fogalmának kialakulását. Az elemzésben összekapcsolódnak a kvantitatív és kvalitatív eszközök: az öregedést mutató

aggregált idősorokat kiegészítük az öregség fogalmát és az öregekkel szembeni attitűd változását vizsgáló fejtegetések, az országos adatok mellett kirajzolódik az öregség földrajza is. A lényeg a demográfia és a társadalomtörténet összekapcsolása, *Marc Bloch* ajánlása szerint a jelen problémáit megfigyelve intézhetünk a múlthoz kérdéseket, hogy ezek megválaszolásával jobban értsük a jelent. Az öregség már a 17. század végétől statisztikai kategória, de a 18. századtól pozitív megítélés alá esik, az öregedés a 19. század végéig civilizációs vívmánynak számít, a demográfiai öregedés fogalmát és annak negatív megítélését az I. világháború előtt alakították ki, amikor a termékenység csökkenése és annak következményei érzékelhetővé váltak. A szerző rámutat a tisztán kvantitatív megközelítés korlátaira, nézete szerint a lényeg a felfogásban (representation) rejlik. Ma az öregség reprezentációját egy merev időhatárhoz kötik, miközben a valóság megváltozott, szükség volna az öregségnek egy olyan indikátorára, amely a tényleges biológiai állapothoz kötődik. A lényeg annak bemutatása, hogy a kérdéssel kapcsolatos diskurzus nem felel meg a jelen realitásainak és a tudományos elemzés követelményeinek, és ennek következtében alaptalanul ébreszt félelmeket és feszültségeket a társadalomban. *Bourdelaís* könyve nemcsak egy új szemléletmód képviselője, hanem azt is bizonyítja, hogy a kvalitatív történeti elemzés mással nem pótolható szempontokat kínálhat más tudományágak vagy éppen a politikai viták számára.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a kuhni paradigmaváltás kritériumai fellelhetők a kilencvenes évek francia történeti demográfiájában: érezhető a régi módszerekkel szembeni elégedetlenség, a régebbi eredmények megbízhatóságával kapcsolatos kételyek erősödése, a megújulás, az útkeresés igénye, helyenként a régiektől gyökeresen eltérő kérdések megfogalmazása, új, addig nem sokra becsült módszerek alkalmazása. A különbség ezeknek a problémáknak a megfogalmazásában rejlik, láttuk, van, aki használja a paradigmaváltás kifejezést, vagy éppenséggel válságot emleget, van, aki a tudományág szerves megújulásáról beszél. A lényeg remélhetően kiderült az áttekintett példákban: a társadalomtudományokban igen hasonló problémák merültek fel az elmúlt években, az új próbálkozásoknak is számos közös vonásuk van. Ami a történeti demográfiát illeti: az átalakulás generációs és intézményi kérdés is. Franciaországban az INED, a kutatások központja, szervezője, több kutatói generációt és irányzatot egyesít, és kétségkívül konzervatívabb, mint az *École des Hautes Études* történeti demográfiai laboratóriuma, amely szorosan kötődik az *Annales* körül csoportosuló, a *Tournant Critique*-al zászlót bontott új társadalomtörténeti iskolához. Mivel a történeti demográfia eddig is kapcsolódott a társadalomtörténethez, lényegében annak elméleti keretei között működött, és ugyanakkor a maga sajátos szempontjaival, kérdésfeltevésével fontos szerepet játszott fejlődésében, továbbra is ennek a szoros kölcsönhatásnak a fennmaradása várható. A történeti demográfia nem maradhat független azoktól a változásoktól, amelyek más tudományágakban lezajlanak, ennek jelei ma is látszanak. Hogy az új próbálkozásokra valóban új paradigma épül-e, ma még nem látható világosan, mintahogy az is kérdéses, hogy mindebből Magyarországon mit lehet hasznosítani. Bizonyos elemek mindenképpen megfontolásra érdemesek: a léptékváltás következményeivel való szembesülést, a kvalitatív elemzések létjogosultságának elismerését, a nominatív vizsgálatok erősítését, az a priori kategorizálás és determinizmus elutasítását, sokszor magától értetődőnek tekintett fogalmaink történeti kontextusba helyezését és magyarázatát aligha kerülhetjük el.

JEGYZETEK:

- ¹
- *Bódy Zsombor – Czöcb Gábor – Sonkoly Gábor*: Paradigmaváltás a francia társadalomtörténet-írásban. AETAS, 1995. 4. sz. 131–141.
 - *Lepetit, Bernard*: Építészet, földrajz, történelem. A lépték használatai. AETAS, 1995. 4. sz. 142–157. (ford.: *Czöcb Gábor*, eredetije: Architecture, géographie, histoire: usages de l'échelle. Genèses 13. Automne, 1993. 113–138.)
 - Az AETAS 1996. 4. számának recenziói (186–216. oldal), valamint ugyanebben a számban a következő két tanulmány:
 - *Szűjártó M. István*: Mi a mikrotörténelem? 157–185. o.
 - *Revel, Jacques*: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. 217–237. o. (ford.: Sujtó László, eredetije: Micro-analyse et construction du social. In: *Revel, J.* (szerk.): Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience. EHESS-Gallimard-Le Seuil, Paris, 1996.)
 - *Sonkoly Gábor – Verdier, Nicolas*: Hogyan gyúrjuk össze a morzsákat? Az angol és francia társadalomtörténet múltja és új útjai. Régió, Kisebbségi Szemle, 1996. 4. sz. 105–119.
 - *Lepetit, Bernard*: Komolyan veszi-e a történelem a szereplőket? Valóság, 1997. 2. sz. 11–18.
- ² A teljesség igénye nélkül:
- *Chaunu, Pierre*: A klasszikus Európa. Budapest, 1971. (eredetije: La civilisation de l'Europe classique. Arthaud, Paris, 1966.)
 - *Chaunu, Pierre*: A felvilágosodás. Osiris K. Budapest, 1998. (ford.: *Nagy Géza*, eredetije: La civilisation de l'Europe des lumières. Arthaud, Paris, 1971.)
 - *Goubert, Pierre*: Démographie historique et histoire. Bulletin d'information de la Société de Démographie Historique, num. spec. 1973.
 - *Burguière, André*: La démographie. In: *Le Goff, J. – Nora, P.* (szerk.): Faire de l'histoire II. Gallimard, Paris, 1974. 101–141.
 - *Dupaquier, Jacques*: Pour la démographie historique. Presses Universitaires de France, Paris, 1984.
 - *Blum, Alain – Bonneuil, Noël – Blanchet, Didier* (szerk.): Modèles de la démographie historique. INED, Paris, 1992.
 - *Perrenoud, Alfred*: Histoire démographique et histoire sociale. Annales de Démographie Historique, 1993. 383–389.
 - *Le Mée, René*: De la naissance de la démographie historique à l'Enquête Henry. Population, 1995. n. 6. 1475–1487.
 - *Rosental, Paul-André*: Treize ans de reflexion: de l'histoire des populations à la démographie historique française (1945-1958). Population, 1996. n. 6. 1211–1237.
- ³
- *Dányi Dezső*: A történeti demográfia tárgya és módszerei. Történeti Statisztikai Évkönyv 1961–62. 5–21.
 - *Andorka Rudolf*: Paraszti családszervezet a XVIII–XIX. században. Alsónyék és Kölked adatai nemzetközi összehasonlításban. Ethnographia, 86. 1975. 340–365.
 - *Andorka Rudolf*: Az európai nagy pestisjárványok. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek 2. 1985.
 - *Andorka Rudolf*: A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek 4. 1988.

- *Andorka Rudolf* – *Faragó Tamás*: Az iparosodás előtti (XVIII–XIX. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata. Agrártörténeti Szemle, 1984. 3–4. sz. 402–437.
- *Faragó Tamás*: Háztartás, család, rokonság. (Jegyzetek a legújabb család- és rokonségkutatási eredmények alapján) Ethnographia 94. 1983. 2. sz. 216–254.
- *Granasztói György*: A polgári család a középkor végi Magyarországon. Történelmi Szemle, 1982. 4. sz. 605–663.
- *Szentgáli Tamás*: A demográfiai átmenet elmélete. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek 9. (Demográfiai átmenet Magyarországon) 21–34.
- 4 Histoire et Sciences Sociales. Un tournant critique? Annales E.S.C. 43. (1988) n. 2. 291–293.
- 5 Revel i.m. 219. o.
- 6 Revel i.m. 219. o.
- 7 *Braudel, Fernand*: A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. Századok, 1972. 4. sz. 988–1012. (először: Histoire et sciences sociales. La longue durée. Annales E.S.C. 1958. n. 4. 725–753.)
- 8 *Lepetit*: Komolyan veszi-e i.m.
- 9 – *Labrousse, Ernest*: Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIII. siècle. Paris, 1933.
– *nő.*: La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime. Paris, 1944.
- 10 A Labrousse-Braudel-féle gazdaság- és társadalomtörténeti iskoláról:
Katus László: Az Annales a történettudomány elvi és módszertani kérdéseiről. Századok, 1969. 5–6 sz. 1118–1126.
- 11 *Chauvin*: Felvilágosodás i.m. mindenütt
- 12 *Burguière, André*: Le changement social: breve histoire d'un concept. In: *Lepetit, Bernard* (szerk.): Les formes de l'expérience. Une autre histoire sociale. Albin Michel, Paris, 1995. 253–272.
- 13 – *Rostow, W.W.*: Les Étapes de la croissance économique. Paris, 1960. (eredetije: The Stages of Economic Growth, Cambridge, 1960.)
– *nő.* (szerk.): The Economics of Take-off into Sustained Growth. London, 1963.
– *Marzewski, Jean*: Introduction à l'histoire quantitative. Geneve, 1965.
– *Kondratieff, N.D.*: Die langen Wellen der Konjunktur. Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik, 1926. (magyarul: A gazdasági konjunktúra nagy ciklusai. Magyar Filozófiai Szemle, 1988. 559–617.)
– *Kuznets, Simon*: Secular movements in production and prices. Boston, 1940.
- 14 *Bódy-Czöcb-Sonkoly* i.m. 139. o.
- 15 – *Braudel, Fernand*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Gondolat K. Budapest, 1985. (eredetije: Civilisation matérielle, économie et capitalisme. XV–XVIII. s. I–III. Armand Colin, Paris, 1967.)
– *nő.*: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I–III. Akadémiai K.-Osiris K. Budapest, 1996. (eredetije: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. I–III. Armand Colin, Paris, 1949.)
– Braudel időszemléletéről részletesen: *Katus* i.m.
- 16 *Goubert, Pierre*: Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730. Paris, 1960.
- 17 *Le Roy Ladurie, Emmanuel*: Les paysans de Languedoc. Paris, 1966.

- ¹⁸ *Burguière*: Le changement social, i.m. 259.
- ¹⁹ *Le Roy Ladurie*: Les paysans de Languedoc i.m.
- ²⁰ Minderről lásd: *Burguière*: Le changement social i.m. 260–262.
Ariès és Foucault legfontosabb idevágó művei a következők:
 – *Ariès, Philippe*: L'Enfant et la vie familiale sous L'Ancien Régime. Paris, 1960.
 – *uő*: Histoire des populations françaises et leurs attitudes devant la vie depuis le XVIII. siècle. Paris, 1948.
 – *uő*: L'Homme devant la mort. Paris, 1977.
 – *Foucault, Michel*: Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique. Paris, 1961.
 – *uő*: Naissance de la clinique, une archéologie du regard médical. Paris, 1963.
 – *uő*: Surveiller et punir. Naissance de la prison. Paris, 1975. (magyarul: Felügyelet és büntetés. A börtön története. Gondolat, Budapest, 1990. ford.: *Fázy Anikó, Csűrös Klára*)
 – *uő*: Histoire de la sexualité. 1. La volonté de savoir. Paris, 1976. (magyarul: A szexualitás története. A tudás akarása. Atlantisz, Budapest, 1996. Ford.: *Ádám Péter*)
- ²¹ *Le Goff, Jacques-Nora, Pierre (szerk.)*: Faire de l'histoire I–III. Gallimard, Paris, 1974.
 I. Nouveaux Problemes
 II. Nouvelles Approches
 III. Nouveaux Objets
- ²² *Le Goff, Jacques (szerk.)*: La Nouvelle Histoire. Paris, 1978.
- ²³ Néhány példa:
 – *Duby, Georges – Wallon, Armand (szerk.)*: Histoire de la France rurale I–IV.
 – *Duby, Georges (szerk.)*: Histoire de la France urbaine I–IV. Paris, 1981.
 – *Ariès, Philippe – Chartier, Roger (szerk.)*: Histoire de la vie privée I–IV. Paris, 1986.
 – *Dupaquier, Jacques (szerk.)*: Histoire de la population française I–IV. Paris, 1988.
- ²⁴ – *Furet, François – Richet, Denis*: La révolution française. Paris 1965–66.
 – *Furet, François*: Penser la révolution française. Gallimard, Paris, 1978. (magyarul: Gondoljuk újra a francia forradalmat. Pécs, 1994. ford.: *Habner Péter*)
 – *uő*: La révolution. 1770–1880. Hachette, Paris, 1988.
- ²⁵ – *Duby, Georges*: Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme. Paris, 1978.
 – *Le Goff, Jacques*: La naissance du Purgatoire. Paris, 1981.
 – *uő*: Pour un autre moyen age. Temps, travail et culture en Occident, 18 essais. Gallimard, Paris, 1977.
- ²⁶ *Duby, Georges*: Le dimanche de Bouvines. Paris, 1973.
- ²⁷ *Mandrou, Robert*: Introduction à la France moderne, essai de psychologie historique. Paris, 1961.
- ²⁸ – *Delumeau, Jean*: La peur en Occident, XIV–XVIII. siècle. Une cité assiégée. Fayard, Paris, 1978.
 – *uő*: Le péché et la peur, la culpabilisation en Occident. XIII–XVIII. siècle. Paris, 1983.
- ²⁹ *Mandrou, Robert*: France aux XVII–XVIII. siècles. Édition augmentée par *Monique Cottret*. Presses Universitaires de France, Paris, 1987. (1. kiad. 1967) 254–255.
- ³⁰ *Lepetit*: Komolyan veszi-e, i.m. 14. o.
- ³¹ *Lepetit*: Komolyan veszi-e, i.m. 13. o.
- ³² *Le Goff, Jacques*: Van-e Annales-iskola? Századok, 1968. 145–157.

- ³³ Különösen az Annales szerkesztőségi cikke: Tentons l'expérience. Annales E.S.C. 44. (1989.) n. 6. 1317–1324. valamint
- Grenier, Jean-Yves – Lepetit, Bernard: L'expérience historique. A propos de C.E. Labrousse. Annales E.S.C. 44. (1989.) n. 6. 1337–1360.
 - Revel, Jacques: Histoire et sciences sociales: les paradigmes des Annales. Annales E.S.C. 44. (1989.) n. 6. 1360-1376.
- ³⁴ Revel: A mikroszintű vizsgálat i.m. 220. o.
- ³⁵ Revel: A mikroszintű vizsgálat i.m. 220. o.
- ³⁶ Tournant Critique i.m.
- ³⁷ Revel: A mikroszintű vizsgálat, i.m. 220. o.
- ³⁸ Lyotard szavait idézi: *Szűjjártó* i.m. 177. o.
- ³⁹ Cottret, Monique: Supplément à la quatrième édition. In: Mandrou, Robert: France aux XVII–XVIII. siècle s. i.m. 353–461.
- ⁴⁰ Kaplan, S.L.: Bread, Politics and Political Economy in the Reign of Louis XV. Hága, 1976. (francia kiadása 1986-ban) lásd: *Cottret*: i.m. 372. o.
- ⁴¹ *Cottret* i.m. 388–390. o.
- ⁴² *Cottret* i.m. 392–398. o. és *Szűjjártó* i.m.
- ⁴³ Néhány francia példa:
- *Vovelle, Michel*: L'irrésistible ascension de Joseph Sec, bourgeois d'Aix. Paris, 1975.
 - *Le Roy Ladurie, E – Ranum, O.*: P. Prion, scribe. Paris
 - *Lottin, André*: Chavatte, ouvrier lillois. Un contemporain de Louis XIV. Flammarion, Paris, 1979.
 - *Jamerey-Duval*: Mémoires. Enfance et éducation d'un paysan au XVIII. siècle . közreadja: *Gonlemot, J-M*. Paris, 1981.
 - *Miquelon, D.*: Dugard of Rouen. French Trade to Canada and the West Indies 1729–1770. London, 1978.
 - *Vovelle, Michel*: Théodore Desorgues ou la desorganisation. Aix-Paris, 1985.
 - *Cornette, J.*: Un révolutionnaire ordinaire, Benoit Lacombe, négociant. 1759–1819. Paris, 1986.
 - *Menetra, J.L.*: Journal de ma vie. közreadja: *Roche, Daniel*. Paris, 1982.
- ⁴⁴ *Vovelle, Michel*: Histoire sérielle ou "case studies" , vrai ou faux dilemme en histoire des mentalités. In: Mélanges Robert Mandrou. Paris, 1985. 39–49. idézi: *Cottret*, i.m. 398. o.
- ⁴⁵ – *Szűjjártó*, i.m. 173. o.
- *Lepetit*: Épitészet, földrajz, történelem, i.m. 145–148. o.
 - *Rosental, Paul-André*: Construire le "macro" par le "micro": Fredrik Barth et la microstoria. In: *Revel, Jacques (szerk.)*: Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience. EHESS-Gallimard-Le Seuil, Paris, 1996. 141–159.
- ⁴⁶ *Revel*, i.m. 218. o.
- Ennek ellenére van néhány állandó hivatkozási alapul szolgáló mű:
- *Ginzburg, Carlo*: A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe. Európa K. Budapest, 1991. (Il formaggio e i vermi. Einaudi, Torino, 1976.)
 - *Levi, Giovanni*: L'eredita immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del seicento. Torino, 1985.(francia kiadása: Le pouvoir au village. Paris, 1989. előszava: *Revel, Jacques*: L'histoire au ras du sol. I–XXXIII.)

- Tentons l'expérience, i.m.
 - *Barth, Fredrik*: Process and Form in Social Life. London, 1981.
 - *Gribaudi, Maurizio*: Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du XX. siècle. EHESS, Paris, 1987.
 - *Cerutti, Simona*: La Ville et les Métiers. Naissance d'un langage corporatif. Turin, 17–18. siècle s. EHESS, Paris, 1990.
 - *Loriga, Sabina*: Soldats. Un laboratoire disciplinaire: l'armée piémontaise au XVIII. siècle. Mentha, Paris, 1991.
 - *Raggio, Osvaldo*: Faide e parentele. Lo Stato genovese visto dalla Fontanabuona. Einaudi, Torino, 1990.
 - *Zapperi, Roberto*: Annibale Carracci. Ritratto di artista da giovane. Einaudi, Torino, 1989.
 - *Lepetit, Bernard (szerk.)*: Les formes de l'expérience. Une autre histoire sociale. Albin Michel, Paris, 1995.
 - *Revel, Jacques (szerk.)*: Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience. EHESS-Gallimard-Le Seuil, Paris, 1996.
 - 47 – *Revel, i.m.*
 - *Lepetit*: Építészeti, földrajzi, történelmi, i.m.
 - *Rosental*: Construire, i.m.
 - 48 – Tentons l'expérience, i.m.
 - *Rosental*: Costruire i.m.
 - 49 *Rosental*: Construire, i.m.
 - 50 – *Revel, i.m.* 232–233. o.
 - *Gribaudi, Maurizio – Blum, Alain*: Des catégories aux liens individuels: l'analyse statistique de l'espace social. Annales E.S.C. 45. (1990.) n. 6. 1365–1402.
 - 51 A szociológia fejlődésének bemutatása elsősorban
Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Osiris K. Budapest, 1997. c. műve alapján történt. (84–91. o.)
 - 52 *Lyostrand, Jean-François*: A posztmodern állapot. In: *Habermas, Jürgen – Lyotard, J.F. – Rorty Richard*: Aposztmodern állapot. Budapest, 1993. (Eredetije: La condition postmoderne. Paris, 1979.)
 - 53 *Bódy-Czoch-Sonkoly, i.m.* 138. o.
 - 54 *Grenier, Jean-Yves*: Expliquer et comprendre. La construction du temps de l'histoire économique. In: *Lepetit (szerk.)*: Les formes de l'expérience, i.m. 227–251.
 - 55 *Grenier, Jean-Yves*: L'économie de l'Ancien Régime. Paris, 1996.
 - 56 *Horváth Róbert*: A mai demográfiai elmélet a paradigmaváltás tükrében. Demográfia, 1992. 35. évf. 3–4. sz. 428–437.
 - 57 *Courgeau, Daniel – Lelièvre, Éva*: Changing paradigm in demography. Population, An English Selection, 9. 1997. 1–10. (eredetije: Population, 1996. 3. sz.)
 - 58 – *Meuwret, Jean*: Les crises de subsistances et la démographie de la France d'Ancien Régime. Population, 1946. 643–650.
 - *Goubert, Pierre*: En Beauvaisis: problèmes démographiques du XVII. siècle. Annales E.S.C. 1952. 453–468.
- Minderről részletesen:
– *Le Mée, René* i.m.

- *Rosental, Paul-André*: Treize ans... i.m.
- ⁵⁹ *Gouber, Pierre*: Beauvais, i.m.
- ⁶⁰ *Andorka Rudolf*: A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei i.m.
- ⁶¹ – *Henry, Louis*: Anciennes familles Genèveises. Étude démographique XVI–XX. siècle s. Presses Universitaires de France, Paris, 1956.
- *Fleury, Michel – Henry, Louis*: Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Presses Universitaires de France, Paris, 1956. (újabb kiadásai: Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien)
- *Gautier, Étienne – Henry, Louis*: La population de Crulai. Parioisse normande. Presses Universitaires de France, Paris, 1958.
- ⁶² *Baehrel, René*: La mortalité sous l'Ancien Régime. Remarques inquiètes. Annales E.S.C. 1957. 1. sz. 85–98. Szisztematikusabb, több szempontra kiterjedő mintaválasztási javaslatát monográfiában is bemutatta:
- Uő*: Une croissance: La Basse-Provence rurale de la fin du seizieme siècle à 1789. Essai d'économie historique statistique. EHESS, Paris, 1961. (második kiadása: 1988.)
- ⁶³ *Rosental*: Treize ans, i.m.
- Néhány, az *Henry*-módszert követő mintaszerű monográfia vagy tanulmány:
- *Girard, P.*: Aperçu sur la démographie de Sotteville-les-Rouen vers la fin du XVIII. siècle. *Population*, 14. 1959. 3. 485–508.
- *Ganiage, J.*: La population européenne de Tunis au milieu du dix-neuvieme siècle. Étude démographique. Presses Universitaires de France, Paris, 1960.
- *Uő*: Trois villages d'Ile-de-France au XVIII. siècle. Étude démographique. Presses Universitaires de France, Paris, 1963.
- *Terisse, M.*: Un faubourg du Havre: Ingouville. *Population*, 16. 1961. 2. 285–300.
- *Houdaille, J.*: Un village du Morvan: Saint-Agnan. *Population*, 18. 1963. 2. 301–312.
- *Valmary, P.*: Familles paysannes au XVIII. siècle en Bas-Quercy. Étude démographique. Presses Universitaires de France, Paris, 1965.
- *Poitrineau, A.*: La vie rurale en Basse-Auvergne au XVIII. siècle. (1726–1789) Presses Universitaires de France, Paris, 1965.
- *Frézel-Lozey, M.*: Histoire démographique d'un village en Béarn, Bilheres d'Ossau, XVII–XIX. siècle. Biscaye Freres, Bordeaux, 1969.
- *Lachiver, M.*: La population de Meulan du XVII. au XIX. siècle (vers 1600–1870) Étude de démographie historique. SEVPEN, Paris, 1969.
- *Charbonneau, H.*: Tourouvre-au-Perche aux XVII. et XVIII. siècles. Presses Universitaires de France, Paris, 1970.
- ⁶⁴ *Fleury, Michel – Henry, Louis*: Pour connaître la population de la France depuis Louis XIV. Plan de travaux par sondage. *Population*, 12. 1958. 4. 663–686.
- ⁶⁵ A mintavételi eljárás részletesen: *Dupâquier, J. (szerk.)*: Histoire de la population française 2. De la Renaissance à 1789. Quadrige/Presses Universitaires de France, Paris, 1995. Introduction, 3-5. o.
- ⁶⁶ – *Population* 30. 1975. nov. numéro spécial: Démographie historique
- *Henry, Louis*: Fécondité des mariages dans le quart sud-ouest de la France de 1720 à 1829. Annales E.S.C. 1972. n. 3. 612-640. ; n. 4-5. 977–1023.

- Henry, Louis – Houdaille, Jacques: Fécondité des mariages dans le quart nord-ouest de la France de 1670 à 1829. *Population*, 1973. n. 4–5. 870–924. (ismerteti: *Dányi Dezső*, *Demográfia*, 1974. n. 1. 149–150.)
- Houdaille, Jacques: Fécondité des mariages dans le quart nord-est de la France de 1670 à 1829. *Annales de Démographie Historique* 1976. 341–392.
- Henry, Louis: Fécondité des mariages dans le quart sud-est de la France de 1670 à 1829. *Population* 1978. n. 4–5. 855–883. (ismerteti: *Dányi Dezső*, *Demográfia*, 1979. n. 1. 160–161.)
- ⁶⁷ Henry, Louis – Blayo, Yves: La population de la France de 1740 a 1860. *Population*, 1975. num. spec. 71–122.
- ⁶⁸ Dupâquier: Histoire de la population française, i.m. 5. o.
- ⁶⁹ Chaunu, Pierre: Malthusianisme démographique et malthusianisme économique. *Annales E.S.C.* 1972. n. 1. 1–19.
- ⁷⁰ Chaunu: Malthusianisme i.m. és
Uő.: Felvilágosodás i.m. 69–125. mindenütt
- ⁷¹ Burguière, André: Le changement social i.m. 261. o.
- ⁷² Osamu Saito: Historical Demography: Achievements and Prospects. *Population Studies*, 1996. n. 3. 537–553.
- ⁷³ Dupâquier: Pour la démographie historique i.m. 100. o.
- ⁷⁴ Chaunu: Malthusianisme i.m.
- ⁷⁵ Dupâquier: Pour la démographie historique i.m. 109. o. és
Burguière, André: La démographie. In *Le Goff, J.-Nora, P.*: Faire de l'histoire i.m. II. 101–141.
- ⁷⁶ Dupâquier: Pour la démographie historique i.m. 95. o.
- ⁷⁷ Burguière: La démographie i.m.
- ⁷⁸ Osamu Saito i.m.
- ⁷⁹ Dupâquier: Pour la démographie historique i.m. 121. o.
- ⁸⁰ Idézi: Cottret, Monique i.m. 371. o.
- ⁸¹ Burguière: La démographie i.m.
- ⁸² Chaunu: Felvilágosodás i.m. és Malthusianisme i.m.
- ⁸³ Burguière: La démographie i.m. és
Uő.: De Malthus à Max Weber: le mariage tardif et l'esprit d'entreprise. *Annales E.S.C.* 1972. n. 4–5. 1118–1138.
- ⁸⁴ Chaunu: Malthusianisme i.m.
- ⁸⁵ – Flandrin, Jean-Louis: Mariage tardif et vie sexuelle. *Annales E.S.C.* 1972. n. 6. 1351–1378.
– Uő.: Les amours paysannes. Amour et sexualité dans les campagnes de l'ancienne France. (XVI–XIX. siècle s) Gallimard, Paris, 1975.
– Uő.: Familles. Parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société. Hachette, Paris, 1976.
– Uő.: Un temps pour embrasser. Aux origines de la morale sexuelle occidentale. I–III. Le Seuil, Paris, 1983.
- ⁸⁶ Bardet, J.P. – Dupâquier, J.: Vierges sages ou vierges folles, nos ancêtres étaient-elles vertueuses? In *La première fois ou le roman de la virginité perdue*. Paris, 1981. 139–163.

- ⁸⁷ *Burguière*: La démographie i.m. 136–137. o.
- ⁸⁸ Mínderről *Dupâquier*: Pour la démographie historique i.m. 123–163.
- ⁸⁹ – *Courgeon, Daniel*: Analyse quantitative des migrations humaines. Paris, 1980.
– *Biraben, Jean-Noel*: Structures spatiales de la population et démographie historique. Annales de démographie historique, 1974. 19–30.
- ⁹⁰ *Dupâquier, Jacques*: Statistiques démographiques du bassin parisien, 1636–1720. Gauthier-Villars, Paris, 1977.
Uő.: La population rurale du bassin parisien à l'époque de Louis XIV. EHESS, Paris, 1979.
- ⁹¹ Korai példák: *Lachiver, M.* i.m. és *Garden, Maurice*: Lyon et les Lyonnais au XVIII. siècle. Belles-Lettres, Paris, 1970.
- ⁹² – *Perrot, J.C.*: Genèse d'une ville moderne: Caen au XVIII. siècle. Mouton, Paris, 1975.
– *Herlihy, D.* – *Klapisb-Zuber, C.*: Les Toscans et leurs familles. Une étude du Catasto florentin de 1427. Paris, 1978.
– *Poussou, J.-P.*: Bordeaux et le Sud-Ouest au XVIII. siècle. EHESS, Paris, 1983.
– *Bardet, J.-P.*: Rouen aux XVII. et XVIII. siècles. Les mutations d'espace social. SEDES, Paris, 1983.
– *Perrenoud, A.*: La population de Genève. XVI-XIX. siècle: étude démographique. Genf, 1979.
- ⁹³ Halandósági kutatásainak összefoglalása monográfiája mellett: La mortalité à Genève de 1625 a 1825. Annales de démographie historique, 1978. 209–233.
- ⁹⁴ A városi demográfjáról áttekintést ad: *Dupâquier*: Pour la démographie historique i.m. 146–149. és
Cottret, M. i.m. 358–365.
- ⁹⁵ *Le Roy Ladurie, Emmanuel*: Montailou, village occitan. Gallimard, Paris, 1975. (magyarul: Montailou, egy okszitán falu életrajza (1294-1324) Osiris K. Budapest, 1997.)
- ⁹⁶ – *Depann, J.*: Amour illegitime et société à Nantes au XVIII. siècle. Annales E.S.C. 1972. n. 4-5. num. spec. Famille et société.
– *Lottin, A.*: Naissance illégitime et filles-mères à Lille au XVIII. siècle. Revue d'histoire moderne et contemporaine, 1970. n. 2. 278–322.
– *Phan, M.C.*: Les déclarations de grossesses en France (XVI–XVIII. siècle) Revue d'histoire moderne et contemporaine, 1975. n. 1. 61–88.
– *Rossiaud, J.*: Prostitution, jeunesse et société dans les villes du Sud-Est au XV. siècle. Annales E.S.C. 1976. n. 2. 283–325.
– *Lebrun, F.*: Amour et mariage. In Histoire de la population française II. i.m. 294–317.
- ⁹⁷ *Flandrin, J.-L.*: Sexualité. In *Le Goff, J. (szerk.)*: La Nouvelle Histoire i.m.
- ⁹⁸ *Burguière, A.*: L'anthropologie historique. In *Le Goff, J. (szerk.)*: La Nouvelle Histoire i.m. 52. o.
- ⁹⁹ Annales E.S.C. 1972. n. 4–5.:
– *Duby, G.*: Lignage, noblesse et chevalerie au XII. siècle dans la région mâonnaise
– *Le Roy Ladurie, E.*: Structures familiales et coutumes d'héritage en France au XVI. siècle: système de la coutume
– *Laslett, P.*: La famille et le ménage: approches historiques
– *Collomp, A.*: Famille nucléaire et famille élargie en Provence au XVIII. siècle
– *Bourdieu, P.*: Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction

- *Burquière, A.*: De Malthus a Max Weber i.m.
- *Gouesse, J.M.*: Parenté, famille et mariage en Normandie aux XVII. et XVIII. siècles
- *Depauw, J.*: Amour illégitime i.m.
- ¹⁰⁰ *Lebrun, F.* – *Fauve-Chamoux, A.*: Le mariage et la famille. In Histoire de la population française II. i.m. 293–347.
- ¹⁰¹ *Le Bras, Hervé*: Les trois France. Odile Jacob, Paris, 1987.
- ¹⁰² – *Duby, Georges*: Le chevalier, la femme et le prêtre. Hachette, Paris, 1981. (magyarul: A lovag, a nő és a pap. A házasság a középkori Franciaországban. Gondolat k. Budapest, 1987.)
- *Burquière, A.*: Le rituel du mariage en France: Pratiques ecclésiastiques et pratiques populaires (XVI–XVIII. siècles) Annales E.S.C. 1978. n. 3. 637–649.
- *Farge, A.* – *Foucault, M.*: Le désordre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille. Paris, 1982.
- *Pillorget, R.*: La tige et le rameau: Familles anglaise et française, XVI–XVIII. siècle. Paris, 1979.
- ¹⁰³ – *Shorter, Edward*: Naissance de la famille moderne. Le Seuil, Paris, 1977. (eredetije: The Making of the Modern Family. New York, 1975.)
- *Lebrun, F.*: La vie conjugale sous l'Ancien Régime. A. Colin, Paris, 1975.
- *Lottin, A.*: La désunion du couple sous l'Ancien Régime, l'exemple du Nord. Lille, 1975.
- *Segalen, Martine*: Mari et femme dans la société paysanne. Flammarion, Paris, 1980.
- *Uő.*: Amours et mariages dans l'ancienne France. Berger-Levrault, Paris, 1981.
- ¹⁰⁴ *Claverie, Elisabeth* – *Lamaison, Pierre*: L'impossible mariage. Violence et parenté en Gévaudan, XVII. XVIII. XIX. siècles. Hachette, Paris, 1982.
- ¹⁰⁵ *Burquière, André* – *Klapisch-Zuber, Christiane* – *Segalen, Martine* – *Zonabend, Françoise (szerk.)*: Histoire de la famille I-III. A. Colin, Paris, 1986.
- ¹⁰⁶ *Ariès, Philippe*: L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime. Plon, Paris, 1960. (részletei magyarul: Gyermek, család, halál. Gondolat K. Budapest, 1987.)
- ¹⁰⁷ – *Armengaud, A.*: La famille et l'enfant en France et en Angleterre du XVI. au XVIII. siècle. SEDES, Paris, 1975.
- *Laget, M.*: Naissance, l'accouchement avant l'âge de la clinique. Paris, 1981.
- *Badinter, Elisabeth*: L'amour en plus. Histoire de l'amour maternel. Flammarion, Paris, 1979.
- és az Annales de démographie historique 1973. évi száma: *Enfant et Société*, 25 tanulmányal
- ¹⁰⁸ – *Le Roy Ladurie, E.* – *Aron J.-P. et al.*: Anthropologie du conscrit français. Mouton, Paris-La Haye, 1972.
- *Demonet, M.* – *Dumont, P.* – *Le Roy Ladurie, E.*: Anthropologie de la jeunesse masculine en France au niveau d'une cartographie cantonale. Annales E.S.C. 1976. n. 4. 700–760.
- ¹⁰⁹ *Biraben, J.-N.*: Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens I–II. Mouton, Paris, 1975. (ismertetik: *Dányi Dezső*, Demográfia, 1977. n. 4. 485–486. és *Andorka Rudolf*: Az európai nagy pestisjárványok. Történeti Demográfiai Füzetek 2. 1985. 47–70.)
- ¹¹⁰ *Ariès, Ph.*: L'homme devant la mort i. m.

- a halállal kapcsolatos kutatások összefoglalása: Histoire de la population française II. i.m. 221–291.
- 111 – *Vovelle, Michel*: Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIII. siècle. Les attitudes devant la mort d'après les clauses des testaments. Plon, Paris, 1973.
- *Uő.*: Mourir autrefois. Les attitudes devant la mort aux XVII. et XVIII. siècles. Gallimard, Paris, 1974.
- *Uő.*: La mort et l'Occident de 1300 à nos jours. Gallimard, Paris, 1983.
- *Chaunu, Pierre*: La mort à Paris, XVI. XVII. XVIII. siècles. Fayard, Paris, 1978.
- 112 *Biraben, J.-N.* – *Blanchet, D.*: Le mouvement naturel de la population en France avant 1670. Présentation d'une enquête par sondage. Population, 1982. n. 6. 1099–1121. (ismerteti: *Dányi Dezső*, Demográfia, 1983. n. 2–3. 458–460.)
- 113 A Population 1998. 1–2. számának (num. spec.: Population et histoire) publikációi:
- *Séguy, Isabelle*: L'enquête sur la population de la France de 1500 à 1700. Présentation, sources, bibliographie.
- *Biraben, J.-N.* – *Blanchet, D.*: Essai sur le mouvement de la population de Paris et de ses environs depuis le XVI. siècle.
- *Bonneuil, Noël*: Traitement des données manquantes dans les séries issues des registres paroissiaux.
- 114 *Minderról: Dupâquier*: Pour la démographie historique i.m. 161–163. o.
- 115 Pour la démographie historique i.m.
- 116 Pour la démographie historique i.m. 165–179.
- 117 *Horváth Róbert*: Du recensement militaire au recensement universel: le premier recensement de la Hongrie. Population, 1991. n. 2. 279–299.
- 118 *Dupâquier*: Pour la démographie historique i.m. és *Osamu Saito* i.m.
- 119 *Rosental*: Treize ans i.m.
- 120 *Courgeau-Lelièvre* i.m.
- 121 A demográfiai statisztika összehasonlító története. (ismerteti: *Őri Péter*) Demográfia, 1998. 1. sz. 116–128.
- 122 *Bonneuil, Noël*: Traitement des données manquantes dans les séries issues des registres paroissiaux.
- 123 *Van de Walle, Etienne*: Pour une histoire démographique de l'avortement.
- 124 *Wrigley, E.A.*: Historic Demography and Economy. Annales de démographie historique. 1993. 367–381.
- 125 *Perrenoud, Alfred*: Histoire démographie et histoire sociale. Annales de démographie historique, 1993. 383–389.
- 126 *Perrenoud* i.m. 387. o.
- 127 *Bouchard, Gérard*: Population et génétique: une nouvelle frontière pour les sciences sociales. Annales de démographie historique, 1993. 397–412.
- 128 Forrás (a személyes tapasztalatokon kívül) az EHESS tanrendje: Programme des enseignements et séminaires. 1996–97.
- 129 – *Bardet, J.P.* – *Lebrun, F.* – *Le Mée, R. (szerk.)*: Mesurer et comprendre: Mélanges offerts à Jacques Dupâquier. Presses universitaires de France, Paris, 1993. (ismerteti: *J.P. Ponsou*, Annales de démographie historique, 1993. 439–447.)

– *Bardet, J.P. – Foisil, M. (szerk.): La vie, la mort, la foi, le temps: Mélanges offerts à Pierre Chaunu. Presses Universitaires de France, Paris, 1993. (ismerteti: S. Beauvalet, Annales de démographie historique, 1993. 451–455.)*

¹³⁰ Modèles de la démographie historique i.m.

¹³¹ *Blum, Alain – Bringé, Arnaud: Mortalité locale et générale en France: 1670–1829. 11–43.*

¹³² *Lee, Ronald D.: L'autorégulation de la population: systèmes malthusiens en environnement stochastique. 149–174.*

¹³³ *Leboutte, René: De la reconstitution des familles à la recherches des motivations du changements de comportement procréateur. 263–274.*

¹³⁴ *Lesthaeghe, Ron: Motivation et légitimation: conditions de vie et régimes de fécondité en Belgique et en France du XVI. au XVIII. siècle. 275–317.*

¹³⁵ *Le Bras, Hervé: Deux siècles de fécondité en France: le temps et l'espace. 319–336.*

¹³⁶ Pl.: *Gribaudo, Maurizio: Itinéraires ouvriers i.m.*

¹³⁷ *Desrosières, Alain: La politique des grands nombres. Histoire de la raison statistique. La Découverte, Paris, 1993.*

¹³⁸ *Pinel, Patrice: Naissance d'un fléau: histoire de la lutte contre le cancer en France, 1890–1940. Mataillié, Paris, 1992.*

¹³⁹ *Noiriel, Gérard: Population, immigration et identité nationale en France, XIX–XX. siècle. Hachette, Paris, 1993.*

¹⁴⁰ *Boudelais, Patrice: L'âge de la vieillesse. Histoire du vieillissement de la population. Odile Jacob, Paris, 1994. (2. ed.: 1997.)*

Tárgyszavak:

**IS THERE A CHANGE OF PARADIGM
IN THE FRENCH HISTORICAL DEMOGRAPHY?**

FIGYELŐ

HÍREK

Az ENSZ az 1960-as évtized óta tízévenként Világnépesedési Konferenciát rendez. A legutóbbi Világkonferencia Kairóban volt 1994-ben. A konferencia célja a világ égető népesedési problémáinak áttekintése és a kezelésükre alkalmas politikák számbavétele, hatásuk átgondolása, valamint világnépesedési akcióterv elfogadása. A két konferencia közötti tíz éves ciklus közepe táján egy közbelső áttekintő értekezletre is sor kerül, amelyen a tagországok voltaképpen leltárt készítenek arról, hogy „félidőben” hogy állnak a dokumentum ajánlásainak és céljainak megvalósításában. Egy ilyen áttekintő értekezlet volt az ENSZ Közgyűlés 1997-ben hozott határozatával összhangban megrendezett „Cairo +5”, amelyre „The Hague Forum” címmel február 8. és 12. között került sor. (Amint ismeretes, e félidős konferencia előkészítése céljából hívták össze az 1998. decemberi budapesti regionális népesedési értekezletet.) Az ENSZ népesedési kérdésekkel foglalkozó rendkívüli ülészakára 1999. június 30 – július 2. között kerül sor New York-ban. A Hágai Fórum – a szakmai viták mellett – az ENSZ rendkívüli közgyűlésének előkészítésére is hivatott volt. A Hágai Fórumon részt vevő magyar kormánydelegációt dr. *Mellár Tamás* vezette, a delegáció tagjai voltak: dr. *Vizkelety Mariann*, a Miniszterelnöki Hivatal és *Lakner Zoltán*, a Szociális és Családügyi Minisztérium helyettes államtitkára. Dr. *Vukovich Gabriella* az ENSZ Népesedési Alapjának meghívottjaként vett részt a Fórum munkájában. Az Európa Tanács Európai Népesedési Bizottsága (CDPO) képviselőjében dr. *Klinger András*, a Bizottság elnöke vett részt.

Az ENSZ Népesedési és Fejlesztési Bizottsága (Commission on Population and Development) 1999. március 22. és 31. között tartotta ülését New York-ban. Az ülés első két napján a Bizottság évi rendes ülése folyt, majd március 24. és 31. között az ez év júniusi népesedési kérdésekkel foglalkozó rendkívüli ENSZ Közgyűlés Előkészítő Bizottságaként működött. A Bizottság magyar tagját dr. *Vukovich Gabriellát*, a KSH elnökhelyettesét az ülés mindkét részének alelnökévé választották. Az ülésen részt vett *Posta István* a Külügyminisztérium főosztályvezető helyettese és dr. *Klinger András* az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke.

Az Európa Tanács Európai Népesedési Bizottsága (CDPO) 1999. június 2. és 4. között tartotta soron következő 24. éves ülését Strassbourg-ban. Az ülésen magyar részről dr. *Klinger András*, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke és *Kamarás Ferenc*, a KSH főtanácsadója vett részt.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

HANIKÁ, A.: *Bevölkerungs-vorausschätzung 1998 bis 2050 für Österreich und die Bundesländer.* (Népesség-előrejelzés Ausztriára és a szövetségi tartományokra 1998–2050-ig.) Statistische Nachrichten, 1998/9. 696–708. p.

Az Osztrák Statisztikai Hivatal háromévenként rendszeresen átdolgozza hosszú távú népességi prognózisait, figyelembe véve a termékenységre, halandóságra és vándorlásra vonatkozó számításokat. Mindegyik átdolgozás alkalmával az újabb ismeretek alapján módosítják, korszerűsítik a korábbi előrejelzés eredményeit.

Az előző prognózis 1995-ben készült el, amikor már támaszkodni lehetett az 1991. évi népszámlálás továbbvezetett adataira. Azóta azonban újabb változások következtek be, amelyek aláhúzzák az 1998. évi felülvizsgálat jelentőségét. A termékenységi mutató értéke például – átmeneti emelkedés után – visszaesett. Az Ausztriába irányuló bevándorlás a gazdasági körülmények és a jogi szabályozás hatására csökkent, tehát a korábnál alacsonyabb külső vándorlási egyenleget indokolt feltételezni.

Az 1998. évi előszámítás fontos újítása az időhorizont kiterjesztése a XXI. század közepéig. Ez kívánatosnak látszik, ha arra gondolunk, hogy az iskolaköteles kort a mostani időszakban elhagyó fiatalok 2050 táján érik csak el a nyugdíjkorhatárt. Az előrejelzés – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – magas, közepes és alacsony változatban készült el. A főbb következtetések a közepes változaton alapulnak, amely – a jelenlegi ismeretek szerint – egyben a legvalószínűbb variánsként kezelhető.

Ennek értelmében az 1000 lakosra jutó születések száma lényegesen (az 1997. évi 10,4-ről a vizsgált időszak végéig 7,9-re) csökken, ami egyúttal az abszolút születésszám jelentős visszaesését is érkezteti.

A várható átlagos élettartam a következő évtizedekben fokozatosan növekszik és végül a férfiaknál 8 évvel, a nőknél 6 évvel lesz magasabb a jelenleginél. A népesség korösszetételének kedvezőtlen alakulása ennek ellenére a halandósági arányok eleinte lassú, majd egyre gyorsuló növekedését eredményezi. A már most is mérsékelt természetes szaporodást rövidesen természetes fogyás váltja fel. E fogyás eleinte nem lesz számottevő, a jövő század 30-as, 40-es éveiben azonban az egyensúly lényeges megbomlását idézheti elő.

Ausztria teljes népessége – a természetes népmozgalmat és a külső vándorlást is számításba véve – viszonylag hosszú ideig csaknem változatlan marad; csupán 2030 után kezd érdemlegesen csökkenni. A következő két évtizedben viszont lényeges csökkenés várható, úgy hogy az ország népessége 2050-ben előreláthatólag majdnem félmillióval lesz kevesebb a jelenleginél (közel 8,1 millióval szemben 7,6 millió).

A lakosság korstruktúrájának kedvezőtlen alakulásával már a közeli jövőben is számolni kell. A 60 éven felüliek aránya 1997-ben még nem érte el a népesség egyötödét, az ezredfordulón az egyötödös szintet már meghaladja, majd nem egészen másfél évtized után egy-negyed részt, 2030-ban egyharmadot, 2050-ben pedig 37 százalékot fog kitenni. A fiatal- és középkorú felnőttek (15–59 éves népesség) hányada ezalatt fokozatosan 63 százalékról 51 százalék alá esik vissza, ami annyit jelent, hogy az időskorúak eltartásával kapcsolatos terhek több mint kétszeresükre emelkednek.

A tartományok szerint részletezett előrejelzésből alapvetően azt a következtetést kell levonni, hogy a népesség az egyes országrészekben meglehetősen eltérő módon fog alakulni. A legsúlyosabb veszteséget főként Burgenland és általában egyes keleti tartományok né-

pessége fogja elszenvedni. Bécs lakossága a következő egy-másfél évtizedben ugyancsak erősen visszaesik, de a továbbiakban újra növekedni kezd, és ezáltal ismét megközelíti a jelenlegi szintet. Alsó-Ausztria és Felső-Ausztria vesztesége várhatóan nem lesz nagyon jelentős. Tirol a jövő század közepéig megtartja jelenlegi népességét. Voralberg és Salzburg esetében az előrejelzés – a vizsgált periódus egészét tekintve – a népesség gyarapodását feltételezi.

A korstruktúra romlása a következő évtizedek során mindegyik tartományban végbe megy. Az átlagosnál is súlyosabb lesz azonban az ország azon területein, ahol a népesség egészének a fogyása is leginkább jelentkezik. Itt is elsősorban Burgenland mutat szembevetően kedvezőtlen képet.

F. J.

JENSEN, A.-M.: Partnership and parenthood in contemporary Europe: a review of recent findings. (Párkapcsolat és szülővé válás napjaink Európájában: az újabb eredmények áttekintése.) *European Journal of Population*, 1998/1. 89–99. p.

Az utóbbi húsz évben az európai országokban számottevő mértékben megváltoztak a népesedési folyamatok (termékenység, házasság, családnagyság, élettársi kapcsolat). A tanulmány a felnőtt-gyerek viszony változásának a családon belül jelentkező kérdéseit vizsgálja az európai termékenység- és családmegfigyelések adatai alapján.

Az 1990-es években minden európai országban alacsonyabb a termékenység, mint amilyen az 1950-es években volt. Az országok többségében a termékenység a pótlási szint alá esett. Nyugat-Európában az 1960-as évek közepén volt a legnagyobb a visszaesés, ami azután megállt, de néhány országban az 1980-as évektől növekedés volt tapasztalható (lásd Észak-Európa). A kelet-európai országokban a viszonylag magas és stabil termékenység az 1980-as évek második felétől csökkent nagyobb mértékben.

Ugyanakkor a házassági szokások is megváltoztak: kevesebb a házasuló, emelkedik a házasságot kötők átlagos életkora, több a válás, egyre több az élettársi kapcsolatban élők száma. A kelet-európai országok az átmenet éveitől követik ezeket a trendeket.

A 25–29 éves korosztályban a családmag elterjedtsége területi és nemek szerinti különbségeket mutat. Az ilyen típusú családban élő nők aránya Kelet-Európában a legmagasabb (60% vagy afölötti) és Közép-Európában a legalacsonyabb (45% alatti). A gyerektelen párok aránya alacsony a kelet-európai országokban, míg Észak- és Közép-Európában magas. Az egyedülálló szülőket tekintve vegyes a kép. A gyerektelen egyedülállók aránya Észak- és Közép-Európában magasabb, mint Kelet-Európában. Utóbbi állapot a férfiak között elterjedtebb, mint a nők körében.

A 25–29 éves nőknél a párkapcsolat (családmag+gyerektelen párok) elterjedtsége nem mutat említésre méltó területi eltérést. A gyerekes családok (családmag+egyszülős családok) aránya ugyanakkor Kelet-Európában egyértelműen magasabb. A kelet-európai országokban közel azonos a párkapcsolat és a gyerekes családok aránya. Észak-Európában és különösen Közép-Európában a kétféle arány között számottevő eltérés mutatkozik az előbbi javára. A férfiaknál ez az eltérés kevésbé kifejezett. A férfiakról általában elmondható, hogy a nőkhöz képest kevesebben élnek párkapcsolatban és főként gyerekes családban.

A 35–39 éves korosztályt vizsgálva azt látjuk, hogy a párkapcsolatban élők aránya alig mutat területi különbséget. A nemek közötti eltérés viszont itt is szembevetően. A nők körében kevesebb a párkapcsolat, ők minden országban inkább gyerekes családban élnek. A férfiakra ennek fordítottja igaz.

Az utóbbi húsz évben lényegesen csökkent a házások aránya, míg az életjárási kapcsolatban élők aránya alig változott. A 25–29 éves nőknek kerekén háromnegyede párkapcsolatban él, a hasonló korú férfiaknak pedig kétharmadáról mondható el ugyanez. Az arányok Kelet-Európában magasabbak, mint Észak- és Közép-Európában. A 35–39 éves korosztályban a nőknél gyakorlatilag nem mutatható ki területi eltérés a párkapcsolat elterjedtségét tekintve, és a férfiaknál is kismértékű az ilyen különbség. A párkapcsolatban élők aránya a fiatalabb korcsoporthoz viszonyítva mindkét nemnél, de különösen a férfiaknál emelkedik.

Az előbb ismertetettel ellentétben, a gyerekes családban élők arányában mutatkozó területi különbség korral nem mérséklődik. Mind a nőknek, mind a férfiaknak nagyobb része él gyerekes családban Kelet-Európában, mint Nyugat-Európában. Az ilyen arány a 35–39 éves nőknél még mindig kerekén 10%-kal magasabb, mint a hasonló korú férfiaknál.

A 25–29 éves korosztályban csak a kelet-európai országokban volt kimutatható, hogy a nők inkább gyerekes családban élnek, mint párkapcsolatban. A 35–39 éves korosztálynál ugyanezt már egész Európáról el lehet mondani, de a jelenség ekkor is Kelet-Európában a kifejezettebb. Amint már említettük, a férfiak mindenütt gyakrabban élnek párkapcsolatban, mint gyerekes családban.

A termékenység- és családmegfigyelés adatai szerint a területi és a nemek szerinti eltérések mögött lényegében a szülővé válás előnyben részesítése áll a párkapcsolattal szemben. Közép-Európában a családban inkább a felnőtt értékrendje dominál, míg Kelet-Európában, főleg a rendszerváltás előtt, a gyermeket választották. (A szerző céloz rá, hogy az érvényesülés a felnőttek számára ekkor és itt korlátozott volt.) A gyerekpreferálást elsősorban a nők ilyen természetű választása jutatta érvényre.

Megállapítható, hogy a gyerekek gyakrabban élnek együtt az anyjukkal, mint az apjukkal. Úgy tűnik, az, hogy a nők egyre többen lettek munkavállalóvá, nem csökkentette a gyerekekért viselt felelősségüket.

Sz. K.

BARTLE-HARING, S.–SABATELLI, R.: *An Intergenerational Examination of Patterns of Individual and Family Adjustment.* (Az egyén és a család kapcsolati mintáinak generációk közötti vizsgálata.) *Journal of Marriage and the Family*, 1998/4. 903–911. p.

A szerzők jelen cikkükben azt vizsgálják, hogy a családon belüli kapcsolati minták mennyiben és milyen úton öröklődnek, ha öröklődnek egyáltalán. Ehhez vizsgálják a kapcsolatot a szülők gyermekkori családi tapasztalatai, a szülők házassági viselkedési és pszichoszociális fejlettségi mutatói, valamint a tizenéves gyermekük családi tapasztalatai között.

Jelentős irodalmi áttekintés után a szerzők felállítják hipotéziseiket, majd meghatározzák az egyes változók közelítéséhez alkalmazandó mutatószámok rendszerét. Így a szülők, majd gyermekeik gyermekkori családi tapasztalatait az *Anderson* és *Sabatelli* által kialakított *Differentiation In Family Scale* alkalmazásával közelítették, a szülők házassági viselkedésének méréséhez a *Sabatelli-féle Marital Comparison Level Index* és a *Miller Social Intimacy Index* mutatóit alkalmazták. A szülők pszichoszociális érettségének mérésére a *Modified Eriksonian Psychosocial Stage Inventory* kérdéseit tették fel, majd az egyes változók közötti kapcsolatokat vizsgálták meg az alábbi eredménnyel.

Mind az apa, mind az anya gyermekkori családi tapasztalatai befolyással voltak későbbi házassági kapcsolataikra, illetve pszichoszociális fejlődésükre, de nem voltak közvetlen hatással gyermekeik családi tapasztalataira. Ugyanakkor az anya házasságon belüli magatartása és pszichoszociális fejlettsége közvetlenül befolyásolja a gyermek véleményét családjáról, míg az apák magatartásának ugyanezen mutatói nincsenek hatással gyermekük véleményére. A negyedik hipotézis szerint a szülők gyermekkori családi tapasztalatai közvetetten is – a szülők házassági magatartásán és pszichoszociális fejlettségén keresztül – befolyásolják gyermekeik véleményét. Ez utóbbi hipotézis is csak az anyák és gyermekeik kapcsolatában bizonyult igaznak.

A vizsgálat egyértelműen rámutat az anya hangsúlyos szerepére a gyermek családjukról alkotott véleményének formálásában. A vizsgálat alapjául szolgáló minta nagysága nem tette lehetővé az eredmények ismeretében érdekesnek tűnő további kérdések elemzését, mint a különböző nemű gyermekek véleményét alakító faktorok vizsgálata.

M. A.

STACK, S.–ESHLEMAN, J. R.: *Marital Status and Happiness: A 17 Nation Study*. (A családi állapot és a boldogság. Tanulmány 17 országról.) *Journal of Marriage and the Family*, 1998/2. 527–536. p.

Már sok vizsgálat kimutatta, hogy a házasoknak kisebb a halandósága, mint a más családi állapotúaknak, ritkábban lesznek öngyilkosok, átlagosan egészségesebbek és boldogabbak. A tanulmányok zöme azonban az Egyesült Államok adatai alapján készült, így nem tudni, hogy mindez más országokban mennyire van így, tehát mennyire általánosítható. Szerzők ezért látták szükségét egy nagy nemzetközi kutatásnak. Korábbi ilyen tárgyú kutatások általában nem számoltak az élettársi kapcsolattal, a vallásossággal és az egészségi állapottal, e hiányokat is igyekeztek kutatásukkal pótolni. Végül számos kutató feltételezése, hogy a házasság jobb a férfiaknak, mint a nőknek, ennek is utána kívántak járni. (Ezen az utóbbi területen a különböző korábbi kutatások eltérő végkövetkeztetésekre jutottak.)

Az e témában készült longitudinális vizsgálatok hiánya miatt nem tudták megvizsgálni azt a feltevést, hogy a házások azért boldogabbak és egészségesebbek, mert a boldogabb és egészségesebb emberek gyakrabban házasodnak meg. Így csak azzal foglalkoztak, hogy a fennálló házasság miért növeli a boldogságot. Korábbi kutatások eredményei alapján tudjuk, hogy a házasság főként három vonatkozásban szokta javítani az egyének helyzetét, ezek pedig az anyagi és az érzelmi támogatás és az egészség. Az élettársi kapcsolat elvben ugyanúgy jelenthet anyagi támogatást, a valakihez tartozás biztonságérzetét és javíthatja az egészséget, mint a házasság. Szerzők hipotézise ezért az volt, hogy az élettársi viszony ugyanúgy növeli a boldogságot, mint a házasság. További hipotézisük volt, hogy azokban az országokban, ahol alacsony a válások aránya, átlagosan kevésbé boldogok a házások, mert ritkább az, hogy az emberek a boldogtalan házasságot fölbontják, tehát így több a boldogtalan házasság.

Az amszterdami European Values Systems Study Foundation utódja, az 1991-ben alakult, tilburgi székhelyű World Values Study Group adta ki 1991-ben azokat az adatokat, amelyeket felhasználtak. Az adatgyűjtést a World Gallup Network végezte 1981-83-ban. Minden országban a lakosság reprezentatív mintáját kérdezték meg. Jelen tanulmány elemzése 17 fejlett ország 18 ezer felnőtt lakosának a válaszain alapulnak (ez az elemzés legnagyobb részét tekintve egy egységes, országokra nem bontott adattömeget jelent). A boldog-

ságot egy egyszerű, négy válaszlehetőséges kérdéssel mérték. A családi állapotnál a házas, az özvegy, az elvált és az élettársi kapcsolatban élő kategóriákat használták, az egyedülálló a referencia-kategória volt, amihez viszonyítottak. Az anyagi helyzet és az egészségi állapot mérésénél a szubjektív anyagi helyzet és egészségi állapot mutatóival számoltak, aminek szerzők szerint az az előnye, hogy több köze lehet a boldogsághoz, mint az objektív mutatóknak. Számoltak még a nemmel, a korrallal, a gyermekek meglétével, az iskolai végzettséggel és a templomba járás gyakoriságával. Végül külön-külön megvizsgálták az egyes országokat is.

A boldogságot leginkább növelő három tényezőnek a szubjektív anyagi jólét, a szubjektíve jó egészség és a házas családi állapot bizonyultak, ebben a sorrendben. Az egyedülállókhöz képest az élettársi kapcsolat is növelte a boldogságérzést, de sokkal kisebb mértékben, mint a házasság. A különbség oka részben az lehet, hogy a házasság nagyobb szubjektív anyagi jóléttel és jobb egészségi állapottal járt együtt, mint az élettársi kapcsolat, sőt, az élettársi kapcsolatban élők átlagosan valamivel rosszabb egészségi állapotról és kisebb anyagi jólétről számoltak be még az egyedülállóknál is. Az egyedülállókhöz viszonyítva a házasságnak a jobb egészségi és anyagi állapottól függetlenül is van boldogságot növelő hatása, amit szerzők az érzelmi támogatás tényezőjének tulajdonítanak. Hasonló hatás érvényesül az élettársi kapcsolatnál is, ennek köszönhető, hogy átlagosan némileg nagyobb boldogsággal jár együtt, mint az egyedül élés.

A férfiak és a nők boldogságérzésének mutatói közel álltak egymáshoz mind a házások között, mind a más családi állapotúak körében, tehát a férfiak átlagosan nem boldogabbak a házasságban, mint a nők. Szerzőknek ez a hipotézise tévesnek bizonyult, de az nem, hogy az alacsony válási arányszámú országokban a házások átlagosan kevésbé boldogok, mint a magas válási arányú országokban. A viszonylag „korán házasodó országokban” boldogabbak voltak a házások, mint a „későn házasodó országokban”. Három olyan országot találtak a kutatók, amelyekben a házas családi állapot kiemelkedően nagy mértékben kapcsolódott össze a boldogsággal és egy olyat, ahol nem volt ilyen kapcsolat. Az előbbieket Spanyolország, Dánia és Izland, az utóbbit Észak-Írország. Dániában és Izlandon valamennyi tényező közül a házas családi állapot korrelált a legszorosabban a boldogsággal. Szerzők szerint olyan további hasonló kutatásokra van szükség, amelyek megvizsgálják az ázsiai országokat és a volt szocialista országokat is.

T. Á.

CLARKE, L.–COOKSEY, E. C.–VERROPOULOU, G.: *Fathers and absent fathers: Sociodemographic similarities in Britain and the United States.* (Apák és különélő apák: szociodemográfiai azonosságok Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban.) *Demography*, 1998/2. 217–228. p.

Az iparilag fejlett országokban egyre gyakoribb a válás és a különélés miatt a családok felbomlása. Ugyanakkor emelkedik a házasságon kívüli születések száma. Ebből adódóan egyre nagyobb a gyerekek esélye arra, hogy egyszülős családban nőjenek fel.

Nagy-Britannia az egyik legmagasabb válási arányt mutató ország Európában, az egyszülős családok arányát tekintve pedig az első helyen áll. Utóbbi családok döntő többségénél egyedülálló anyákról van szó. A házasságon kívül született gyerekek majdnem mindig az anyjukkal élnek, és immár ők teszik ki a születések egyharmadát.

Az Egyesült Államokban az utóbbi évtizedben a házasságoknak több mint fele végződött válással, és a gyerekek zöme itt is az anyjánál maradt. A családok egynegyede egyszülős

család. (Mindkét arány magasabb, mint az európai számok.) Az újszülötteknek egyharmada itt is házasságon kívül születik, és jobbára az anyjukra maradnak.

A tanulmány az 1992. évi angol longitudinális háztartási panelvizsgálat, valamint az 1987–1988. évi, majd az 1992–1994. évekre vonatkozóan megismételt amerikai család- és háztartásmegfigyelés 22 és 64 év közötti férfiakra kiterjedő retrospektív termékenységi és házasságtörténeti adatait használta fel. Az adatok így módon átfogóbb képet adnak, mint amit egy kohorsz vizsgálatból lehetne nyerni. A korábbi kisszámú tanulmány kevés adatra támaszkodhatott és azok is megbízhatatlanok voltak: a férfiak letagadhatták, hogy volt valaha is gyermekük vagy egyszerűen nem tudtak róla, hogy gyerekük született volna.

A két ország összehasonlításánál tekintettel kell lenni azok eltérő etnikai összetételére. 1991-ben Nagy-Britanniában a népesség 5,5%-át tették ki az etnikai kisebbségek. 1995-ben az Egyesült Államokban a népesség 12,5%-át a feketék és kb. 10%-át a spanyol eredetűek alkották.

A férfi népéségen belül az apák aránya hasonló a két országban. Korcsoportok szerint vizsgálva, egyedül a 60–69 éves angol apák aránya mutat számottevő elmaradást az amerikai aránnytól. A kérdéses korcsoport a II. világháború idején volt a családalapítás korszakában, ami Nagy-Britanniában egész életükre befolyásolta, hogy végül családban élnek-e vagy sem.

A vizsgálat idején az apák több mint 80%-a mindkét országban házas volt. Az elvált és a különélő apák aránya az Egyesült Államokban volt magasabb: 10%, szemben a 6%-os angol aránnyal. A házasságra soha nem lépett apák aránya közel azonos volt (4, illetve 5%).

Az Egyesült Államokban a férfiak fiatalabb korban lesznek apák, mint Nagy-Britanniában. Azok, akik 25 éves koruk elérése előtt apák lettek az összes apa 43, illetve 34%-át tették ki az egyik, illetve a másik országban. Az Egyesült Államokban a feketékre inkább jellemző a korai apává válás, mint a fehér vagy spanyol eredetű apákra.

A 16–19 éves korukban apává válók jelentős része (42, illetve 39%-uk) már nem fejezte be iskolai tanulmányait. Ahogy ezek az apák idősebbé váltak csökkentek közöttük az iskolai végzettséget nem szerettek aránya. A folyamat az Egyesült Államokban gyorsabban játszódott le, mint Nagy-Britanniában. Emögött a két ország oktatási rendszerének eltérő rugalmassága áll (lásd oktatási szintek és iskolatípusok közti átjárhatóság).

A férfiak családi állapota az apává váláskor az Egyesült Államokban éles etnikai különbséget mutat. A fekete gyerekeknek megközelítőleg 70%-a házasságon kívül születik, míg a fehér gyerekeknél 33% ez az arány. A gyerekeknek a családból való kikerülése is eltérő mértékű. A fekete apáknak valamivel több mint fele él együtt a 18 év alatti gyerekeivel, míg a fehér és spanyol eredetű apáknál ez az arány megközelíti a 80%-ot.

Annak az esélye, hogy a gyerekek apa nélkül nőjenek fel nagyobb a házasságon vagy élettársi kapcsolaton kívül született gyerekeknél. Ez különösen az Egyesült Államokban érezteti a hatását, ahol magasabb a válási arány. Az ugyanott magasabb újraházasodási arány azt eredményezi, hogy a testvérek közül az egyik gyakran kerül más családba, és így elszakad a vér szerinti apjától. A fiatalabb korban apává váló férfiak ritkábban tartják fenn a gyerekekkel a kapcsolatot, mint azok, akik idősebb korukban lesznek apák. Az Egyesült Államokban a spanyol eredetű apákra nem jellemző, hogy elszakadnának a gyerektől. A fekete és fehér apák között ilyen szempontból nincs különbség.

Végül a szerzők az apák családból való kilépésével összefüggő társadalmi és gazdasági kérdésekre hívják fel a figyelmet. Ilyen a gyerek elhelyezése, a láthatás és helyének kijelölése, a gyerektartás fizetése, az apa nélkül maradt fiúgyerek magatartási problémái.

CASPER, L. M.–O'CONNEL, M.: *Work, income, the economy, and married fathers as childcare providers*. (Munka, jövedelem, a gazdaság és a házas apák mint a gyermekek eltartói.) Demography, 1998/2. 243–250. p.

Az utóbbi öt évben megnőtt az apáknak a gyerekek életében betöltött szerepét értékelő tanulmányok száma. A kutatások adatai az apák szerepének fontosságát jelzik a gyerekek értelmi fejlődésében és társadalmi beilleszkedésében. A vizsgálatok egybehangzóan kimutatták, hogy a szülők munkavállalása hatással van arra, hogy mennyiben járul hozzá az apa a gyermekneveléshez, illetve mennyi időt tölt együtt a gyerekével. A szolgáltató ágazatok szerepének növekedésével az esti órák és a hétvégek egyre több lehetőséget biztosítanak a gyerekekkel való együttlétre. A másik, ugyancsak elvi lehetőség az, hogy a konjunktúra ciklus leszálló ágában az apák munkából való kiesése vagy csökkentett munkaideje lehetővé teszi a gyerekneveléshez való fokozott hozzájárulásukat.

A házas apák gyerekneveléshez való hozzájárulása, valamint a szülők munkarendje és a család jövedelme közti kapcsolat vizsgálatánál a szerzők az Egyesült Államok 1988., 1991. és 1993. évi, azonos módszerrel végrehajtott jövedelem- és időfelhasználás-megfigyelések adataira támaszkodtak. Céljuk a makrogazdasági változások szerepének kimutatása volt a fenti kapcsolatokban. Konkrétan az 1991. évi recesszió hatását próbálták meg felmérni. Az eredeti kérdőív kialakítása és a minta reprezentatív volta biztosította, hogy az adatokból az összes apa teljes gyereknevelésre fordított idejéről nyerjenek képet. A gyereknevelést a szerzők értelmezése szerint az 5 év alatti gyerekekkel való foglalkozás jelentő azokban a háztartásokban, ahol az anya (is) dolgozik.

Az anya munkaideje alatt az apa által felügyelt iskoláskor alatti gyerekek aránya az 1960-as évek közepétől az 1980-as évekig, kisebb éves eltérésekkel, 15% körül alakult. 1991-ben, a gazdasági visszaesés évében, amikor magas volt a munkanélküliek száma ez az arány 20%-ra emelkedett. 1993-ban, amikor magához tért a gazdaság, a szóban forgó érték visszaesett a korábbi szintre. Amikor azt vizsgálták, hogy az apák hány százaléka vesz részt a gyereknevelésben, hasonló változásokat tapasztaltak, de az értékek magasabbak voltak. A gazdaság normális menetekor az apák 23–25%-a vett részt a gyereknevelésben, ami a recesszió évében 30%-ra emelkedett. Az abszolút számokat tekintve 300–400 ezer apának a gyereknevelésbe való ideiglenes bekapcsolódásáról volt szó.

A különböző műszakban dolgozó házaspároknál az apa nagyobb valószínűséggel vett részt a gyereknevelésben, mint amikor mindketten nappali műszakban dolgoztak. Hasonló volt a helyzet, ha mindketten esti műszakban dolgoztak. Részidős munkát vállaló házaspároknál, valamint amikor a feleség rész munkaidőben, a férj pedig teljes munkaidőben dolgozott ugyancsak nagyobb volt az esélye annak, hogy az apa részt vegyen a gyereknevelésben, szemben azzal, amikor mindketten teljes munkaidőben dolgoztak. Meglepő módon nem lehetett kimutatni az apák nagyobb mértékű részvételét a gyereknevelésben olyan házaspároknál, ahol a feleség teljes, a férj pedig rész munkaidőben dolgozott. (Az összehasonlítás alapjául most is az szolgál, amikor mindketten teljes munkaidőben dolgoznak.) Megjegyzendő, hogy az ilyen munkarend a házaspárok 4,5%-ánál fordult elő.

Olyan években, amikor a gazdasági klíma kedvező volt, a nagyobb jövedelmű apák kevésbé voltak hajlandók foglalkozni az iskoláskor alatti gyerekükkel, mint az alacsonyabb jövedelmű apák. Az apa nagyobb jövedelme lehetőséget adott arra, hogy külső segítőt fizesse(n)ek) meg. A recesszió évében minél nagyobb volt az anya jövedelme az apáéhoz képest, annál nagyobb volt az esélye annak, hogy az apa részt vállaljon a gyereknevelésben. Az apa jövedelmének abszolút nagysága önmagában viszont nem bírt ilyen hatással.

A gazdaság kedvező menetekor az apák gyermeknevelésbe való bekapcsolódásának mértéke függött a háztartásban élő iskoláskor alatti gyerekek számától. Ahol egynél több ilyen gyerek volt ott inkább lehetett az apa részvételére számítani. A recesszió idején ez nem volt érvényes.

A szerzők a szociológiai kutatás szempontjából módszertani jelentőségűnek látják az itt leírt kapcsolatokat. A téma irodalmában gyakori, egymásnak ellentmondó eredmények azzal is magyarázhatók, hogy különböző időben történtek a vizsgálatok, amikor eltérő volt a gazdasági helyzet. Tekintettel arra, hogy a makrogazdasági folyamatok megtevesztő hatásúak lehetnek, ajánlatos óvatosan kezelni a longitudinális vizsgálatok eredményeit. Az már nem módszertani jellegű megállapítás, hogy tartósan akkor lehet számítani az apák fokozott szerepvállalására a gyereknevelésben, ha értékrendjük ilyen irányban változik. A gazdasági helyzet (kedvezőtlen) alakulása csak egyszeri vagy gyorsan kifulladás növekedéshez vezethet az apák e területen való aktivitásában.

Sz. K.

THOMSON, E.–HOEM, J. M.: *Couple childbearing plans and births in Sweden*. (A párok gyermekvállalási tervei és a születek Svédországban.) *Demography*, 1998/3. 315–322. p.

A nők nagyobb mértékben érintettek a gyerekvállalás vagy nem vállalás kérdésében, mint a férfiak (lásd terhesség, szülés, gyereknevelés mint következmények). Mind a házaspárok, mind az együttélő párok általában el is fogadják, hogy ebben a nő szava a döntő. Eltérő vélemény esetén annak feloldása függ attól, hogy alkalmaznak-e fogamzásgátló eljárást, milyen stabil a párkapcsolat, és milyen mértékben támogatja a társadalom a gyerekvállalást.

A svédországi helyzetre az jellemző, hogy a nemek egyenrangúnak tekintik egymást: magas a nők gazdasági aktivitása és az apák nagy része részt vállal a házimunkában. A házaspárok és élettársak rutinszerűen alkalmaznak valamilyen fogamzásgátló eljárást, és a törvény megengedi az abortuszt. A svéd házaspárok több mint 90 százaléka már a házasságkötés előtt együtt élt, és az első gyerekszülések több mint fele is ilyen együttélésből adódik. Az együtt élők és a házások szülői jogai és kötelességei azonosak. Svédország igen bőkezűen támogatja a gyerekvállalást: 15 hónapos fizetett szülési szabadság, 25 százalékos munkaidő-kedvezmény amíg a gyerek kiskorú, plusz juttatás, ha gyorsan jön a következő gyerek.

A tanulmány egy 1992. évi családmegfigyelés és az országos körű longitudinális vizsgálat adatait használta fel, amit a nők véletlen kiválasztáson alapuló kikérdezésével, míg a férfiaknál postán küldött kérdőíves adatgyűjtéssel egészítettek ki.

A megfigyelt párok 65 százalékánál megegyezett a két fél véleménye a gyerekvállalásról. Ezek között a gyereket akarók voltak többségben (37 százalék, szemben a 28 százalékkal). A párok 11 százalékánál a felek eltérő véleményen voltak. 24 százalékuknál eltérő mértékű volt az igenlés vagy elutasítás, amikor az igen és talán, illetve a talán nem és biztosan nem válaszok közül választhattak. A nők valamivel nagyobb arányban voltak a gyerekvállalás mellett, mint a férfiak. Ugyancsak a nőknél volt nagyobb a határozott igennel vagy nemmel válaszolók aránya.

Az első felmérést követő két éven belül azok közül, ahol mindketten gyereket akartak, 44 százalékuknál megszületett a gyerek. Azok közül, ahol mindketten elleneztek a gyerekvállalást, csak egy százalékuknál született gyerek. Az eltérő véleményen lévő párok 7 százalékánál született gyerek.

A gyerekvállalás eldöntésében a nemek szerepe többé-kevésbé megegyezett, nem lehetett kimutatni, hogy akár a nők, akár a férfiak szava lett volna a meghatározó. A hagyományos családképet (amely a nőnek szán nagyobb szerepet a gyereknevelésben), illetve az egyenrangúságot valló pároknál azonos mértékű volt a férfiak beleszólása a gyerekvállalásba. Az eredményeket nem befolyásolta, hogy házaspárról vagy élettársakról van szó, együtt vagy külön kezelik a jövedelmüket, milyen beosztásban vannak a munkahelyükön.

A gyerekvállalási tervektől függetlenül az egygyerekes nőknél magasabb születési arányt tapasztaltak, mint a gyerekteleneknél vagy már legalább kétgyerekeseknél. Más szóval, a kétgyerekes családmodell erősen motiválja a párokat a második gyerek vállalására. A második gyerek legtöbbször 19–30 hónappal követte az elsőt, ami a gyorsan következő újabb gyereknél adott juttatás hatását jelzi.

A házasságokból több volt a születés, mint az együttélésekből. Ez valószínűleg az utóbbi gyakoribb felbomlásával magyarázható, bár ezt nem lehet nyomon követni. Végül a születések nagyobb hányada a megfigyeléskor még öt évnél nem régebbi kapcsolatokból adódott.

Az adatok értelmezésénél a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy az, amit a vizsgálat ideje alatt tapasztaltak, hosszabb távon is érvényesül. A gyerekvállalást illetően eltérő véleményen levő pároknál tapasztalt alacsony születési arány azt jelzi, hogy a szülők számottevő szociális támogatása nem elég ahhoz, hogy legyőzze az egyik fél ellenállását. Az, hogy a gyerekvállalásba mindkét nemnek hasonló mértékben van beleszólása arra figyelmeztet, hogy a termékenységi modellek felállításánál nem elegendő a nők gyerekvállalási terveire hagyatkozni. A férfiak közvetlen megkérdezése mellett szól, hogy ha a nőket partnerük gyerekvállalási terveiről (is) kérdezzük, a választ torzíthatja a megkérdezett saját nézete.

Sz. K.

FUNG, K. K.: *How many children? – Fixing total annual birth as a population control policy.* (Hány gyermeket? – Az évenkénti születésszám meghatározása, mint a népességszabályozási politika lényeges eleme.) *Population Research and Policy Review*, 1998/ 5. 403–419. p.

A magas termékenyséű országokban a családtervezési programok általában a termékenység csökkentését tűzik ki célul, s a célokat legtöbbször a teljes termékenységi arányszám értékében számszerűsítik, miközben nem gondolnak a népességszám-változás később jelentkező, nem mindig pozitív következményeire. A termékenység csökkenésével párhuzamosan jelentkezik majd minden országban a halandóság csökkenése is: így a csökkenő születésszám mellett a népesség öregedése is bekövetkezik, e mellett csökken és fluktuál az iskolába járók száma, majd a munkaerőpiacon megjelenő kínálat is.

Fentiek miatt a szerző véleménye szerint nem a teljes termékenységi arányszámban kell meghatározni egy családtervezési program célját, hanem a cél egy olyan évenkénti születésszám elérése, amely egy alacsonyabb lélekszámú stacioner népesség kialakulásához vezet el. Az évenként szükséges születésszámot a népesség-továbbszámítások variánsaiból ki lehet választani. A fő kérdés az, hogyan lehet a gyakorlatban a születések évenkénti számát a kívánt szintre hozni. A szerző ezt a kérdést Kína példáján mutatja be és a kínai népesedéspolitikában alkalmazott, Európában el nem képzelhető eszközök alkalmazásával kívánja megoldani. A rendszer alapvető eleme az, hogy az évenkénti szükséges születések számát az évenkénti halálozások számával kapcsolja össze: egy stacioner népességben annyian születnek évente, mind amennyien meghalnak, de időnként más, a népesség korösszetételéből fa-

kadó bármilyen születés/halálozás arány kívánatos lehet. Ezt az egyensúlyt adminisztratív eszközökkel fenn lehet tartani, ha például egy családban akkor születhet csak gyermek, ha egy haláleset ugyanabban a családban bekövetkezett.

E logika alapján a szerző egy olyan rendszer körvonalait rajzolja le, ahol olyan fogalmak jelennek meg, mint: születési kuponok, születési töredékkuponok, születési kuponok piaca, kuponok lejáratú ideje, kuponok beváltása stb. E bonyolult, a szülési engedélyek piacán alapuló rendszer csak úgy működhet, ha a piac szereplői együttműködnek a rendszert irányító hatóságokkal, és hatékonyan, megbízható módszerek vannak a fogamzókéesség hosszú időn keresztül tartó, de visszaállítható felfüggesztésére.

Amennyiben a születési kuponok piaca alakulna ki, a piaci mechanizmus működése új népesedési folyamatokat indíthatna el, például a gazdagabbak termékenysége magasabb lesz, változás következhet be a jelenleg eltérő termékenyséű falusi-városi, kisebbségi-többségi népesség arányában stb. A szerző még olyan jelenségek feltűnésére is gondol, mint az öregkori halálozások számának növekedése, mondván, az idős korban az emberek nem fognak annyira ragaszkodni életükhöz, mivel tudják, hogy halálukkal egy újabb élet létrejötté előtt nyitják meg az utat.

M. Á.

SCHWARZ, K.: *100 Jahre Geburtenentwicklung*. (A termékenység 100 éves alakulása.)
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1997/4. 481–491. p.

A tanulmány több korábbi kutatás eredményeit foglalja össze. E vizsgálatok témája a termékenység hosszú távú – egy egész évszázadra visszatekintő – alakulása volt. Ez a periódus azért érdemel figyelmet, mert a termékenység az egy nőre jutó születésszám tekintetében egészen döntő változásokat eredményezett.

Azok a nők, akik mintegy 130 évvel ezelőtt születtek, és nem haltak meg szülőképes korban, általában 5 gyermeknek adtak életet. A magas születésszám értékelésénél természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy a gyermekkori halandóság szintén nagy volt. E nemzedék termékeny életszakasza még az első világháborút megelőző békés évtizedekre esett, amikor nem jelentkeztek a népesedési folyamatokat megzavaró események. A következő nemzedék helyzete már kedvezőtlenebbül alakult. A múlt század 90-es éveinek elején született nők nem elhanyagolható hányada az első világháború miatt férjét elvesztette. Az ily módon fiatalon özvegyen maradt asszonyok házassága számos esetben terméketlen maradt. Ennek hatása a termékenységi mutatók erőteljes csökkenésében is kifejezésre jutott. Rövid átmeneti javulás után ismét olyan évjáratok kerültek szülőképes korba, amelyek szembesültek a háborút követő gazdasági leromlással, inflációval, majd a gazdasági világváltság következményeivel, a munkanélküliséggel.

A vázolt körülmények a házassági kedvet hátrányosan befolyásolták, és a házaspárokat is a születéskorlátozás fokozott alkalmazására készítették. A XX. század elején született anyák általában már csak két gyermeket tudtak vállalni. A második világháborút megelőző évek gazdasági fellendülése és az akkor alkalmazott pronatalista népesedéspolitika csak rövid távon hozott eredményeket. A második világháború – az első világháborúhoz hasonlóan – azzal a következménnyel járt, hogy ismét növekedett a hadiözvegyek, és ezzel együtt azon házasságok száma, amelyekből nem származhatott gyermek.

A második világháborút követően a születések gyakorisága fokozatosan növekedett. A növekvő tendencia az 1960-as évek közepén érte el a csúcspontját. Ezáltal elsősorban az 1930-as években született női generáció termékenysége javult. A teljes termékeny időszakot

tekintve azonban a növekedés távolról sem volt olyan jelentős, mint amelyet az éves adatok mutatnak.

Az elmúlt három évtizedben a termékenység fokozatos csökkenése figyelhető meg. E folyamat a Német Szövetségi Köztársaság régi területén gyakorlatilag megszakítás nélkül érvényesült, az új szövetségi tartományokban – vagyis az egykori NDK területén – az állami beavatkozás, a pronatalista népesedéspolitika viszont az 1980 körüli években átmeneti növekedést eredményezett. Az NDK fennállásának utolsó éveiben a csökkenő tendencia itt is folytatódott, és az újraegyesítést megelőzően a termékenységi ráta már alig volt magasabb, mint a Német Szövetségi Köztársaságban. 1990 után a termékenység az új tartományokban rohamosan süllyedt és a legutolsó időszakban már mélyen a régi tartományok – ugyancsak továbbra is csökkenő irányzatot mutató – termékenységi színvonalá alá zuhant.

A Német Szövetségi Köztársaság korábbi területét illetően a vázolt tendencia mögött az húzódik meg, hogy az 1940-es és 1950-es években született női nemzedékek körében növekedett azoknak az aránya, akik egyáltalán nem vállaltak gyereket. Az egy és két gyermeket nevelő anyák hányada ugyanakkor lényegében változatlan maradt, a három vagy annál több gyermek felnevelésére vállalkozóké viszont erősen visszaesett. Az új tartományokban a gyermektelen nők részaránya kisebb, mint a régi szövetségi területen, de a három vagy több gyermeket nevelőké szintén alacsonyabb.

A termékenység újabban tapasztalt visszaesése alapvetően arra vezethető vissza, hogy a modern társadalomban a sikerrel alkalmazott családtervezés általánossá vált. A nem kívánt gyermek születését eredményesen meg tudják akadályozni. Ezzel párhuzamosan olyan szemlélet alakult ki, amikor nem divat többé gyermekáldásról beszélni. Az elsősorban városi jellegű környezet a felnőttek világává vált, ahol elképzelhetetlen, hogy a népesség 30–40 százalékát gyermekek alkossák. Helytelen lenne mindazonáltal „gyermekellenességről” beszélni, inkább a társadalom olyan berendezkedéséről, ahol a gyermekektől nem remélhető anyagi haszon, vagy gondoskodás időskor, betegség, nyomor esetén. E feladatköröket ugyanis a szociális ellátó-rendszerek vették át. A gyermek nevelése viszont költségigényes és sok időt vesz igénybe.

A szerző véleménye a jövőt illetően mégis abban foglalható össze, hogy a gyermekekről való teljes lemondás a mostaninál lényegesen gyakoribbá aligha válhat. Számítani kell azonban arra, hogy a három vagy több gyermeket nevelő családok még ritkábbak lesznek. A sokgyermekes családokat, ahol a feleség tevékenysége az anyaságra korlátozódik, mindinkább a „deklasszálódó” réteghez sorolják.

E tényezők alapján egyértelművé teszik a népesség fejlődésének várható irányát, amely a társadalom jövőjét messzemenően meghatározza.

F. J.

GOLINI, A.: *How low can fertility be? An empirical exploration.* (Milyen alacsony lehet a termékenység? Empirikus megközelítés.) *Population and Development Review*, 1998/1. 59–73. p.

A szerző azt vizsgálja, hogy napjaink nagyobb számú populációiban (egyes országokban, illetve tartományokban) milyen alacsony termékenységi mutatók figyelhetők meg. Az alacsony termékenység hátterében a fogamzásgátló eljárások alkalmazásának elterjedése áll. Az 1990-es években a szülőképes korú nőknek Nagy-Britanniában több mint 80 százaléka, Olaszországban pedig több mint 90 százaléka alkalmazott valamilyen fogamzásgátló eljárást. A teljes termékenységi arány Spanyolországban és Olaszországban az 1990-es évek

közepére végül is 1,2 körüli értékre csökkent. Az egyes országokban jelentős területi különbségek és esetenként még alacsonyabb termékenység figyelhető meg. A több százezres népességű Ferrara tartományban 0,8, baszkföldön 0,9 teljes termékenységi arányt lehetett kimutatni.

Az alacsony termékenység kapcsolatot mutat az első gyermeküket szülő nők átlagos életkorának emelkedésével. 1994-ben több országban (Németországban, Spanyolországban, Olaszországban, Svájcban és Hollandiában) 27–29 év volt ez az életkor, míg 1970-ben még 24 év körül volt ugyanez az érték.

A kohorsz termékenység alakulása hasonló képet mutat. Ezek az adatok azonban óvatosan kezelendők, különösen akkor, ha olyan kohorsz befejezett termékenységét próbáljuk meghatározni, amelynek életkora most még jelentősen elmarad a szülőképes kor felső határától. Az 1960-as évek közepén született és most a harmincas éveinek közepén járó kohorsz befejezett termékenysége Finnországban és Németországban 1,4 körül várható, ami igen alacsony. Olaszországban valamivel magasabb, 1,6 körüli lehet a megfelelő érték.

A szerző több okát látja annak, hogy a termékenység minimális szintje eltérjen az elméletileg lehetséges nullától. A biológiai és pszichológiai tényezők között a nők gyerek utáni vágyrát, mint a teljes mértékű felnőtté válás elérését szolgáló eszközt említi.

A zéró termékenység demográfiai szempontból nem tartható fenn: már rövid távon is olyan mértékben torzul a népesség korösszetétele, ami szociális és gazdasági eszközökkel kezelhetetlen. Hosszú távon az igen alacsony (például 1,5 alatti) termékenységi arányt sem lehet fenntarthatónak tekinteni. Olaszországban a jelenlegi termékenység állandósulása esetén 2050-re a népesség egyharmadával csökken, miközben a hatvan év feletti aránya a jelenlegi 22 százalékról 48 százalékra emelkedik.

Végül a statisztikai adatok is a nullától eltérő minimális termékenységet látszanak alátámasztani. Az igen alacsony termékenységű populációk (Ferrara és Genova, illetve a keleti német tartományok) teljes termékenységének alakulása azt jelzi, hogy a csökkenés az 1990-es években megállt. Úgy tűnik, mintha a termékenységnek egy alsó határhoz való közeledése játszódott volna le.

Különböző korszpecifikus kohorsz termékenységet (amelyek 0,7–0,8 közti teljes termékenységi arányt eredményeznek), valamint az első gyermeküket szülő nők átlagos életkorának emelkedését feltételező modellt vizsgálattal a szerző több megállapításra is jutott. Hosszabb időszakot (50 évet) tekintve a teljes termékenység mintegy 10 százalékkal elmarad az azt kialakító kohorsz (változatlanul feltételezett, de időbeli lefutását tekintve elnyújtott U alakú görbéjű) termékenységétől. Az első gyermeküket szülő nők életkorának emelkedéséből adódó születéskiesést csak az pótolhatja, ha ez a folyamat megfordul. A termékenység minimális szintje nagyobb populációkban 0,7–0,8 között jelölhető meg.

A pótlási szint alatti termékenység által szükségessé váló intézkedéseket illetően alapvető kérdés az, hogy az ilyen helyzet meddig viselhető el. Mindenképpen számolni kell azal, hogy az esetleges kedvező fordulat is csak hosszabb idő után érezteti a hatását. Amennyiben a populáció elvesztette belső alkalmazkodóképességét (azaz a társadalmi és gazdasági intézmények átalakítására alkalmatlan) csak külső megoldásra támaszkodhat. Ennek két feltétele van: kellő számú bevándorló jelentkezése, és az ország készsége a befogadásukra.

Vegyük észre, hogy a tanulmány a nemzetállami politika következményeit vizsgálja a csökkenő népességű európai országokban, illetve annak hosszú távon való fenntartásának árára, ha úgy tetszik tarthatatlanságára mutat rá – a demográfia eszközeivel.

BANKOLE, A.–SINGH, S.–HAAS, T.: *Reasons Why Women Have Induced Abortions: Evidence from 27 Countries.* (Miért szakítatják meg terhességeiket a nők: bizonyítékok 27 országból.) *International Family Planning Perspectives*, 1998/3. 117–127. p.

Arra a kérdésre, hogy miért szakítatják meg terhességeiket, a nők gyors és kézenfekvő válasza az, hogy a terhességet nem tervezték, és nem is akarják ezért kihordani. Ugyanakkor az a számtalan társadalmi, gazdasági és egészségügyi körülmény, ami e kézenfekvő válasz mögött rejtőzik nincs kellően feltárva.

A szerzők 27 ország 32 tanulmányát gyűjtötték össze, s ezek alapján kísérelték meg összegezni, hogy a nők valójában miért is alkalmazzák a terhességmegszakítást próbálták az okok regionális jellegzetességeit feltárni, és keresték a kapcsolatot az okok és a nők társadalmi és demográfiai jellemzői között.

Az adatok számos forrásból származtak, reprezentatív felvételekből, állami hivatalos statisztikai adatgyűjtésekből, városi-községi statisztikákból és kórházi vagy rendelőintézeti kutatásokból.

Az általános és minden régióban leginkább hangoztatott vélemény, hogy a nők azért abortálnak, mert később akarnak gyermeket, vagy több gyermeket már nem is kívánnak. A második helyen általában a társadalmi-gazdasági okokat említik. E körben sokszor elhangzott, hogy a születendő gyermek miatt meg kellene szakítani a tanulást, fel kellene adni a munkát, a gyermek apja nem kívánja a gyermek megszületését, a már meglévő gyermekek iskoláztatását kell inkább biztosítani. Igen sokszor a szegénység, a munkanélküliség és általában a további gyermek anyagi terheinek említése szerepel, mint a terhesség megszakításának oka. Fentiekén túlmenően a férjjel, partnerrel fennálló kapcsolati problémák is szerepet játszanak, valamint az, hogy a feleség gyermekvállalásra túl fiatal életkora miatt szakítatják meg a terhességet.

A nők életkora is befolyásolja a terhességmegszakítás indokait: kevés kivétellel az idősebb és házas nők mondják leggyakrabban, hogy már nem akarnak több gyermeket és ezért vetetik el fennálló terhességüket.

A terhességmegszakítás választásának indoka sokkal összetettebb kérdés, mintha csak azt feltételeznénk, hogy a nők egyszerűen csak nem kívánták a terhességet, s e miatt választották annak megszakítását: a döntést általában több tényező együttesen támasztja alá. A fogamzásgátlás eszközeinek hatékonyabb alkalmazása csökkentheti a nem kívánt terhességek és így a terhességmegszakítások számát, de a terhességmegszakítások gyakorlatát csak a fogamzásgátlás hatékonyabb alkalmazásával nem lehet megszüntetni. Ehhez arra van szükség, hogy a nők sokkal hatékonyabban és széleskörűen tudják befolyásolni és meghatározni életkörülményeik alakulását.

M. Á.

HOFFMANN, J. P.–JOHNSON, R. A.: *A national portrait of family structure and adolescent drug use.* (A családstruktúra hatása a serdülőkorú kábítószer-fogyasztásra Amerikában.) *Journal of Marriage and the Family*, 1998/3. 633–645. p.

Számos kutatás kimutatta már, hogy a csonka családban nevelkedett gyermekek nagyobb valószínűséggel válnak kábítószer-fogyasztókká, mint azok a szerencsésebb társaik, akik teljes családban nőnek fel. Amivel azonban ezek a kutatások jórészt adósk maradtak, az ennek az összefüggésnek, a családstruktúra hatásának a magyarázata. Tanulmányában a

szerző két lehetséges magyarázat tapasztalati ellenőrzésére vállalkozik. Az egyik szerint a csonka családok *rossz anyagi helyzete* áll a háttérben, s valóban a statisztikák szerint az egyszülős családok átlagjövedelme még a felét is alig éri el a teljes családokénak. A másik magyarázat szerint inkább arról van szó, hogy a válást vagy a családösszetétel más jellegű megváltozását gyakran kíséri *lakóhely-változtatás* s ez utóbbi, az általa kiváltott stressz az, ami miatt a fiatalok a kábítószerre menekülnek.

A vizsgálat adatbázisát egy 1991 és 1993 között, az Egyesült Államokban végrehajtott nagyszabású felmérés, a National Household Survey on Drug Abuse alkotta. Ez a felmérés csaknem 90 ezer 12 éves és idősebb személyre terjedt ki; közülük választott a szerző elemzés céljára több mint 20 ezer 12 és 17 év közötti fiatal. A családszerkezet mérésére egy 9 kategóriából álló változó szolgált, ami a szokásos teljes család – csonka család felosztáson túlmenően megkülönböztette azokat a csonka családokat, ahol a gyermek az anyjával élt, és azokat, ahol az apjával lakott együtt. A jövedelmet a szerző az elmúlt év adatai alapján igyekezett megragadni, a lakóhely-változtatást pedig az elmúlt 5 esztendőre visszamenőleg vizsgálta. A drogfogyasztást három változóval mérte, az egyik a marijuána-fogyasztásra, a másik az alkoholfogyasztásra, a harmadik pedig a drogfogyasztással kapcsolatos viselkedési problémák előfordulására vonatkozott. A statisztikai elemzés eszköze a logisztikus regresszió volt.

Az eredmények szerint *a csonka családokban* – a korábbi kutatások tapasztalataival összhangban – *valóban nagyobb a drogfogyasztás kockázata*. Különösen nagy ez a kockázat ott, ahol a gyermek az apjával él együtt, ez azonban nem feltétlenül ennek a családtípusnak a káros hatását jelzi, hanem valószínűleg csupán arról van szó, hogy a bíróságok gyakrabban ítélik az apának az olyan gyerekeket, akikkel már problémák vannak, akik már „elindultak a lejtőn”.

A vizsgálat a családszerkezet hatásának kétféle magyarázata közül *egyiket sem erősítette meg*. A csonka családokban azt követőleg is statisztikailag szignifikánsan nagyobb maradt a drogfogyasztás valószínűsége, hogy a szerző kontrollváltozóként bevonta az elemzésbe a jövedelmet és a lakóhelyváltotatást, s ezzel kiszűrte e két tényező hatását. Úgy tűnik tehát, hogy a csonka családokban élő fiatalok fokozott veszélyeztetettsége nem írható sem a rosszabb életkörülmények, sem pedig a sűrű környezetváltozás okozta stressz számlájára.

M. F.

HORWITZ, A. V.–WHITE, H. R.: *The Relationship of Cohabitation and Mental Health: A Study of a Young Adult Cohort*. (Az együttélés kapcsolata a mentális egészséggel. Tanulmány fiatal felnőttek egy kohorszárol.) *Journal of Marriage and the Family*, 1998/2. 505–514. p.

Számos kutatás igazolja, hogy az erős társas kapcsolatok között élőknek is és a házassoknak is kedvezőbb a morbiditása és a mortalitása, mint a társadalomba gyengébben integrálódott vagy magányosan élő embereknek, és az alkoholizmus és kábítószerelés is kevésbé jellemzőek rájuk. A házasság mentális egészséggel való kapcsolatának már komoly irodalma van, míg az élettársi kapcsolatokat még alig vizsgálták ebben a vonatkozásban. Az Egyesült Államokban ugyanakkor az elmúlt 25 évben nagymértékben elterjedt az élettársi kapcsolat, ami fontosabb és sürgetőbbé teszi a vele kapcsolatos kutatásokat.

Szerzők e témában készült munkája egy longitudinális vizsgálat anyagát dolgozza fel. A vizsgálat első hullámában, 1979–81-ben, New Jersey államban 1380 véletlenszerűen kivá-

lasztott fiatalok kérdeztek meg, akik akkor vagy 12, vagy 15, vagy 18 évesek voltak. (Az eredmények interpretációjánál óvatosságra int az a tény, hogy ez az 1380 személy csak 46%-át jelenti mindazoknak, akiket eredetileg megkértek a kutatásban való közreműködésre, a többiek nem vállalták. Ez rontja a minta reprezentativitását.) Ugyanezeket a fiatalokat megkérdezték 3 évvel később, majd újabb 3 évre rá ismét, végül még 7 év múlva, 1992-94-ben is, amikor már 25, 28 vagy 31 évesek voltak. Az együttélési mód és a mentális egészség közötti kapcsolat vizsgálatához a 3. és a 4. megkérdés adatait használták föl (elsősorban a negyedikét, a harmadik csak összehasonlítási alapot jelentett). Csak azokat vették be a vizsgálatba, akik a 3. megkérdés idején még nem voltak házások és a 4. megkérdés idején nem voltak elváltak vagy különváltak. Különböző, a pszichológiában használatos skálákkal mérték a depressziót, az alkoholproblémákat és a hagyományokat felrúgó, gátlástalan és élvhajhász mentalitáshoz való viszonyt is. Mérték a válaszadók anyagi helyzetét, azt, hogy mennyire fontos a szemükben a házasság, hogy mennyi ideje élnek (ha élnek) a jelenlegi párkapcsolatukban, és végül számításba vették a vallási-kulturális hátteret is.

A bonyolult regresszió-számítások eredményeként végül kiderült, hogy a depresszió szempontjából az élettársi kapcsolatban élők nem térnek el lényegesen sem a házasoktól, sem a párkapcsolatban nem élőktől. Az alkoholizmus terén viszont lényeges különbségek adódtak. Az élettársi kapcsolatban élő férfiaknak jóval több alkoholproblémája volt, mint akár a házas, akár a párkapcsolatban nem élő férfiaknak. Az élettárs nőknek csak a házas nőknél volt több alkoholproblémájuk, a párkapcsolatban nem élő nőknél nem. A 3. és a 4. megkérdés között csak az élettársi kapcsolatban élőkénél nem csökkent az alkoholproblémák átlagos szintje, a másik két csoportban jelentősen csökkent, erősebben azoknál, akik időközben megházasodtak. Végső soron a mentális problémák tekintetében a házások bizonyultak a legegészségesebbeknek és az élettársi kapcsolatban élők a legkevésbé. Utóbbiak voltak a legszegényebbek is a három csoport tagjai közül. Az élettársi kapcsolatban élők jellemzői távol álltak a házasokéitól és közel a párkapcsolatban nem élőkéihez.

A számítások kizárták, hogy az élettársi kapcsolatban élőknek azért lenne sok problémájuk az alkohollal, mert eleve ilyen típusú emberek lépnek inkább élettársi kapcsolatra. Maga az élettársi kapcsolatban élés állapota bizonyul magyarázó tényezőnek. Mi lehet ennek az oka? Szerzők szerint lehet, hogy a házasságnak a társadalmi normák és hagyományok nagyobb fokú tiszteletben tartásában és a deviáns viselkedés kerülésében megnyilvánuló jól ismert hatása az élettársi kapcsolatra nem jellemző (tehát az ebben a tekintetben nem hasonlít a házasságra). Az élettárs férfiaknál ehhez még hozzájöhethet, hogy a rossz anyagi helyzetük miatt nem mernek megházasodni, pedig nagyon is vágnak rá (mindkettőnek voltak jelei a mintában), és az ebből fakadó feszültségük miatt isznak.

T. A.

KELLY, S.–BUNTING, J.: *Trends in suicide in England and Wales, 1982–1996*. (Az öngyilkosság alakulása Angliában és Wales-ben 1982 és 1996 között.) *Statistical News*, 1998/119. 8–22. p.

A tanulmány azoknak a cikkeknek a sorát folytatja, amelyek korábban a *Population Trends* c. folyóiratban jelentek meg, s melyek az 1990-es évek elejéig követték nyomon az angliai öngyilkosságok alakulását. A szerzők figyelmüket elsősorban a nemek és korcsoportok közötti különbségekre, az elkövetési módok gyakoriságának változására, valamint az egyes foglalkozási csoportok eltérő öngyilkossági veszélyeztetettségére fordítják.

Angliában és Wales-ben 1982-ben még 5655 ember vetett véget önkezelével életének, 1996-ban ez a szám már csupán 4872 volt. A csökkenés mindkét nemnél kimutatható, bár annak üteme a nőknél lényegesen nagyobb. Míg a férfiak életkor szerint standardizált arányszáma mindössze 9 százalékkal esett vissza az elmúlt másfél évtizedben, addig a nők esetében a csökkenés 43 százalékos volt.

Korcsoportok szerint vizsgálva az öngyilkosság alakulását egyfajta konvergencia – a korszpecifikus arányszámok egymáshoz való közeledése – rajzolódik ki. Ez abból ered, hogy míg az idősek körében 1982 és 1996 között általában jelentősen csökkent az önpusztítás kockázata, addig a fiatalabb korcsoportokban vagy lényegesen szerényebb a csökkenés mértéke vagy – mint például a 15–24 éves nőknél – egyenesen emelkedés mutatkozik.

A cikk legerjedelmesebb és egyben talán legérdekesebb része a különféle elkövetési módok gyakoriságának időbeli változásával foglalkozik. Az elemzés fő tanulsága, hogy *örz-szeffüggés van az élet kioltására alkalmas eszközök hozzáférhetősége és ezen eszközök tényleges igénybevétele között*. A mérgezések között például az évek folyamán csökkent a barbiturát-készítmények segítségével elkövetett öngyilkosságok aránya, párhuzamosan azzal, ahogyan az orvosok az ilyen jellegű gyógyszerekről mind inkább áttértek a benzodiazepin-készítmények felírására. Ugyanígy, a katalizátoros autók elterjedésével, illetve a kisebb szén-monoxid tartalmú dízelmotorok népszerűvé válásával egyidejűleg jelentősen visszaesett a gépkocsi kipufogógázával elkövetett öngyilkosságok száma. Az eszközök hozzáférhetőségének fontosságára utalnak az elkövetési módok korcsoportok szerinti különbségei is. A tízenévesek körében, más korosztályhoz képest, igen gyakori a magas helyről való leugrás, ami érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a fiatalok az idősebbeknél nehezebben férnek hozzá olyan eszközökhöz, mint a gépjármű vagy a gyógyszer.

A tanulmány utolsó része az egyes foglalkozási csoportok eltérő önpusztítási kockázatát tárgyalja. Ehhez a szerzők az ún. proporciónális halandósági hányadost használják, ami azt mutatja meg, hogy az összes halálokon belül mekkora az öngyilkosság aránya egy adott foglalkozási csoportban az ország teljes népességéhez viszonyítva. E mutató segítségével megállapítható, hogy mind a férfiak, mind pedig a nők körében *kingró az egészségügyi dolgozók veszélyeztetettsége*. Ez az eredmény egyúttal megerősíti az eszközök hozzáférhetőségének szerepéről korábban mondottakat, hiszen épp az orvosok, ápolók azok, akik a legakadálymentesebben jutnak hozzá az élet kioltására alkalmas gyógyszerekhez. És valóban, míg például a férfiaknál a népesség egészét nézve mindössze 20% a mérgezőes öngyilkosságok aránya, addig az állatorvosoknál ez az arány 76%, a gyógyszerészek között pedig 61%.

M. F.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

1998. No. 2.

STLOUKAL, L.: A terhességmegszakítások a Cseh Köztársaságban, generációs szempontból.

RYCHTARIKOVA, L.: Halandóság a Cseh Köztársaságban, családi állás szerint.

- KOSCHIN, F.*: Mi a halandóság erejének szintje az emberi élet kezdetén?
PROKOPEC, M.–ZASTERA, J.: A 18 éves sorkötelesek testmagasságának megoszlása a Cseh Köztársaságban.
ELHASSAN, M.: Az iszlám, a család, a házasság és a termékenység közötti kapcsolat.
SKRABAL, J.: Nagy-Britannia népszámlálásának néhány tanulsága.

1998. No. 3.

- NEDOMOVA, A.*: A cigányközösség a Cseh Köztársaságban.
MISOVIC, J.: A cigányok lehetőségei és az egymás mellett élés.
HORVÁTHOVA, J.: Rasszizmus és intolerancia a cigányokkal lévő kapcsolatainkban.
BALABÁNOVA, H.: Cigánytanulók a cseh iskolákban.
SRB, V.: A cigánygyermek általános iskolai beiskolázása, 1969/70–1996/97.
PRIBYL, M.: Észrevételek a cigányok munkanélküliségéről.
BALÁZOVÁ, J.: A cigánymédia és az újságírók.
DAVIDOVA, E.: Cigányok a cseh Krumlov városban.
HOLOMEK, K.: A jóakaratsnak és a hajlandóságnak kölcsönösnek kell lenni.
RUZKOVA, J.: A 2001. évi népszámlálás és lakásösszeírás előkészítése.
KRAUS, J.: Megvalósítják az internetes cenzust Ausztriában 2001-ben?

1998. No. 4.

- KUCERA, M.–SIMEK, M.*: A Cseh Köztársaság népességfejlődése 1997-ben.
KOCOURKOVA, J.: Kelet- és Nyugat-Európa népességfejlődése, 1950–1990.
RYCHTARIKOVA, J.: Irányzatok és minták a népesedési magatartásban, Kelet- és Nyugat-Európában.
KOSCHIN, F.: Második demográfiai átmenet.
FLALOVA, L.: A Cseh Köztársaság helye korábban és ma Európa népesedési fejlődésében.
TOMSIK, V.: Közép- és Kelet-Európa országainak makrogazdasági fejlődése az átmenet időszakában, 1990–1997.
KUCHAROVA, V.: A fiatalok társadalmi-gazdasági helyzete országunkban és Nyugat-Európában.
HIRSL, M.: A gyermekes családok: családstruktúra és a keresetek alakulása (1988–1996).
PAVLIK, Z.: A jövőbeni fejlődés scenáriói.
NEDOMOVA, A.: A cigányközösség a Cseh Köztársaságban (befejező rész).

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

1998. No. 2.

Különszám: Férfiak a családban

- BLANCHI, S.M.*: Bevezetés a különszámhoz: Férfiak a családban.
SELTZER, J.A.: Mostohaapa: A felügyelet alá helyezés hatása a különélő apák bevonására a gyermeknevelésbe.

- CANCIAN, M.–MEYER, D.R.: Ki kapja a felügyeletet?
 ARGYS, L.M.–PETERS, E.H.–BROOKS-GUNN, J.–SMITH, J.R.: A gyermek támogatása és kognitív fejlődése.
 RANGARAJAN, A.–GLEASON, P.: Fiatal nem házas apák: biztosítják a támogatást?
 COOKSEY, E.C.–CRAIG, P.H.: Nevelés a távolból: az apa jellemzőinek hatása a nem együttélő apa-gyermek kapcsolatban.
 HARRIS, K.M.–FURSTENBERG, F.F.–MARMER, J.K.jr.: Az apa bevonása a serdülőkorú gyermek nevelésébe: az apa hatása a különböző életkorokban.
 CLARKE, L.–CIKSEY, C.–VERROPOULOU, G.: Apák és különélő apák: szociodemográfiai azonosságok Angliában és az Egyesült Államokban.
 DODOO, A.N.-A.: Férfidolog: additív és interaktív nemi preferenciák és reprodukciós magatartás Kenyában.
 CASPER, L.M.–O'CONNELL, M.: Munka, jövedelem, gazdaság, a házas apák mint a gyermek eltartói.
 KOBALL, H.: Az afro-amerikai férfiak valóban kevésbé elkötelezettek a házasság felé? A XX. századi rasszista átmenet magyarázata a férfiak házassággötésének időzítésében.

1998. No. 3.

- MOFFITT, R.A.–REVILLE, R.–WINLER, A.E.: Ami a nem házas anyák jövője: együttélés és házasság.
 QIAN, Z.: Változások a párválasztásban: a kor és az iskolai végzettség szerepe, 1970–1990.
 MURPHY, M.–WANG, D.: Családi és társadalmi-gazdasági hatások az otthonelhagyási szokásokra a háború utáni Angliában.
 SCHOENI, R.F.: A gyermek és öregkorú szülők együttélésének újragondolása a XX. században.
 THOMSON, E.–HOEM, J.M.: A párok gyermekvállalási terve és a születések Svédországban.
 HANNUM, E.–XIE, Y.: Északnyugat-Kína etnikai összetétele: foglalkozási különbségek a kínai han többség és a nemzeti kisebbségek között Xinjiang tartományban, 1982–1990.
 CHATTOPADYAY, A.: Nem, vándorlás és karrier Malajziában.
 MERLI, M.G.: Halandóság Vietnámban, 1979–1989.
 ZIMMER, Z.–LIU, X.–HERMALIN, A.–CHUANG, Y.: Iskolai végzettség és változások az idős taiwaniak funkcionális státusában.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

1998. No. 1.

- LUTZ, W.–SCHERBOV, S.: Egy valószínűségi országos népességelőszámítás szakértői megfontolásai: Ausztria példája.
 CHENET, L.–LEON, D.–McKEE, M.–VASSIN, S.: Alkohol és erőszak okozta halálozás Moszkvában: társadalmi-gazdasági meghatározók.
 IMHOFF, E.–HENKENS, K.: Az öregedő munkaképes népesség pénzügyi vonatkozásai: az állami szektor tanulmányozása Hollandiában.

ZUANNA, G.D.–GAVINI, S.–SPINELLI, A.: A változó szexuális, házasságkötési és fogamzásgátlási magatartás hatása a fogamzásokra, a terhességmegszakításokra és a születésekre.

JENSEN, A.M.: Párkapcsolat és szülővé válás napjaink Európájában: az újabb eredmények áttekintése.

1998. No. 2.

LIEVENSEN, J.: Etnikumok közötti házasság: a kérdés vizsgálata többszintű modellezést követően.

ANDERSSON, G.: Házasságkötési irányzatok Svédországban, 1971–1993.

RAVANERA, Z.R.–RAJULTON, F.–BURCH, T.K.: A kanadai nők életének korai átmenetei: az időzítés, a sorrend, a változatok tanulmányozása kohorsz-elemzés alapján.

1998. No. 3.

GALLOWAY, P.R.–LEE, R.D.–HAMMEL, E.A.: Város, versus vidék: termékenységszökkenés Poroszország városaiban és vidéki területein, 1875–1910.

KUPISZEWSKI, M.–DURHAM, H.–REES, P.: Belső vándorlás és városiasodás Lengyelországban.

SANCHEZ, J.J.: Társadalmi különbségek a házasság termékenységszökkenésében, Navarre tartomány (Spanyolország) falvaiban.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

1998. No 2.

DOHERTY, W.J.–KOUNESKI, E.F.–ERICKSON, M.F.: Felelősségteljes apának lenni: áttekintés és koncepcionális keretek.

ROGERS, S.J.–WHITE, L.K.: Szülői elégedettség: a családi boldogság, a családösszetétel és a szülő nemének szerepe.

MEYER, D.R.–BARTFELD, J.: Az engedékeny gyermeknevelés formái Wisconsinban.

GOHM, C.L.–OISHI, S.–DARLINGTON, J.–DIENER, E.: Kultúra, szülői konfliktusok, a szülők családi állapota és a fiatal szülők szubjektív jóléte.

VENEZIANO, R.A.–ROHNER, R.P.: A szülők támogató, bevonó magatartása és a fiatalok pszichológiai kezelése egy vidéki, kétnemzetiségű déli közösségben.

VOYDANOFF, P.–DONNELLY, B.W.: A szülők rizikója és önvédelme, mint a szülők életszínvonalának és magatartásának előrejelzője.

BOGENSCHNEIDER, K.–WU, M.–RAFFAELLI, M.–SAY, J.T.: "Más tizenévesek isznak, de az enyém nem": a szülők alkoholfogyasztással szembeni fenntartásai megvédik-e gyermeküket a kockázatoktól?

KETSETZIS, M.–RYAN, B.A.–ADAMS, G.R.: A családi folyamatok, a szülő-gyermek kapcsolatok és a gyermek jellemzői meghatározzák az iskolán belüli szociális kezelését.

LARZELERE, R.E.–SATHER, P.R.–SCHNEIDER, W.N.–LARSON, D.B.–PIKE, P.L.: A büntetés emeli az érvelés hatékonyságát.

- LEE, G.R.–PEEK, C.W.–COWARD, R.T.: Faji különbségek a gyermeki felelősség elvárásában, idősebb szülők körében.
- LUESCHER, K.–PILLEMER, K.: Generációk közötti ambivalencia: a szülő-gyermek kapcsolatok új megközelítése a későbbi életkorban.
- LEE, Y.L.–AYTAC, I.A.: A generációk közötti anyagi támogatás a fehér, afro-amerikai és latin származásúak körében.
- UMBERSON, D.–ANDERSON, K.–GLICK, J.–SHAPIRO, A.: Otthoni erőszak, személyes kontrol és nem.
- RATNER, P.A.: Az agresszió formái és a dominancia modellezése, a feleség kihasználása és a kedvezőtlen egészségi hatások.
- SIMONS, R.L.–LIN, K.H.–GORDON, L.C.: Családi szocializáció és a férfiak által találgán elkövetett erőszak: egy prospektív vizsgálat.
- MEYER, D.R.–CANCLAN, M.: Az eltartott gyermekes családoknak nyújtott segítség megszűnése utáni gazdasági helyzet.
- BREWSTER, K.L.–COOKSEY, E.C.–CUILKEY, D.–RINDFUSS, R.R.: A vallás változó hatása a tizenéves nők szexuális és fogamzásgátlási magatartására az Egyesült Államokban.
- HORWITZ, A.V.–WHITE, H.R.: Az együttélés és a mentális egészség közötti összefüggés: egy fiatalabb felnőttek kohorszájának vizsgálata.
- ROBERTS, L.J.–LEONARD, K.E.: Az alkoholfogyasztók társaságainak empirikus tipológiája és ezek hatása a házasság működésére és az alkoholizálás következményeire.
- STACK, S.–ESHLEMAN, J.R.: Családi állapot és boldogság: egy tizenhét országra kiterjedő vizsgálat.

1998. No. 3.

- KURDEK, L.A.: A kapcsolatok kimenetele és annak előrejelzői: homoszexuális, lesbikus és heteroszexuális párok.
- GLENN, N.G.: A házasságok sikerének és bukásának folyamata öt amerikai kohorsz tízéves követése alapján.
- WILKIE, J.R.–FERREE, M.M.–RATCLIFF, K.S.: Nemek és korrektség: a házastársi elégedettség a kétkeresős családokban.
- GANONG, L.–COLEMAN, M.–MC DANIEL, A.K.–KILLIAN, T.: Az idős édes- vagy mostoha-szülők újránházasodása esetén a fennálló támogatási kötelességérzettel kapcsolatos vélemények.
- STEIN, C.H.–WEMMERUS, V.A.–WARD, M.–GAINES, M.E.–FREEBERG, A.L.–JEWELL, T.C.: "Mert ők az én szüleim": vélt kötelességek és a szülők segítése.
- GOLDSCHNEIDER, F.K.–LAWTON, L.: Családi tapasztalatok és a támogatások eróziója a generációk együttélése esetén.
- HOFFMANN, J.P.–JOHNSON, R.A.: A családstruktúra és a serdülők drogfogyasztásának nemzeti portréja.
- PHARES, V.–RENK, K.: A szülők érzékenysége: a tizenévesek szüleik iránti érzelmei.
- PERKINS, D.F.–LUSTER, T.–VILLARRUEL, F.A.–SMALL, S.: A tizenévesek szexuális aktivitásának ökológiai és rizikófaktorokra kiterjedő vizsgálata.
- ONO, H.: A férjek és feleségek lehetőségei és a házasság felbomlása.
- HECKERT, D.A.–NOWAK, T.C.–SNYDER, K.A.: A férj és feleség relatív jövedelmi helyzetének hatása a család felbomlására.

- TEACHMAN, J.D.–PAASCH, K.: A család és a taníttatási elképzelések.
- BANKSTON III, C.L.–CALDAS, S.C.: Családstruktúra, iskolai barátok és faji egyenlőtlenség az iskolai eredményekben.
- WHITE, L.: Ki számít? Quasi-tények és nem vér szerinti családtagok a testvérek számának bevallásában.
- SMITH, D.B.–MOEN, P.: A házastárs hatása a nyugdíjba vonulásra: a férj, a feleség és a házaspár együttes véleménye.
- GOLDSCHNEIDER, F.K.–GOLDSCHNEIDER, C.: A gyermekkori családi struktúra hatása az otthonelhagyásra és a visszatérésre.
- O'CONNOR, T.G.–HAWKINS, N.–DUNN, J.–THORPE, K.–GOLDING, J.–ALPSPAC Study Team: Családtípus és a terhességi depresszió.
- VAN ILJZENDOORN, M.H.–TAVECCHIO, L.W.C.–STAMS, G.J.–VERHOEVEN, M.–REILING, E.: A szülők és a hivatásos gondozók összehangolódása.

1998. No. 4.

- ALDOUS, J.–MULLIGANM, G.M.–BJARNSON, T.: Apai nevelés az idő tükrében: mi a különbség?
- GLASS, J.: A nemek egyenlősége, gazdasági kényszer vagy az idegenkedés az ismeretlenségtől: miért vállalják az apák a kisgyermek gondozását a kétkeresős családokban?
- TEACHMAN, J.–DAY, R.–CARVER, K.–CALL, V.–PAASCH, K.: A testvérek hasonlósága a viselkedésben és kognitív események terén: az apa szerepe.
- SECCOMBE, K.–JAMES, D.–WALTERS, K.B.: "Azt gondolják, hogy nem vagy több a semminél": anyakép a jóléti társadalomban.
- SOUTH, S.J.–CROWDER, K.D.: Lehetőségek és akadályok az egyedülálló anyák lakóhelyi mobilitásában.
- DOWNEY, D.B.–AINSWORTH-DARNWELL, J.W.–DUFUR, M.J.: A szülő neme és a gyermek jóléte az egyszülős családokban.
- JACKSON, A.P.–GYAMFI, P.–BROOKS-GUNN, J.–BLAKE, M.: Gazdasági aktivitás, pszichológiai jólét, társadalmi támogatás és a fizikai fegyelmzés gyakorlata egyedülálló fekete anyák körében.
- BARTLE-HARING, S.–SABATELLI, R.: Az egyén és a család kapcsolati mintáinak generációk közötti vizsgálata.
- SILVERSTEIN, M.–LONG, J.D.: A nagyszülők és felnőtt unokáik szolidaritásának pályája: a növekedési görbeelemzése 23 év elemzése alapján.
- KAUFMAN, G.–UHLENBERG, P.: Az életpálya hatása a felnőtt gyermekek és szüleik kapcsolatának minőségére.
- EGGEBEEN, D.J.–DAVEY, A.: Működik a szociális háló? A megelőző segítség szerepe szükség esetén.
- MARKS, N.F.: A gondozás ártalmai: gondozás, család és munka konfliktusa és a középkorúak jóléte.
- WICKRAMA, K.A.S.–CONGER, R.D.–LORENZ, F.O.–ELDER, G.H.Jr.: A szülők iskolai végzettsége és a tizenévesek véleménye egészségükről.
- BAHR, S.J.–MAUGHAM, S.L.–MARCOS, A.C.–LI, B.: Család, vallásosság és a serdülők kábítószer-használatának esélyei.
- JOHNSON, D.R.–ELLIOTT, L.A.: Mintavételi hatások: befolyásolják a Nemzeti Családi és Háztartási Adatfelvétel eredményeinek elemzését?

- DEHLE, C.–WEISS, R.L.: Nemi különbségek a házasság minősége és a depressziós hangulat prospektív vizsgálata alapján.
- HOEKSTRA-WEEBERS, J.E.H.M.–JASPERS, J.P.C.–KAMPS, W.A.–KLIP, E.C.: Házassági problémák, pszichológiai aggodalom, foglalkozás a rákos gyermekek szüleivel.
- RAYMO, J.: Később kötött vagy kevesebb házasság? Változások a japán nők házasodási szokásaiban.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata
1998. No. 1–2.

- VILQUIN, P.: Cyran de Bergerac mint a XVII. századi népesedési ismeretek és vélemények (torz) tükré.
- ROHRBASSER, J.M.–VERON, J.: Leibnitz és a halandóság: a "látszólagos" becslése és az átlagos élet számítása.
- BRLAN, É.–THÉREÉ, C.: Louis Messance sokszínű karrierje (1734. január 2.–1796. április 19.).
- BLUM, C.: A XVII. századi Franciaország egyik populacionista ellentmondása: a poligámia.
- CHARBIT, Y.: Malthus mint populacionista? Egy tudományközi olvasat.
- LOZA, C.B.: A "quipu" alkalmazása és a spanyol gyarmati igazgatás.
- BEHAR, C.: Az Ottomán Birodalom demográfiai történetének forrásai: az 1885. és 1907. évi "tahrirs" (népszámlálás).
- SÉGUY, I.: J.-N. Biraben vizsgálata Franciaország 1500 és 1700 közötti népességéről.
- BIRABEN, J.-N.–BLANCHET, D.: Párizs és a környező terület népességtörténete a tizenhatodik századtól.
- BONNUEUIL, N.: Hiányzó adatok pótlásának számítása az egyházi nyilvántartásokban.
- VAN DE WALLE, E.: A terhességmegszakítások demográfiai története.
- NAUD, J.F.–DESJARDINS, B.–CHARBONNEAU, H.: A biológiai rokonság elemei a természetes termékenység idején: a régi Québec példája.
- DUPAQUIER, J.: London vagy Párizs? A politikai aritmetika nagy vitája (1662–1759).
- ZELLER, O.: Kisvárosok társadalmi-gazdasági tanulmányozása: Belley példája 1695-ben.
- FAUVE-CHAMOUX, A.: Városi nőtöbblet az iparosodás előtti Franciaországban és a háztartási munka szerepe.
- LE MEE, R.: A kolera és az egészségtelen lakáshelyzet Párizsban (1832–1849).

1998. No. 3.

- CAMBOIS, E.–ROBINE, J.M.–BROURARD, N.: Egyedi helyzetekre vonatkozó várható élettartamok: a mutatószámok és a számítási módszerek története.
- ARCHAMBAULT, P.: Depresszió és öngyilkossági helyzet a fiatalok körében: a 25–34 éves fiatalok körében végzett társadalmi-gazdasági felvétel eredményei.
- BONNEUIL, N.: Herault megye 1856–1906. évek közötti női népességének rekonstruálása a "Statistique générale de la France" adatainak felhasználásával.
- SIMON, P.: Nemzetiség és származás a francia statisztikákban: a fogalmak kétértelműsége.
- BLUM, A.: A bevándorlók leírása és a bevándorlással foglalkozó újabb kutatások.

- RALLU, J.-L.*: A francia adminisztráció kezdete óta a DOM-TOM-ban használt statisztikai kategóriák.
- LASSALLE, D.*: A nemzetiségi statisztikai adatgyűjtések fokozatos általánossá válása az Egyesült Királyságban.
- DROUARD, A.*: Az eugenizmus Skandináviában: az újabb kutatások áttekintése.
- HOUDAILLE, J.*: A hugenották Amerikában a XVI. és XVII. századokban.

1998. No. 4.

- DESREES DU LOU, A.*: Reprodukciós egészség és az AIDS Fekete Afrikában: problémák és kilátások.
- GROSSBARS-SHECHTMAN, S.-GRANGER, C.W.J.*: Női foglalkoztatottság és házasság: "baby-boom versus baby-bust".
- PRIOUX, F.*: Újabb irányzatok.
- DE GUBERT-LANTOINE, C.-LERIDON, H.*: Fogamzásgátlás Franciaországban: a 30 éves liberalizáció mérlege.
- BARBIERI, M.*: Csecsemőhalandóság Franciaországban.
- SENECAL, J.-ROUSSEY, M.-BOUVIER-COLLE, M.-H.-HATTON, F.-PACLOT, C.*: A hirtelen csecsemőhalál szindrómáról.
- ATTANÉ, I.-MINGLEI, S.*: Születési arányszám és termékenység Kínában: mennyire megbízhatók az újabb adatok?
- DES FORTS, J.*: Az anyai egészség mutatószámainak alakulása Algériában: az 1962–1992 közötti időszak értékelése.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1998. No. 1.

- LESTHAEGHE, R.*: A fejlődési elméletről: alkalmazása a család-kialakulás tanulmányozására.
- BLEDSON, C.-BANJA, F.-HILL, A.G.*: Reprodukciós balesetek és a nyugati fogamzásgátlás: egy afrikai kihívás a termékenység elmélettel szemben.
- GOLINI, A.*: Milyen alacsony lehet a termékenység? Empirikus megközelítés.
- BROCKERHOFF, M.-BRENNAN, E.*: Szegénység a fejlődő régiók városaiban.
- MEYERSON, F.A.B.*: Népeség, carbon kibocsátás és globális felmelegedés: az elfelejtett kapcsolatok Kyotóban.
- MARCOUX, A.*: A szegénység elnöiesedése: állítások, tények és a szükséges adatok.

1998. No. 2.

- REHER, D.S.*: Családi kötelek Nyugat-Európában: ismétlődő ellentmondások.
- BRYANT, J.*: Kommunizmus, szegénység és demográfiai változások Észak-Vietnamban.
- BONGAARTS, J.-FEENEY, G.*: A termékenység mennyiségéről és időbeni folyamatáról.
- RENDALL, M.S.-BANCHIEVA, R.A.*: Motiválja az öregkori biztonság igénye a termékenységet az Egyesült Államokban?

- MCNICOLL, G.: Malthus üzenete a XXI. század részére.
 AHLBURG, D.A.: Julian Simon és a népességnövekedési vita.
 POLLARD, M.S.–WU, Z.: Távolodó házassági szokások Québecben és Kanada más részein.
 WILS, A.–GOUJON, A.: Az oktatás diffúziója a Világ hat régiójában, 1960–1990.

1998. No. 3.

- ZLOTNIK, H.: Nemzetközi vándorlás 1965–96: áttekintés.
 JOHNSON, K.–BANGHAN, H.–LIYAO, W.: A csecsemők elhagyása és örökbefogadása Kínában.
 SELTZER, W.: Népesedéssziszitika, a Holocaust és a Nürnbergi Per.
 HUMMER, R.A.–ROGERS, R.G.–EBERSTEIN, I.W.: Társadalmi-gazdasági különbségek a felnőttkori halandóságban: az analitikus megközelítések áttekintése.
 IPSEN, C.: Népesedéspolitika a fasizmus korszakában: észrevételek a jelenkori irodalomról.
 WILMOTH, J.R.: A Japánban tapasztalt gyors halandóság-csökkenés léptéke közeledik a nemzetközi irányzatokhoz?

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
 1998. No. 2.

- BARBER, J.S.–AXINN, W.G.: A szülők unokák iránti igénye, mint gyermekeikre nehezező nyomás a házasságkötés vagy együttélés érdekében.
 TIMAEUS, I.M.–REYNAR, A.: Többnejűek és feleségeik Fekete-Afrikában: öt demográfiai és egészségi felvétel elemzése.
 JUBY, H.–LE BOURDAIS, C.: Az apaszerep változó tartalma Kanadában: egy életút elemzés.
 ANDERSON, M.: Erősen korlátozott termékenység: igen kis családok az angol termékenységsökkenés idején.
 AMIN, S.: Családstruktúra és változása Banglades vidéki területein.
 HART, N.: A csecsemőhalandóságon túl: nemek és halvaszületések a reprodukcióval összefüggő halandóságban a XX. századot megelőzően.
 AGUIRRE, G.P.–PALLONI, A.–JONES, R.E.: A szoptatás hatása a post-partum amenorrhoeára: a probléma újragondolása a guatemalai longitudinális felvétel adatai alapján.

1998. No. 3.

- LINSTROM, D.P.: A fogamzásgátlók iránti igény és ellátás szerepe a termékenységcsökkenésben Mexikóban: bizonyítékok egy mikrodemográfiai vizsgálatban.
 BRACHER, M.–SANTOW, G.: Gazdasági függetlenség és együttélés Svédországban.
 SCOEN, R.–KIM, Y.J.: A zero növekedés fokozatos közelítésének momentuma.

- ARNOLD, F.–CHOE, M.K.–ROY, T.K.: Fiú preferencia, a család-kialakulás folyamata és a gyermekhalandóság Indiában.
- LARSEN, U.–CHUNG, W.–DAS GUPTA, M.: Termékenység és fiú preferencia Koreában.
- LUNN, D.J.–SIMPSON, S.N.–DIAMOND, I.–MIDDLETON, L.: A kisterületi életkor szerinti népesség-továbbvezetés pontossága Angliában.
- PARK, C.B.–ISLAM, M.A.–CHAKRABORTY, N.–KANTNER, A.: A csecsemő- és gyermekhalandóság hatásának particionálása a további termékenységre: bizonyítékok Bangladesben.
- HOCH, S.L.: Éhínség, betegség és halandósági jellegzetességek Borsevka egyházközségben, Oroszországban, 1830–1912.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

1998. No. 2.

- LUTZ, W.–SCHERBOV, S.: Németország népességének valószínűségi előreszámítása.
- IMHOF, A.E.: Történeti demográfia II. Válasz az új média technológiai kihívására.
- KLEIN, T.: A párválasztás meghatározóinak átalakulása az iskolai végzettség alapján.
- GOSTOMSKI, C. B.: A gyermekek garantálják a boldog házasságot? A Mannheim válási adatfelvétel adatainak empirikus elemzése a gyermek szerepéről, mint a válási rizikó meghatározásának egyik tényezője.
- DORBRITZ, J.: Termékenységi irányzatok az alacsony termékenyséű országokban és termékenységi scenáriók Németországban.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felölős szerkesztő: Kamarás Ferenc
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, XIV. Angol u 77.
Postai irányítószámunk: 1149
Telefon: 251-0288

Kiadóhivatal: 1149 Budapest, Angol u. 77.
Telefon: 383-3535 Fax: 383-3111
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál
(HÉLIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. - 1900)
közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: félévre 260, - Ft, egész évre 520, - Ft

Szedte: a Szerkesztőség